

مطالعات طراحی شهری و پژوهش‌های شهری

فصلنامه علمی تخصصی، سال دوم، شماره دو (پیاپی ۵)، تابستان (تیر) ۹۸

ISSN: 2645-4424

برنامه‌ریزی راهبردی مکان‌یابی مس——ییرهای
دوچرخه‌سواری با تأکید بر رویکرد توسعه پایدار؛
نمونه موردی: منطقه ۲ شهر کرمان
هدی رشیدی زاده کرمانی، افسون مهدوی

بررسی جایگاه حکمروایی شایسته——ته شهری جهت
برنامه‌ریزی راهبردی مناسب با استفاده از مدل
SWOT: نمونه موردی: شهر قائمشهر
عباس ارغان، حمزه بهروزی

بازتعریف مفهوم گردشگری شهری با محوریت
مخاطب سالمند
الهه ساکی، ساناز فنائی

مقایسه تطبیقی نظام معماری بازار قیصریه اصفهان و
بازار وکیل شیراز با رویکرد کالبدی
علیرضا مشبکی اصفهانی، محمدرضا مشبکی اصفهانی

بومگردی عامل مؤثر در جذابیت گردشگری روستایی؛
بررسی موردی روستاهای استان سمنان و گیلان
احمد میرزا کوچک خوشنویس، تارا دودانگه قره آقاجی

طراحی پارک در مقیاس کودکان در راستای استفاده‌ی
همسان کودکان معلول در کنار سایر کودکان و تقویت
خلاقیت آنان
مهربانو خوش‌نیت، فاطمه کاظمی

مدیریت بحران و نقش آن در توسعه شهری پایدار
محمدرضا زندمقدم، جواد اصغری قاجاری

مطالعات طراحی شهری و پژوهش های شهری ۵

فصلنامه مطالعات طراحی شهری و پژوهش های شهری
سال دوم، شماره دو (پیاپی ۵)، تابستان (تیر) ۱۳۹۸
ISSN: 2645-4424

صاحب امتیاز و مدیر مسئول:
میلاد فتاحی

زیر نظر شورای سردبیری
مدیر داخلی: منیژه ملائی

اعضای شورای علمی نشریه:

دکتر وحیده ابراهیم نیا؛ عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی
دکتر حسن اسماعیل زاده؛ عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی
دکتر بهرام ایمانی؛ عضو هیئت علمی دانشگاه محقق اردبیلی
دکتر وحید بیگدلی راد؛ عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی قزوین
دکتر رحیم حیدری چیانه؛ عضو هیئت علمی دانشگاه تبریز
دکتر بهمن صحنه؛ عضو هیئت علمی دانشگاه گلستان
دکتر مؤگان طاهری تفتی؛ عضو هیئت علمی دانشگاه تهران
دکتر میترا عظیمی؛ عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی
دکتر محمد فرخ زاد؛ عضو هیئت علمی دانشگاه گلستان
دکتر حبیب اله فصیحی؛ عضو هیئت علمی دانشگاه خوارزمی
دکتر ابوالفضل قنبری؛ عضو هیئت علمی دانشگاه تبریز
دکتر علیرضا محمدی؛ عضو هیئت علمی دانشگاه محقق اردبیلی

۰۲۱ ۳۳ ۲۰ ۲۴ ۸۷
۰۲۶ ۳۴ ۴۳ ۶۹ ۵۹
۰۲۱ ۴۳ ۸۵ ۷۱ ۲۴

نشانی: کرج، بلوار امام خمینی (باغستان)، بین
خیابان پنجم و ششم، روبروی مجموعه ورزشی
انقلاب، پلاک ۷۳۵، ساختمان پرند، واحد ۱

انتشارات هنر و علوم دانشگاهی
تهران، افسریه، ۱۵ متری اول، کوچه ۲۸،
پلاک ۳۹۳ تلفن: ۰۲۱ ۳۳ ۸۴۰۷۹۲

فراخوان پذیرش مقاله

تحولات دوران جدید، موجب دگرگونی‌هایی بسیاری در میان جلوه‌های زندگی جامعه شده است. در این دوران شهرهای سنتی ما به علت سرعت بسیار زیاد تحولات، فرصت تطابق با فرهنگ جدید را پیدا نکرد. در اثر رشد سریع جمعیت شهری چند دهه گذشته این گسست خود را بیش از پیش نشان داده است و ادعایی گزافه نیست که این گسست امروزه بدل به بزرگترین آسیب معماری و شهرسازی کشور شده و چاره‌جویی صاحب‌نظران و اندیشمندان در این حوزه بسیار ضروری به نظر می‌رسد. از سوی دیگر آنچه امروز روند پژوهش‌های شهرسازی را در کشور تهدید می‌کند فعالیت جزیره‌ای محققان کشور است. در واقع مطالعات گسسته پژوهشگران و فاصله میان طرح‌های اجرایی و مطالعات دانشگاهی آسیب دیگر این حوزه بدل شده است. از این رو «نشریه مطالعات طراحی شهری و پژوهش‌های شهری» با توجه به نقش موثر دانشگاهیان در یافتن راهکارهایی جهت کاهش معضلات شهرسازی کشور، بستری را برای انتشار مطالعات و پژوهش‌های صاحبان اندیشه، متخصصین، اساتید دانشگاه، مدیران، برنامه‌ریزان شهری، مهندسين و دانشجویان فراهم نموده است.

برای ارسال مقاله به نشریه لازم است تا در وب سایت نشریه به نشانی www.UDSJ.ir ثبت‌نام نموده و با ورود به پتل کاربری، مقاله خود را ثبت کنید. پس از بررسی اولیه و داوری علمی از طرف تحریریه جهت انتشار مقاله با نویسندگان رابط تماس گرفته خواهد شد.

محورهای نشریه مطالعات طراحی شهری و پژوهش‌های شهری:

- برنامه‌ریزی شهری
- مبانی نظری و تاریخ شهرسازی
- مطالعات طراحی شهری
- مدیریت شهری
- گردشگری شهری
- جامعه‌شناسی شهری
- شهرسازی ایرانی و اسلامی
- شهرسازی و توسعه پایدار
- شهرسازی و اقتصاد شهری
- اخلاق حرفه‌ای، آموزش و پژوهش در شهرسازی
- ارتباط دوسویه معماری و شهرسازی
- آسیب‌های شهری و سکونتگاه‌های غیررسمی
- شهرسازی و پایداری اجتماعی و فرهنگی
- مرمت و احیای بافت‌های تاریخی شهری
- نقش محیط‌زیست و اقلیم در توسعه شهری
- مدیریت بحران و پدافند غیرعامل در شهرسازی
- مدیریت دانش و مطالعات میان‌رشته‌ای در شهرسازی

فهرست مقالات

صفحه	عنوان مقاله
۱	برنامه ریزی راهبردی مکان یابی مسیرهای دوچرخه سواری با تأکید بر رویکرد توسعه پایدار؛ نمونه موردی: منطقه ۲ شهر کرمان هدی رشیدی زاده کرمانی، افسون مهدوی
۱۳	بررسی جایگاه حکمروایی شایسته شهری جهت برنامه ریزی راهبردی مناسب با استفاده از مدل SWOT؛ نمونه موردی: شهر قائم شهر عباس ارغان، حمزه بهروزی
۲۷	بازتعریف مفهوم گردشگری شهری با محوریت مخاطب سالمند الهه ساکی، ساناز فنائی
۴۱	مقایسه تطبیقی نظام معماری بازار قیصریه اصفهان و بازار وکیل شیراز با رویکرد کالبدی علیرضا مشبکی اصفهانی، محمدرضا مشبکی اصفهانی
۵۵	بومگردی عامل مؤثر در جذابیت گردشگری روستایی؛ بررسی موردی روستاهای استان سمنان و گیلان احمد میرزا کوچک خوشنویس، تارا دودانگه قره آقاجی
۶۷	طراحی پارک در مقیاس کودکان در راستای استفاده ی همسان کودکان معلول در کنار سایر کودکان و تقویت خلاقیت آنان مهربانو خوش نیت، فاطمه کاظمی
۷۷	مدیریت بحران و نقش آن در توسعه شهری پایدار محمدرضا زند مقدم، جواد اصغری قاجاری

مطالعات طراحی شهری
و پژوهش‌های شهری

فصلنامه علمی تخصصی مطالعات طراحی شهری و پژوهش‌های شهری

سال دوم، شماره ۲ (پیاپی: ۵)، تابستان (تیر) ۱۳۹۸

برنامه ریزی راهبردی مکان یابی مسیرهای دوچرخه سواری با تأکید بر رویکرد توسعه پایدار؛ نمونه موردی: منطقه ۲ شهر کرمان

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۱/۲۰

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۳/۳۰

کد مقاله: ۷۱۲۶۵

هدی رشیدی زاده کرمانی^{۱*}، افسون مهدوی^۲

چکیده

توسعه زیرساخت های حمل و نقل در شهرها نقش بسیار مؤثری در ایجاد مسیرهای مناسب دوچرخه سواری دارد. از این رو ایجاد یک مسیر دوچرخه سواری جدید نیازمند زیرساخت حمل و نقل است و با ایجاد یک مسیر برای دوچرخه سواری برای ارائه خدمات و یا سکونت جذب منطقه اطراف محور و یا خیابان می شود. این چرخه سبب شکل دهی به فرایند رشد شهر می شود. روش تحقیق حاضر کیفی- کمی و ماهیت آن و روش اثبات فرضیه توصیفی-تحلیلی است. ابزارهای مورد استفاده تکنیک AHP و نرم افزار GIS بوده که جهت مکان یابی مسیرهای ویژه دوچرخه سواری استفاده شده است. یافته های تحقیق نشان می دهد که بر اساس تکنیک AHP از بین معابر مورد بررسی مطابق با بررسی های صورت گرفته، بلوار جمهوری اسلامی بیشترین امتیاز را در بر گرفته است و پس از انتخاب با تجزیه و تحلیل های صورت گرفته با نرم افزار GIS نیز شاخص های مکان یابی دوچرخه سواری بررسی شده و مشخص گردید که کلیه شاخص ها در بلوار جمهوری اسلامی صادق می باشند. بررسی های صورت گرفته از تکنیک SWOT نیز نشان می دهد که راهبرد به دست آمده از نوع "WO"، راهبرد محافظه کارانه می باشد.

واژگان کلیدی: برنامه ریزی راهبردی، مکان یابی، توسعه پایدار، AHP، منطقه ۲ شهر کرمان

۱- کارشناس ارشد برنامه ریزی شهری؛ دانشگاه آزاد اسلامی؛ کرمان (نویسنده مسئول) hodarashidi34@yahoo.com

۲- مربی و استاد برنامه ریزی شهری؛ دانشگاه آزاد اسلامی؛ کرمان

۱- مقدمه

امروزه پایداری و پایدار بودن از مقولاتی است که همه پژوهشگران معتقدند که آراسته شدن طرح‌ها و برنامه‌ها به آن می‌تواند سبب کارایی بهتر آن‌ها گردد. درواقع ذینفع اصلی در پس‌واژه پایداری که در واقع این طرح‌ها و برنامه‌های پایدار در راستای اعتلاء و بالندگی او می‌باشد، انسان است، چرا که در این سیر تحول مفهومی این انسان بود که در محور برنامه‌ها و نظریات توسعه قرار گرفت. نظریه توسعه پایدار نیز با تأکید بر صرفه‌جویی در انرژی، تلاش در جهت استفاده از انرژی‌های تجدیدپذیر، ساختار اجتماعی سالم و تقویت سازمان اجتماعی شهروندان، کاهش آلودگی و ضایعات محیطی، حفظ هوای پاکیزه، ارتقای کیفیت زندگی شهروندان در شهر، تأمین حقوق نسل‌های آینده از زمین و بهبود کیفیت زندگی، در واقع به دنبال برآوردن نیازهای فعلی بدون از بین بردن قابلیت‌های نسل‌های آینده در تأمین نیازهای خود است. واژه ی پایدار امروزه به طورگسترده ای به منظور توصیف جهانی که در آن نظام‌های انسانی و طبیعی توأماً بتوانند تا آینده ای دور ادامه ی حیات دهنده به کارگرفته می شود (بحرینی، ۱۳۸۰: ۴۲)؛ یعنی نظریه پایداری نیز به دنبال راهکارهایی است که نیازهای انسان به صورت پایدار. بحران‌های ناشی از تأثیر گسترده استفاده از اتومبیل، جوامع را به تفکر و انجام چاره‌جویی سوق داد. در یک شهر پایدار حمل و نقل سالم و فاقد آلاینده و به ویژه پیاده روی و دو چرخه سواری غالب است. در تفکرات حاکم بر شهر و شهرسازی امروز دیگر شهرهای مملو از هیاهوی اتومبیل، سر و صدا، آلودگی هوا و... مدینه فاضله به شمار نمی‌روند، بلکه شهرهای آرام و منطبق با ویژگی‌های روانی و جسمی انسان‌ها مورد توجه قرار گرفته‌اند. از اواخر دهه ۱۹۳۰، با توجه به فرهنگ سیاسی- اقتصادی موجود، دوچرخه از متن زندگی جامعه به تدریج بیرون رانده شد و تصور «یک اتومبیل برای هر نفر» توسعه یافت. بدین صورت که با رشد سریع اتومبیل در ایران و نبودن ایمنی لازم برای دوچرخه‌سواران و حذف شدن یا کم توجهی به آن‌ها در برنامه‌ریزی‌های سطوح مختلف کشور، موجب کاهش اهمیت دوچرخه به عنوان یک وسیله نقلیه گردید با توجه به مزایای خاص دوچرخه، رویکرد مجددی به این وسیله نقلیه شده است. یک نمونه از توجه دولت به دوچرخه، مصوبه سال ۱۳۶۸ شورای عالی شهر سازی و معماری ایران است که طراحی مسیرهای مخصوص عبور دوچرخه را در شهر های با جمعیت بیش از ۵۰ هزار نفر مورد توجه قرار می‌دهد.

دوچرخه سواری یک سفر دوستدار محیط زیست و فعال می باشد که می تواند برای سفرهای درون شهری و حومه ای کارایی لازم را داشته باشد (Moudon A.V et al, 2005) استفاده از سیستم دوچرخه سواری برای انجام سفرهای افراد مزایای زیادی دارد که ازجمله آن می‌توان به افزایش حس استقلال و مسئولیت پذیری در جوانان، کمک به سلامتی و شادابی، بهبود تعاملات اجتماعی و ارتقاء کیفیت زندگی در جامعه (Nasrudin.N & Nor.A, 2012) اشاره نمود. به طور متوسط حداقل ۶۰ دقیقه فعالیت فیزیکی در روز برای افراد در راستای بهبود سلامت آن‌ها توصیه شده است (Cavill, N. et al, 2002). به علاوه استفاده از شیوه های حمل و نقل فعال در سفرها موجب کاهش ترافیک در ساعات اوج ترافیک روزانه می شود اما از طرفی دیگر دلایلی ازجمله نبودن ایمنی کافی منجر به کاهش استفاده از شیوه های حمل و نقل فعال نظیر دوچرخه سواری در چند سال اخیر شده است (مشکینی وهمکاران، ۱۳۹۲).

۲- مبانی نظری و پیشینه تحقیق

۲-۲- توسعه پایدار

مفهوم توسعه پایدار از اوایل ۱۹۸۰ که طی دهها سال رشد لحام گسیخته به نام توسعه در قالب کیفیت زیست محیطی در مقیاس جهانی بروز کرد. این نظریه در راستای حمایت از منابع طبیعی ارائه شده است. اهداف کلی و وسیع توسعه پایدار برای نخستین بار توسط برات لند در سال ۱۹۸۷ ارائه شد. بر این اساس توسعه پایدار توسعه ای ست که محور ان انسان است و موجب رشد و سعادت انسان می شود (پوراشکاء، ۱۳۹۳: ۳۰). منطلق اصلی توسعه پایدار بهبود سطح استاندارد زندگی مردم و بخصوص بهزیستی کسانی ست که از کمترین مزیت ها در جامعه برخوردارند. در عین اجتناب از هزینه های غیر قابل جبران آینده (قربانی، ۱۳۹۴: ۲۸۸).

۲-۲- مسیرهای دوچرخه‌سواری

دوچرخه سواری یک سفر دوستدار محیط زیست و فعال می باشد که می تواند برای سفرهای درون شهری و حومه ای کارایی لازم را داشته باشد (Moudon A.V et al, 2005). استفاده از سیستم دوچرخه سواری برای انجام سفرهای جوانان مزایای زیادی دارد که ازجمله آن می‌توان به افزایش حس استقلال و مسئولیت پذیری در جوانان، کمک به سلامتی و شادابی، بهبود تعاملات اجتماعی و ارتقاء کیفیت زندگی در جامعه (Nasrudin.N & Nor.A, 2012). امروزه استفاده از دوچرخه به عنوان وسیله ای مناسب جهت جابجایی ساکنان شهرها بیش از پیش اهمیت یافته است (قادرپور و همکاران، ۱۳۹۲). مسیر دوچرخه‌سواری یک

امکان دوچرخه‌سواری ویژه است که شامل تجربه استفاده کننده از یک مسیر ویژه است با یک زیر ساخت رو خیابانی و متفاوت از پیاده رو. یک مسیر دوچرخه‌سواری بخ طور فیزیکی از ترافیک ماشینی جدا می شود (Cavill,2002).

۲-۳- برنامه‌ریزی راهبردی

برنامه‌ریزی راهبردی یک فعالیت مدیریتی سازمانی است که عادت به تنظیم اولویت‌ها، تمرکز انرژی و منابع، فعالیت‌های سخت تر متقاعد کردن آن دسته از کارمندان و دیگر کسانی که در جهت اهداف مشترک کار می کنند دارد. این یک تلاش منظم است که تصمیمات اساسی ایجاد می کند و فعالیت‌هایی که فرم داده هدایت می کند که یک سازمان با تمرکز برروی آینده جایی که یک سازمان می رود و فعالیت‌هایی که برای پیشرفت نیاز دارد و اینکه چگونه خواهد فهمید که موفق است را بهم مرتبط می سازد (حاتمی نژاد، ۱۳۸۸: ۶۳). برنامه‌ریزی راهبردی یک سند است که میان سازمان، اهداف سازمان، فعالیت‌هایی که نیاز به دستیابی به آن اهداف دارند و همه عناصر دیگر بحرانی که در طول برنامه‌ریزی مشخص شده و توسعه یافته اند ارتباط برقرار می کند (ملک‌زاده: ۱۳۸۱). در بسیاری از سازمان‌ها برنامه راهبردی درباره این است که سال آینده سازمان به کجا خواهد رسید که بطور معمول در خصوص ۳ تا ۵ سال آینده (دراز مدت) نیز صادق است اگرچه بعضی از سازمان‌ها چشم انداز خود را تا ۲۰ سال آینده گسترش داده اند.

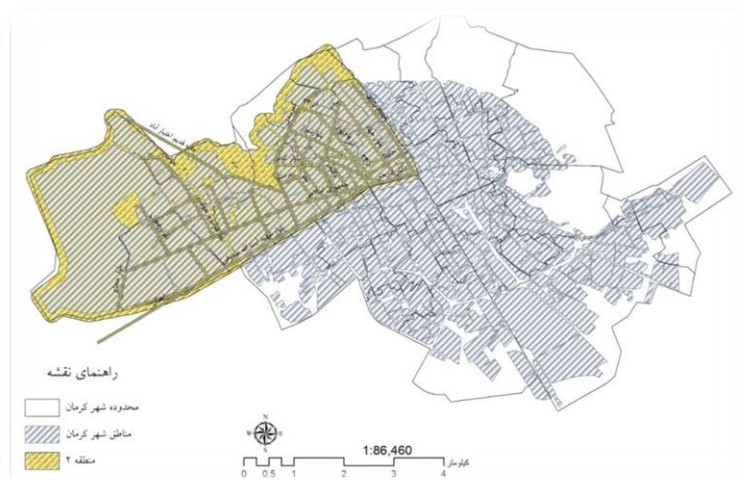
آل ابراهیم در سال ۱۳۸۲ در پایان نامه کارشناسی ارشد خود تحت عنوان تدوین فرآیند گسترش دوچرخه‌سواری در شهرها با نگاه خاص به برنامه‌ریزی کالبدی اشاره کرده است. باشفاعت در پایان نامه کارشناسی ارشد خود "بررسی و تدوین شاخص‌های استعدادیابی در رشته دوچرخه‌سواری" در سال ۱۳۸۷ پرداختن به دوچرخه‌سواری از دیدگاه سلامت و تندرستی را جز لازم و ضروری زندگی امروز دانسته است. شیخ الاسلامی در سال ۱۳۷۴ در پایان نامه مقطع ارشد، به نیازهای مهم دوچرخه سواران، تسهیلات ویژه، ایمنی مسیرها و به طور کلی راه‌های توسعه آن در حمل و نقل شهری پرداخته است. خواجه‌وند در سال ۱۳۸۷، در کتاب خود تحت عنوان دوچرخه، بهترین وسیله تندرستی نقل و انتقال اقتصادی، دوچرخه را در مسایلی همچون اقتصادی (کاهش مصرف سوخت، درآمدزا از طریق جذب توریست، کاهش آلاینده‌های هوا، امنیتی، سلامتی و تندرستی) کمکی موثر می داند. نتایج تحقیق ممدوحی و امینی (۱۳۹۳) نتایج نشان می دهد، عواملی همچون سن، هدف سفر و نوع وسیله نقلیه اثر متفاوتی بر تمایل زنان و مردان برای سفر با دوچرخه دارند. بر این اساس زنانی که از وسیله نقلیه شخصی و مردانی که از اتوبوس و مترو برای سفر استفاده می نمایند، تمایل کمتری به تغییر شیوه ی سفر به دوچرخه دارند. از طرفی زنان در سفرهای با هدف خرید تمایل بیشتر و در سفر با هدف آموزشی تمایل کمتر برای دوچرخه سواری دارند، در صورتی که مردان در سفرهای با هدف آموزشی تمایل بیشتری برای دوچرخه سواری دارند. نتایج بیانگر آن است که با افزایش سن و افزایش زمان سفر، تقاضای سفر با دوچرخه برای هر دو گروه زن و مرد کاهش می یابد. نتایج همچنین نشان می دهد، متغیرهای شروع سفر در ساعت اوج ترافیک و تعداد سفر روزانه، تنها بر تمایل مردان برای دوچرخه سواری موثر است. بالتز در سال ۱۹۹۷ با جمع آوری اطلاعاتی از داده‌های سرشماری سال ۱۹۹۰، عوامل اصلی مرتبط با سهم بالای دوچرخه را در سفرهای کاری، تراکم بالای جمعیت شهری، آب و هوای معتدل و وجود نسبت بالایی از دانشجویان، برشمرده، پوچر و بهلر در سال ۲۰۰۶، علت استفاده زیاد شهروندان کانادایی نسبت به شهروندان آمریکایی از دوچرخه را (با وجود هوای سردتر کانادا نسبت به آمریکا، کانادایی‌ها سه برابر بیشتر از آمریکایی‌ها از دوچرخه استفاده می کنند) تراکم بالای شهری، کاربری مختلط، فاصله کوتاه سفرهای شهری، درآمد پایین، شرایط امن دوچرخه‌سواری، زیرساخت‌های کافی برای دوچرخه‌سواری و برنامه‌های آموزشی، دانسته اند. کنف لاکر در کتابش با عنوان "اصول برنامه‌ریزی تردد پیاده و دوچرخه" در سال ۲۰۰۸ به واسطه امار و محاسبات ریاضی، مسیرهای ویژه پیاده روی و دوچرخه‌سواری را طراحی کرده و رعایت استانداردها را عاملی مهم در برنامه‌ریزی و طراحی مسیرها می داند. لینتاک در سال ۱۹۹۲ در کتاب خود تحت عنوان "دوچرخه و ترافیک شهری" در لندن راههای جلوگیری از تصادفات و برخوردها را استفاده از دوچرخه و مسیرهای مخصوص آن می داند.

۳- روش تحقیق

تحقیق مورد مطالعه از نظر هدف، توصیفی - تحلیلی و از نظر محتوا، کاربردی است. جمع آوری اطلاعات به دو روش اسنادی-کتابخانه‌ای و میدانی صورت گرفته است. در بخش میدانی نیز اطلاعات به روش SPSS وارد نرم‌افزار شده و با استفاده از آزمون کولموگورف - اسمیرنوف مورد تجزیه و تحلیل و بررسی قرار گرفتند و سپس با استفاده از روش AHP و تحلیل GIS مکان‌یابی مسیرهای ویژه دوچرخه‌سواری محدوده مورد مطالعه بررسی شده است.

۴- محدوده مورد مطالعه

منطقه دو شهر کرمان با مساحتی معادل $22608/2$ متر مربع یکی از مناطق چهارگانه شهر کرمان است و قسمتی از مرکز شهر، بخش عمده ای از شمال و نیمی از قسمت شمالغرب شهر را در بر می گیرد. منطقه دو دارای 224833 نفر جمعیت و 30255 خانوار می باشد.

شکل ۱- محدوده مداخله (ماخذ: نگارنده)

۵- بحث و نتایج

علی رغم جدیدتر بودن بافت شهری منطقه ۲ نسبت به دیگر مناطق و شکل منظم و عرض و ظرفیت جابه جایی بیشتر شبکه معابر شهری این منطقه، بیشترین میزان حجم ترافیک شهر کرمان در منطقه ۲ قرار دارد و این منطقه شهری پرتراфик ترین و شلوغترین منطقه شهری کرمان است. همانگونه که ذکر شد مواردی از قبیل نقش عبوری کریدور جمهوری اسلامی جهت دسترسی به شهرک های هوانیروز و الغدیر و همچنین تجمع کاربری های سفرپذیر در حاشیه این بلوار و خیابان شریعتی و میدان آزادی باعث ایجاد گره های ترافیکی زیادی در این منطقه شده است.

شکل ۲- شبکه عملکردی معابر منطقه ۲

۵-۱- نتایج حاصل از نرم افزار GIS

سیستم اطلاعات جغرافیایی، مجموعه سازمان یافته ای از سخت افزار، نرم افزار، اطلاعات جغرافیایی کیفی و کمی و نیروی انسانی متخصص است که جهت کسب ورود، ساماندهی، ذخیره، بهنگام سازی، پردازش، تحلیل و تلفیق اطلاعات ایجاد می شود. این نرم افزار دارای محیطی پویاست که نقشه ها و اطلاعات توصیفی را به یکدیگر متصل می کند، به صورتی که با تغییر هر یک دیگری به صورت منطقی تغییر می کند و با دیگری منطبق می گردد (نورایی تورانی، ۱۳۸۳: ۲۱). تکنولوژی GIS به شکل نمایشی،

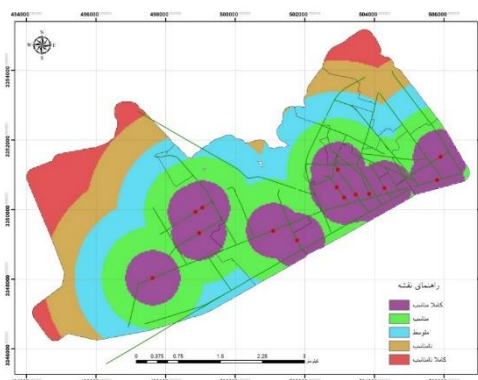
میزان تولید، بهنگام نمودن و انتشار داده‌های جغرافیایی را تغییر داده است. قدرت پردازش سیستم اطلاعات جغرافیایی امکان استفاده از داده‌های جغرافیایی به صورت کیفی را فراهم می‌آورد و امکان تجزیه و تحلیل‌های پیچیده به صورت کمی و امکان پالایش آن‌ها تا رسیدن به یک جواب مطلوب وجود دارد (بارو، ۱۳۷۶: ۲۱).

۵-۱-۱- مکان‌یابی مسیرهای دوچرخه سواری بر اساس ایمنی مسیر

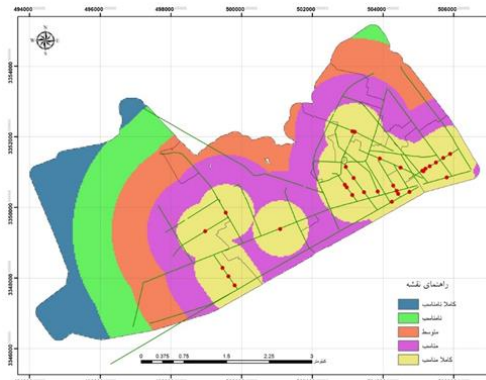
وضع ترافیکی وسایل نقلیه موتوری و فشردگی آن در شهر به گونه ای است که دوچرخه سواران برای جلوگیری از صدمه دیدن کمتر با این وسیله نقلیه سفر می‌کنند. همانگونه که در یک سیستم فراگیر حمل و نقل عمومی شهری انسان گرا، برای مسافران امکان تبادل وسیله نقلیه هنگام سفر از اتوبوس به مترو و از خودرو شخصی به اتوبوس در بسیاری از نقاط شهرها فراهم شده است، برای دوچرخه سواران نیز برنامه ریزی شرایط مشابه ضروری است.

۵-۱-۲- مکان‌یابی مسیرهای دوچرخه سواری بر اساس رعایت شرایط آب و هوایی مسیر

قرار گرفتن محیط‌های شهری در عرض‌های مختلف جغرافیایی و تنوع آب و هوایی که به سبب وجود سیستم‌های عمومی، منطقه ای، محلی ایجاد گشته است ضرورت توجه به اقلیم مسیر را در مکان‌های مختلف می‌طلبد به طوری که می‌توان اذعان نمود که می‌باید جزیی ترین عوامل موثر اقلیمی در طراحی واحداث مسیرهای دوچرخه سواری مد نظر قرار گیرد.

شکل ۴- مکان‌یابی مسیرهای دوچرخه‌سواری محدوده مورد مطالعه بر اساس اقلیمی (منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷)

شکل ۳- مکان‌یابی مسیرهای دوچرخه‌سواری محدوده مورد مطالعه بر اساس ایمنی (منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷)

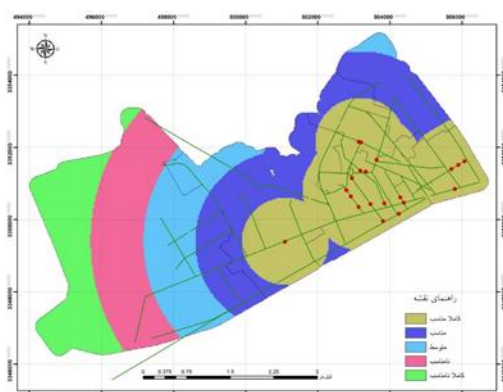
۵-۱-۳- مکان‌یابی مسیرهای دوچرخه سواری بر اساس نورکافی، زیبایی و پیوستگی مسیر

با توجه به سرعت تردد دوچرخه و یا پایین بودن نسبی سرعت آن، توجه به محیط پیرامونی نسبت به تردد دوچرخه و یا پایین بودن نسبی سرعت آن، توجه به محیط پیرامونی نسبت به تردد با وسایل نقلیه موتوری بیشتر است، بنابراین لزوم رعایت زیبایی مسیر و تنوع آن، اهمیت زیادی دارد.

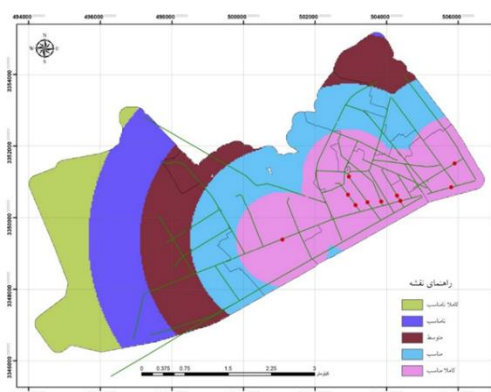
۵-۱-۴- مکان‌یابی مسیرهای دوچرخه سواری بر اساس دسترسی آسان و راحت به کاربری‌های

مورد نیاز

آسان بودن دسترسی باعث می‌گردد گروه‌هایی از اجتماع که دارای توانایی جسمانی محدودتری هستند، بتوانند از آن استفاده کنند.

شکل ۶- مکان‌یابی مسیرهای دوچرخه‌سواری محدوده مورد مطالعه بر اساس دسترسی آسان (منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷)

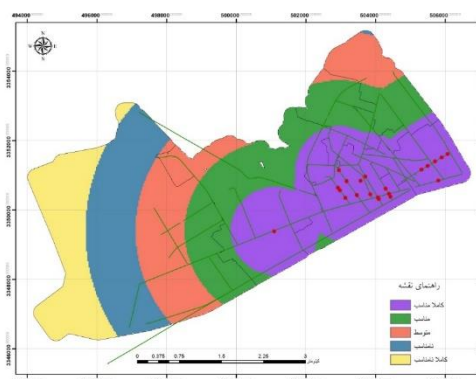

شکل ۵- مکان‌یابی مسیرهای دوچرخه‌سواری محدوده مورد مطالعه بر اساس نورکافی و ... (منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷)

۵-۱-۵- مکان‌یابی مسیرهای دوچرخه‌سواری بر اساس در نظر گرفتن عوامل زیرساختی با رعایت

شیب طولی مسیر

با توجه به اینکه محیط‌های شهری در شرایط مختلف توپوگرافی قرار گرفته‌اند و از لحاظ موقعیت جغرافیایی نیز متنوع می‌باشند بنابراین در طراحی مسیرهای حمل و نقل با وسایل موتوری و غیر موتوری مانند دوچرخه رعایت یک سری از عوامل ضرورت دارد که باعث افزایش ایمنی مسیر و آسان بودن مسیر نیز می‌گردد.

شکل ۷- مکان‌یابی مسیرهای دوچرخه‌سواری محدوده مورد مطالعه بر اساس عوامل زیرساختی (منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷)

۵-۲- نتایج حاصل از نرم‌افزار AHP

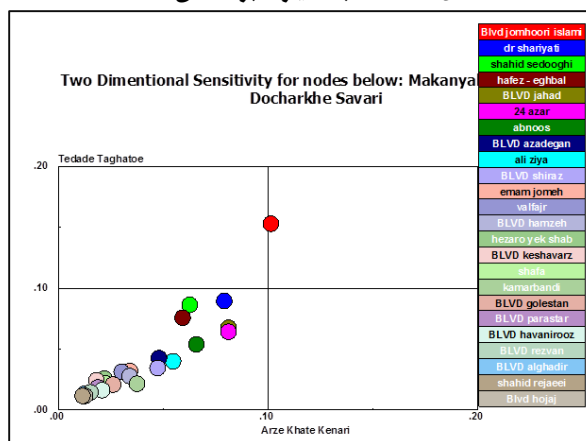
فرآیند تحلیل سلسله‌مراتبی که برای اولین بار در سال ۱۹۸۰ توسط توماس ال ساعتی مطرح شد که یکی از جامع‌ترین سیستم‌های طراحی شده برای تصمیم‌گیری با معیارهای چند گانه است زیرا این تکنیک امکان فرموله کردن مسئله را به صورت سلسله‌مراتبی فراهم می‌کند و همچنین امکان در نظر گرفتن معیارهای مختلف کمی و کیفی را در مسئله دارد. این فرآیند گزینه‌های مختلف را در تصمیم‌گیری دخالت داده و امکان تحلیل حساسیت روی معیارها و زیر معیارها را دارد. علاوه بر این بر مبنای مقایسه زوجی بنا نهاده شده که قضاوت و محاسبات را تسهیل می‌کند. همچنین میزان سازگاری و ناسازگاری تصمیم را نشان می‌دهد که از مزایای ممتاز این تکنیک در تصمیم‌گیری چند معیاره می‌باشد. به علاوه از یک مبنای تئوریک قوی برخوردار بوده و بر اساس اصول بدهی^۱ بنا نهاده شده است که در ادامه به بیان این اصول می‌پردازیم (Duckstein, 2994).

۵-۲-۱- محاسبه معیارها بر اساس هدف

Priorities with respect to:
Makanyabi Masirhaye Docharkh...

شکل ۸- محاسبه معیارها بر اساس هدف

شکل ۹- اولویت بندی معیارها بر اساس هدف

۵-۲-۲- مرحله دوم: محاسبه زیر معیارها

Priorities with respect to:
Makanyabi Masirhaye Docharkhe Si
>Arze Khate Kenari

شکل ۱۰- محاسبه زیر معیار عرض خط کناری معبر

Priorities with respect to:
Makanyabi Masirhaye Docharkhe Si
>Tedade Taghatoe

شکل ۱۱- محاسبه زیر معیار تعداد تقاطع

Priorities with respect to:
Makanyabi Masirhaye Docharkhe Sav
>Karbarihaye Mojaver

شکل ۱۲- محاسبه زیر معیار کاربری های مجاور

Priorities with respect to:
Makanyabi Masirhaye Docharkhe Si
>Arze Docharkhe Rah

شکل ۱۳- محاسبه زیر معیار عرض دوچرخه راه

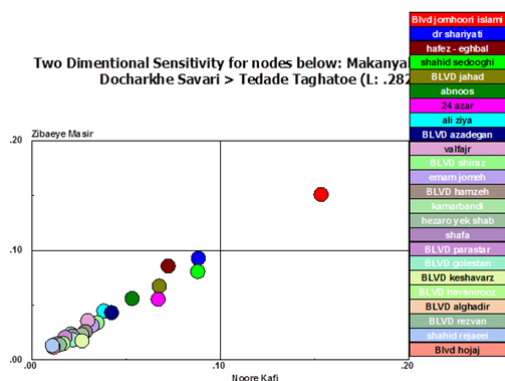
Priorities with respect to:
Makanyabi Masirhayeh Docharkeh Savari
> Hajm Teraffik Oboori

Aab & Hava
Peyvastegi Masir
Inconsistency = 0.00
with 0 missing judgments.

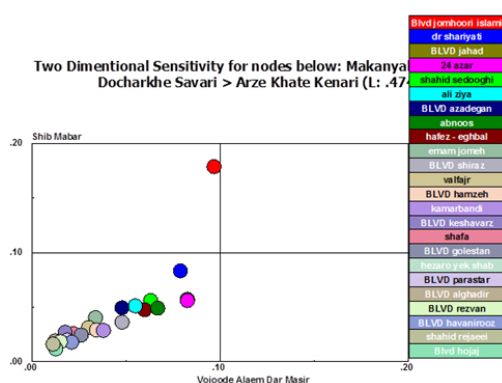
.333
.667

شکل ۱۴- محاسبه زیر معیار حجم ترافیک عبوری

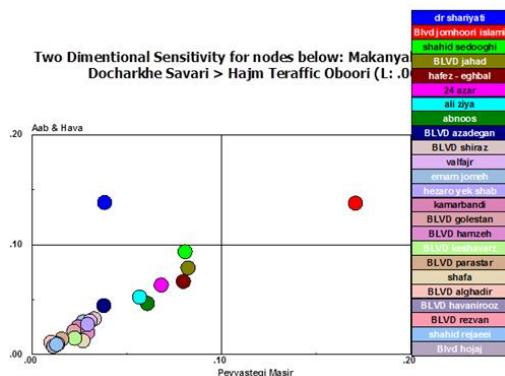
۵-۳- مرحله سوم: محاسبه گزینه ها

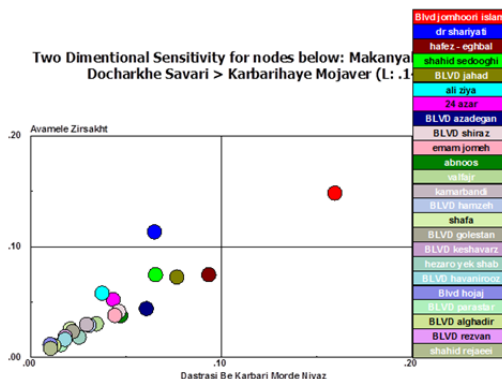
شکل ۱۶- اولویت بندی گزینه ها بر اساس زیر معیار های نور کافی و زیبایی مسیر

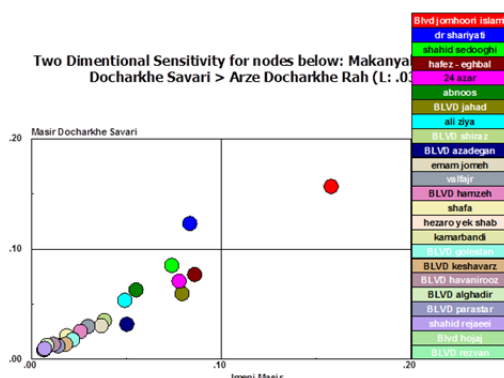
شکل ۱۵- اولویت بندی گزینه ها بر اساس زیر معیار های شیب و وجود علائم در مسیر

شکل ۱۸- اولویت بندی گزینه ها بر اساس زیر معیار های مکان یابی مسیرهای دوچرخه سواری

شکل ۱۷- اولویت بندی گزینه ها بر اساس زیر معیار های دسترسی به کاربری مورد نیاز و زیر ساخت

شکل ۱۹- اولویت بندی گزینه ها بر اساس زیر معیار های ایمنی مسیر و مسیر دوچرخه سواری

۵-۲-۴- مرحله چهارم: محاسبه میزان ناسازگاری

محاسبه میانگین λ_{max} ها

$$\lambda_{max} = \frac{\lambda_{max_1} + \lambda_{max_2} + \dots + \lambda_{max_m}}{N}$$

محاسبه شاخص ناسازگاری (I.I)

$$I.I. = \frac{\lambda_{max} - n}{n - 2}$$

محاسبه نرخ ناسازگاری (I.R)

$$I.R. = \frac{I.I.}{I.I.R.n \times n}$$

نرخ ناسازگاری این ماتریس کمتر از ۰,۲ است، بنابراین سازگاری آن مورد قبول است

۵-۳- نتایج حاصل از تکنیک راهبردی SWOT

سوات تکنیک ارزیابی کیفی عوامل داخلی و خارجی به ترتیب از دو بعد قوت، ضعف، فرصت و تهدید است و در همین راستا ابتدا نقاط قوت و ضعف در ارتباط با عوامل درونی و فرصت ها و تهدیدهای پیش رو در ارتباط با عوامل خارجی بررسی و هرگروه در ماتریس مربوطه درج می گردد. بدین ترتیب ماتریس نقاط قوت و ضعف، فرصت ها و تهدیدها از ابزار مهمی است که می توان بدان وسیله اطلاعات را مقایسه کرد و با استفاده از آن چهار نوع استراتژی ارائه نمود: استراتژی SO؛ استراتژی WO؛ استراتژی ST و استراتژی WT

جدول ۱- ماتریس ارزیابی نقاط ضعف و قوت ناشی از عوامل داخلی (IFE)

ردیف	عوامل	ضریب	رتبه	نمره نهایی
۱	وجود مسیرهای ویژه دوچرخه در بعضی از معابر	۰/۰۹	۴	۰/۳۶
۲	هزینه کم اجرا و نگهداری نسبت به سایر سیستم های حمل و نقل	۰/۰۹	۴	۰/۳۶
۳	نیاز به فضای کم جهت تردد و پارک نسبت به وسایل دیگر	۰/۰۸	۴	۰/۳۶
۴	عرض مناسب معبر جهت ایجاد مسیر دوچرخه سواری	۰/۰۸	۴	۰/۳۴
۵	زیر ساخت های مناسب جهت اجرای مسیر دوچرخه سوار	۰/۰۷	۳	۰/۲۲
۶	مکان یابی کاربری های جاذب در جداره معابر و میل به دوچرخه سواری در معابر آن ها	۰/۰۸	۳	۰/۲۴
۷	تقویت کاربری های مختلف، اصلاح زیرساخت ها و تبدیل مسیر به مکانی تفریحی به منظور دوچرخه سواری	۰/۰۸	۳	۰/۲۴
۱	عدم فرهنگ سازی گسترده و مناسب جایگزینی دوچرخه به جای خودرو شخصی	۰/۰۶	۲	۰/۰۶
۲	عدم تخصیص منابع مالی کافی در جهت اجرا و حمایت از سیستم	۰/۰۷	۲	۰/۲۴
۳	تأمین نبودن ایمنی دوچرخه سواران در سفرهای شهری	۰/۰۶	۲	۰/۲۲
۴	عدم وجود پارکینگ دوچرخه	۰/۰۶	۲	۰/۰۶
۵	استفاده فراوان از وسایل نقلیه شخصی و بیگانه بودن با دوچرخه سواری در محدوده	۰/۰۷	۲	۰/۲۴
۶	افزایش تردد در معابر با توجه به جاذب بودن سفرها و کاهش توجه به دوچرخه سواری در محدوده	۰/۰۵	۲	۰/۲
۷	عدم تمایل کاربران به استفاده از دوچرخه به منظور خرید و تفریح	۰/۰۶	۲	۰/۰۶
	جمع کل نقاط ضعف و قوت	۲		۲/۶۹

جدول ۲- ماتریس ارزیابی فرصت‌ها و تهدیدها ناشی از عوامل خارجی (EFE)

ردیف	عوامل	ضریب	نمره نهایی
۱	وجود سفرهای کوتاه برد قابل انجام با دوچرخه	۰/۰۹	۴
۲	کاهش آلودگی محیط زیست (هوا و صوت)	۰/۰۹	۴
۳	کمبود فضا جهت پارک اتومبیل شخصی (پارکینگ)	۰/۰۸	۴
۴	برخورداري از اقلیم مناسب در محدوده	۰/۰۸	۳
۵	حداکثر کردن اولویت مسیرهای دوچرخه به منظور حذف وسایل نقلیه شخصی	۰/۰۷	۴
۶	گسترش خطوط ریلی و توسعه مسیرهای دوچرخه در طرح‌های توسعه آینده شهر	۰/۰۸	۳
۷	تجهیز معابر برای حرکت دوچرخه سوار و ایجاد فضاهایی برای ترغیب مردم به دوچرخه‌سواری	۰/۰۸	۳
۱	توسعه سریع شهر و افزایش فاصله سفرها	۰/۰۶	۲
۲	نبود قانون حمایت از دوچرخه سواران	۰/۰۵	۲
۳	اولویت دادن به وسایل نقلیه شخصی در طراحی راه‌های شهری	۰/۰۷	۲
۴	سیستم‌های جدید حمل و نقل	۰/۰۷	۲
۵	افزایش مالکیت خودرو	۰/۰۶	۲
۶	عدم تاکید بر ضرورت فضاهای باز همگانی در محدوده	۰/۰۶	۲
۷	عدم تعریف مسیرهای دوچرخه به منظور مکان‌یابی صحیح مسیرهای دوچرخه	۰/۰۶	۲
۲/۴۵	جمع کل نقاط فرصت و تهدید	۲	

بر همین اساس سازمان باید در این موقعیت استراتژی‌هایی را اتخاذ کند که: موجب رشد و ساخت و توسعه؛ باعث حفظ و نگهداری و وضع موجود و استراتژی‌هایی را اتخاذ کند که موجب کوچک شدن و رها کردن کارهای غیر ضروری باشد. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که مدیریت شهری به عنوان سازمان متولی امر دوچرخه سواری در محدوده مورد مطالعه در ادامه فعالیت‌های که تاکنون در این راستا انجام داده است در حال حاضر باید استراتژی‌هایی را اتخاذ کند که موجب، رشد، ساخت و توسعه سیستم دوچرخه سواری شود این استراتژی‌ها طبق نمودار زیر باید از نوع WO باشد.

شکل ۲۰- نمایش نوع استراتژی در پیشبرد سیستم دوچرخه سواری محدوده مورد نظر

۵-۳-۱- تدوین سناریوی پیشنهادی

از آنجا که منطقه ۲ شهر کرمان جزو مناطق جدید و مناسب جهت اجرای اولیه ساست‌های دوچرخه سواری و پیاده‌مداری می‌باشد؛ تدوین سازمان فضایی آن در قالب یک مسیر یا مجموعه‌ای از مسیرهای مناسب یکپارچه امکان‌پذیر می‌باشد. از اینرو، به ارائه سناریوی مناسب در مسیرهای منتخب جهت پیاده‌سازی رویکرد دوچرخه سواری استفاده کرد. بر همین اساس با توجه به

همپوشانی های صورت گرفته و بر اساس نظریات متعدد مطرح شده نسبت به هریک از شاخص های مکان یابی در انتخاب مسیر مناسب دوچرخه سواری در محدوده مورد نظر، مسیر خیابان بلوار جمهوری اسلامی تا فرودگاه انتخاب شده است.

شکل ۲۱- سناریوی مناسب در مسیرهای منتخب جهت پیاده سازی رویکرد دوچرخه سواری

نتیجه گیری

توسعه زیرساخت های حمل و نقل در شهرها نقش بسیار موثری در ایجاد مسیرهای مناسب دوچرخه سواری دارد. از اینرو ایجاد یک مسیر دوچرخه سواری جدید نیازمند زیر ساخت حمل و نقل است و با ایجاد یک مسیر برای دوچرخه سواری برای ارائه خدمات و یا سکونت جذب منطقه اطراف محور و یا خیابان می شود. این چرخه سبب شکل دهی به فرایند رشد شهر می شود. یکی از نقاط قوت اصلی شهر کرمان در بعد حمل و نقل شهری و پیاده سازی رویکرد دوچرخه سواری، گستردگی شهر و وجود فضاهای خالی در شهر برای ایجاد زیر ساخت های جدید است. از طرف دیگر سرانه معابر شهر نیز به نسبت استاندارد از مقدار بسیار بالاتری برخوردار است (۴۵٪ در مقابل ۲۰ تا ۲۵٪ استاندارد). این مساله خود نشانگر وضعیت نسبتا مطلوب شبکه به لحاظ کمیت است اما به لحاظ کیفیت و نیز میزان تقاضا برای شبکه شهر دارای مشکلات اساسی است.

یافته های تحقیق نشان می دهد که بر اساس تکنیک AHP از بین معابر مورد بررسی مطابق با بررسی های صورت گرفته، بلوار جمهوری اسلامی بیشترین امتیاز را در بر گرفته است و پس از انتخاب با تجزیه و تحلیل های صورت گرفته با نرم افزار GIS نیز شاخص های مکان یابی دوچرخه سواری بررسی شده و مشخص گردید که کلیه شاخص ها در بلوار جمهوری اسلامی صادق می باشند. بررسی های صورت گرفته از تکنیک SWOT نیز نشان می دهد که راهبرد به دست آمده از نوع "WO"، راهبرد محافظه کارانه می باشد. همچنین نتایج تحقیق نشان می دهد که سناریوی منتخب دارای عرض مفید بوده به گونه ای که در مسیرهای درجه ۲ و درجه ۲ یک طرفه دوچرخه از ۲/۳ متر کمتر نمی باشد در این مسیرها در مجاورت خط، پارک حاشیه ای قرار داشته شده است که نوار حایلی به عرض دست کم ۰/۷۵ متر بین خط پارکینگ و مسیر ویژه دوچرخه در نظر گرفته شده است تا مانع از ایجاد اثرات باز کردن درب خودرو در هنگام سوار و پیاده شدن، به روی دوچرخه سواران گردد. در صورتی که در سناریوهای دوم و سوم مسیر دوچرخه به صورت دوطرفه می باشد که حداقل عرض مسیر دوطرفه برابر ۲/۵ متر می باشد و برای راحتی دوچرخه سواران این مقدار به ۳ متر افزایش خواهد یافت.

منابع

۱. اسماعیل پوراشکاء، رضا، رمضانیان، محمدرحیم، نبی زاده، ساره (۱۳۹۳) ارزیابی پایداری سیستم های حمل و نقل شهری (مطالعه موردی: شهر رشت)، فصلنامه اقتصاد و مدیریت شهری، شماره ۸، پاییز ۱۳۹۳، صص ۱۷-۳۰.
۲. بحرینی، حسین (۱۳۸۰)، تحلیل فضاهای شهری، چاپ دوم، تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
۳. حاتمی نژاد، حسین یوسف اشرفی (۱۳۸۸) دوچرخه و نقش آن در حمل و نقل پایدار شهر، مورد مطالعه شهر بناب، فصلنامه پژوهش های جغرافیای انسانی، شماره ۷۰، زمستان ۱۳۸۸، صص ۴۵-۶۳.
۴. قربانی، رسول، اسدی، احمد (۱۳۹۴) بررسی عوامل مؤثر بر کاهش تمایل به استفاده از دوچرخه در سفرهای شهری (مطالعه موردی: شهر زنجان)، نشریه جغرافیا و برنامه ریزی، مقاله ۱۳، دوره ۱۹، شماره ۵۱، بهار ۱۳۹۴، صص ۲۶۷-۲۸۸.
۵. مشکینی، ابوالفضل و همکاران (۱۳۹۲)، تحلیل فضایی سنجش پایداری اجتماعی شهری (مطالعه موردی: مناطق ۲۲ گانه شهر تهران)، مجله جغرافیا، دوره جدید، سال یازدهم، شماره ۳۹، زمستان، صص ۱۸۶-۲۱۱.

۶ ملک زاده، علی (۱۳۸۱) ساماندهی حرکت پیاده و دوچرخه با استفاده از روش چیدمان فضا، مطالعه موردی، ناحیه طرشت تهران، راضیه رضا زاده، کارشناسی ارشد، دانشگاه علم و صنعت ایران، دانشکده معماری و شهرسازی.

7. Cavill, N. Biddle, s. Sallis, J.F, 2002, Health enhancing physical activity for young people: statement of consensus of the United Kingdom expert consensus conference. Pediatric Exercise Science, 23, 20-25.
8. Cavill, N. Biddle, s. Sallis, J.F, 2002, Health enhancing physical activity for young people: statement of consensus of the United Kingdom expert consensus conference. Pediatric Exercise Science, 23, 20-25.
9. Moudon. A.V. et al, 2005: Cycling and the built environment, a US perspective).
10. Moudon. A.V. et al, 2005: Cycling and the built environment, a US perspective).
11. Nasrudin.N & Nor.A, 2012: Travelling to school: transportation selection by parents and awareness towards sustainable transportation).
12. Nasrudin.N & Nor.A, 2023: Travelling to school: transportation selection by parents and awareness towards sustainable transportation).

بررسی جایگاه حکمروایی شایسته شهری جهت برنامه ریزی راهبردی مناسب با استفاده از مدل SWOT؛ نمونه موردی: شهر قائم شهر

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۳/۰۹

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۴/۱۱

کد مقاله: ۷۵۸۷۰

عباس ارغان^{۱*}، حمزه بهروزی^۲

چکیده

اکثر جوامع درحال توسعه با توجه به علاقه به تمرکز و اجرای طرح ها و برنامه ها در خارج از شهر و داشتن اقتصاد تک بعدی، مدیریت شهری زیر نظر مستقیم دولت کنترل و هدایت می شود. ایران نیز در مدیریت شهری و منطقه ای جزء این گروه قرار دارد. به همین دلیل سبب فاصله گرفتن از مدیریت سیستمی و منسجم گردیده است. امروزه با افزایش علم و تکنولوژی و منسوخ شدن سیستم سنتی تصمیم گیری دیگر خبری از تصمیمات از بالا به پایین نیست، بلکه در آن تصمیم ها با اشتراک کلیه صاحبان منافع اتخاذ می شود. حکمروایی شایسته شهری نیز به دنبال تحقق همین برنامه می باشد. هدف از تحقیق پیش رو، سنجش وضعیت حکمروایی شایسته شهری و نشان دادن نقش مهم شهروندان به اهداف اساسی است. روش پژوهش حاضر از نوع توصیفی - تحلیلی و گردآوری اطلاعات میدانی و با آنالیز پرسشنامه های تکمیل شده از شهروندان به تعداد ۷۷۰ نفر و کارشناسان و متخصصان شهری به تعداد ۶۴ نفر صورت پذیرفته است. سپس از نرم افزار ARC GIS جهت تهیه نقشه های محدوده مورد مطالعه و مدل SWOT استفاده گردید. نتایج نشان می دهد از میان چهار حالت تهاجمی، محافظه کارانه، رقابتی و تدافعی شهر قائم شهر از نظر موقعیت حکمروایی شایسته شهری در حالت تدافعی قرار دارد. به همین دلیل راهبردهای مناسب جهت موقعیت تدافعی و با استفاده از ماتریس کمی برنامه ریزی راهبردی جهت اولویت بندی هریک از راهبردها مشخص گردید.

واژگان کلیدی: حکمروایی شایسته، مدل SWOT، برنامه ریزی راهبردی، شهر قائم شهر

۱- استادیار گروه جغرافیا دانشگاه آزاد اسلامی واحد سمنان (نویسنده مسئول) abbas.arghan@yahoo.com

۲- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه آزاد اسلامی واحد سمنان، ایران

۱- مقدمه

افزایش سریع جمعیت توأم با گسترش شهرنشینی و شهری شدن جهان، مشکلات زیادی در کشورهای مختلف مخصوصاً کشورهای جهان سوم ایجاد کرده است این مشکلات عمدتاً از منطبق نبودن نیازهای مشترک و جمعیت شهری با توانایی حکومت‌های ملی و مدیریت‌های شهری در پاسخگویی به آن‌ها ناشی شده است و ناکامی برای برنامه‌های توسعه از بالا به پایین و عامرانه که نگاهی یک‌سویه به شهر شهروندان و آینده داشتند همچنین شکاف و جدایی‌ای که بین مردم و تصمیم‌گیران سیاسی و اقتصادی در مدیریت‌های ملی و محلی وجود داشت زمینه طرح‌ریزی حکمروایی شایسته را به وجود آورد و جامعه جهانی امروزه به این نتیجه رسیده است که مشکل عمده مدیریت شهری کمبود منابع مالی یا تکنولوژی مدرن یا نیروی انسانی ماهر نیست بلکه بیش و پیش از همه مشکل اصلی در شیوه اداره این عوامل است بنابراین با توجه به مشکلات موجود در شهرها و نظام‌های مدیریتی موضوع لزوم مواجهه و حل مشارکتی آن‌ها از آغاز دهه ۱۹۸۰ غالب مدیریتی یعنی اقتدار کافی دولت‌ها برای اداره امور به خطر افتاد در این روند دو عامل مهم تأثیرگذار بود:

- ۱- تأثیر تفکر اقتصادی نئولیبرال که طرفدار کاهش نقش دولت تا کمترین حد ممکن بود
- ۲- ظهور جامعه مدنی و نهضت‌های اجتماعی که خواستار افزایش مشارکت سیاسی و به‌نوعی دموکراتیک سازی در امورند (علیزاده و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۰۷)

مردم از توانایی دولت برای رفع مشکلات اجتماعی ناامید شده اند و این امر موجب تجدید نظر در تئوری های سنتی دولتی شده است مدیران شهری برای اداره شهر ها راهی به جز زمینه سازی برای توسعه دموکراسی نیافته اند و در این راه به شکل تازه ای از حاکمیت دست یافته اند که برخی آن را در حد اختراع و ابداع جدید بشر در ایجاد اجتماعی نوین دانسته اند و از آن به منزله جنبش حاکمیت شایسته یا حکمروایی یاد می کنند (شهیدی، ۱۳۸۶: ۳) بسیاری معتقدند که جامعه آینده شهرنشینی خواهد بود بنابراین شهرها به جای اینکه این مکان هایی بی ثمر برای سرمایه گذاری اقتصادی یا تراکم کارگران بیکار با انبوه مشکلات اقتصادی و اجتماعی و زیست محیطی باشند باید به مراکز رشد و پویایی اقتصادی و اجتماعی و در چارچوب ملی تبدیل شوند این مراکز باید آفرینشگر فرصت هایی ارزنده برای رفاه و توسعه جمعیت ساکن در آن و جمعیت همه کشور باشند (طفی، ۱۳۸۸: ۱۲) حاصل این فرایند تحول در امور جامعه، تحول در رویکردهای، برنامه ریزی، تحول در فرایند های توسعه ای و ورود آن به مباحث توسعه پایدار تحول در اداره و مدیریت شهرها و گذار از مدیریت شهری حکمروایی شهری بوده است (chaudhry and etc, 2009: 12)

موضوع حکمروایی شهری را اولین بار برایان مک لاین در ادبیات جهانی مطرح کرد سپس بانک جهانی و به دنبال آن سازمان ملل پژوهش هایی در این زمینه انجام دادند و از آن به بعد حکمروایی شهری به موضوعی مطرح در مدیریت شهری تبدیل شد ابتدا حکمروایی شامل دولت می شد اما با دربرگرفتن بخش خصوصی و جامعه مدنی از آن فراتر رفته است به طوری که دولت محیط سیاسی و قانونی مساعد فراهم می کند و بخش خصوصی شغل و درآمد ایجاد می کند و جامعه مدنی کنش متقابل سیاسی و اجتماعی را از طریق بسیج و گروه ها برای مشارکت در فعالیت های اقتصادی سیاسی و اجتماعی تسهیل می کند و هدف اصلی حمایت از حکمروایی شایسته شهری کنش متقابل و سازنده میان این سه بخش است (دربان آستانه و رضوانی، ۱۳۹۰: ۱۸۲-۱۸۱)

پژوهش حاضر از نوع توصیفی تحلیلی می باشد که جایگاه حقوق و شایسته را با استفاده از معیارهای مشارکت، شفافیت قانونمندی، عدالت، بینش راهبردی، اثربخشی و کارایی و جهت گیری توافقی و مسئولیت و پاسخگویی، پذیرا بودن و پاسخگو بودن تعیین می کند و نقاط قوت ضعف فرصت و تهدید آن را در مدل SWOT نشان می دهد این تحقیق به دنبال آن است که به دو سوال زیر پاسخ دهد:

- ۱- مهمترین نقاط قوت و فرصت در زمینه حکمروایی شایسته در شهر قائم شهر کدامند؟
- ۲- اصلی ترین و نقاط ضعف و تهدید حکمروایی شایسته در منطقه مورد مطالعه کدام است؟

۲- مبانی نظری

اصطلاح حکمروایی شایسته شهری اولین بار توسط بانک جهانی وارد گفتمان توسعه شد (sadashiva, 2008: 7) و سپس از طریق نهادها بین المللی توسعه مانند بانک توسعه آسیا در سال ۱۹۹۵، صندوق بین المللی پول در سال ۱۹۹۶ و برنامه توسعه سازمان ملل متحد در سال ۱۹۹۷ به جریان عادی ادبیات موجود تبدیل شد (Roberts and others, 2007: 970) مک لاین معتقد است که مردم متقاضی حکومتی پاسخگو تر با عملکردی مناسب تر به مسائل و برای دستیابی به این امر ارتباط با نظام اجتماع را ضروری می دانند او با این مقدمه ها حکمروایی را نوعی فرآیند می داند که متضمن نظام به هم پیوستگی است که حکومت و اجتماع را در بر می گیرد پس از او افراد دیگری چون و مک کینلی و اتکینسن نیز این بحث را مطرح می نمایند برک پور، ۱۳۸۵: ۴۹۱)

سازمان ملل حکمروایی شایسته را مشارکت برابر همه شهروندان در تصمیم گیری می‌داند که نه تنها شامل دولت بلکه شامل جامعه مدنی و بازار است که نهایتاً به ایجاد شرایط قانونمندی و کنش جمعی منجر می‌شود حکمروایی شایسته شهری در این صورت حاوی معنای دوگانه است به این ترتیب که در یک سمت این مفهوم به تجلی تجربی انطباق دولت با محیط بیرونی و از طرف دیگر بر الگوی مفهومی یا نظری همیاری نظام‌های اجتماعی و نقش دولت در این فرآیند مربوط است (bhuiyan, 2010: 126) اتحادیه اروپا در گزارشی دقیق و جامع (کتاب سفید) تعهد محکمی برای اصلاح فرایندهای حکمروایی اروپایی برای نمایش اروپایی نشان می‌دهد در این گزارش نوسازی حکمروایی اروپایی به مثابه پیش‌شرطی برای به هم پیوستن اروپا طی فرایند تمرکززدایی کشمکش برخورد جهانی سازی و تجدید پیمان در دموکراسی به واسطه گسترش پیچیدگی در تصمیم‌سازی دیده می‌شود کتاب سفید پنج اصل را مشخص می‌کند؛ که حکمروایی شایسته را تعیین می‌کند.

این رویکرد به روابط بین جامعه مدنی با دولت قانونگذاران با مخاطبان قانون و حکومت با افراد تحت حکومت معطوف است. اشتراک ضمن ارائه این تعریف معیارهای سنجش حکمروایی شایسته را به این شهر بر می‌شمارد پاسخ‌گویی یا محاسبه پذیری، شفافیت، قانونمندی انتخاب عمومی رهبران سیاسی و بلاخره وجود ساختارهای نهادی و قانونی برای پشتیبانی و محافظت شهروندان در مقابل اقدام‌های استبدادی (scott, 2001: 205).

دیده می‌شود که محققان و مراکز علمی مختلف هر کدام ویژگی‌های خاصی را برای حکمروایی شایسته در نظر گرفته اند اما در مورد شاخص‌ها آنچه اکنون اولویت بیشتری دارد و روی آن اجماع بیشتری می‌شود و شاخص سازمان ملل می‌باشد این شاخص‌ها به تفصیل در زیر بیان شده است:

اثربخشی: اثربخشی سازمانی عبارت از میزانی است که یک سازمان با استفاده از منابع خاص و بدون هدر دادن منابع خود و بدون فرسوده کردن غیر ضروری اعضا و جامعه خود، اهدافش را برآورده می‌کند (Thibodeaux, 1996: 21) در واقع اثربخشی سازمانی، درجه نزدیکی یک سازمان به هدف‌هایش را نشان می‌دهد (زاهدی، ۱۳۷۹: ۲۶۹)

شفافیت: کلمه «شفافیت» در لغت به معنای «وضوح» و «روشنی» می‌باشد و در فرهنگ حقوقی بلک لا «شفافیت» صراحت، روشنی، عدم وجود تزویر و عدم تلاش برای پنهان نمودن اطلاعات مخرب تعریف شده است. در اصل شفافیت «قابلیت دسترسی تمام عیار به اطلاعات در زمینه‌هایی که مؤثر بر نظرات عمومی هستند» تعریف شده است (باقری، ۱۳۹۱: ۲)

مشارکت: از بعد جامعه شناختی، مشارکت به معنی تعلق فرد در گروه و سهمی که در آن دارد؛ تلقی می‌گردد و همچنین به معنی شرکت فعالانه در گروه در جهت به ثمر رسانیدن یک فعالیت اجتماعی است. آلن بیرو می‌گوید: «مشارکت به معنای سهمی در چیزی یافتن و از آن سود بردن و یا در گروهی شرکت جستن و بنابراین با آن همکاری داشتن است. به همین دلیل از دیدگاه جامعه‌شناسی باید بین مشارکت به عنوان حالت یا وضع (امر شرکت کردن) و مشارکت به عنوان عمل و تعهد (عمل مشارکت) تمیز قائل شد. (بیرو، ۱۳۸۰: ۲۵۷)

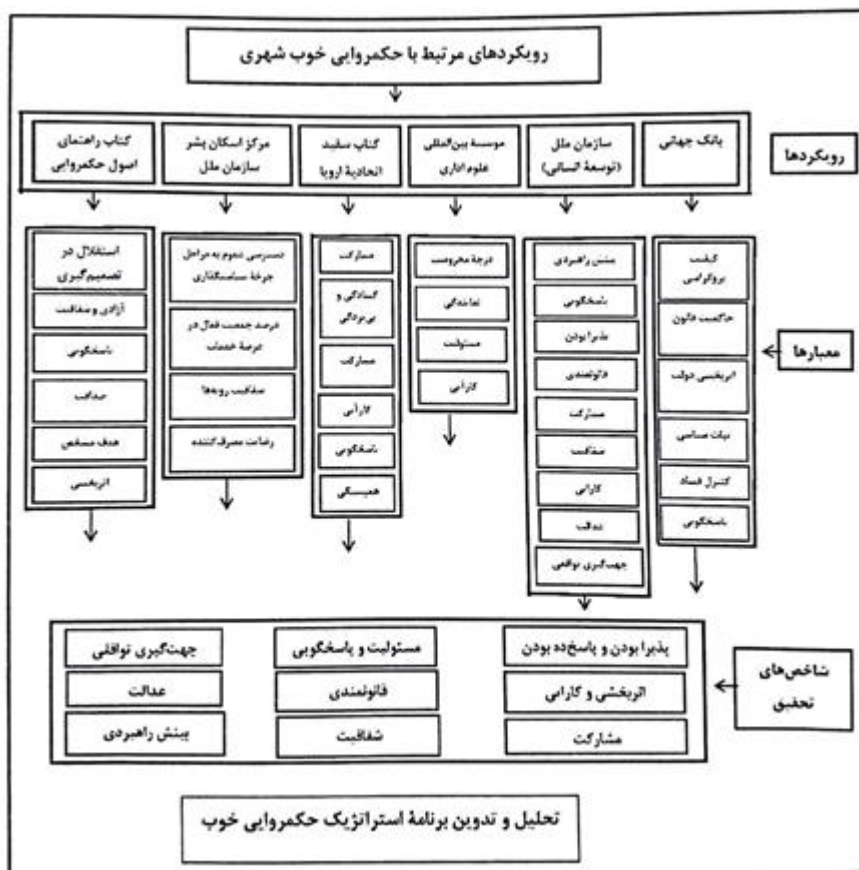
قانونمندی: قانون‌مندی جامعه و چگونگی قانون حاکم بر آن، یکی از مسائل اصلی و بنیادین بررسی پدیده‌های اجتماعی است که در کلیه مراحل تحقیق در باب پدیده‌های اجتماعی، نقش اساسی دارد و چنان‌که الوین گولدنر نیز متذکر شده است.

مسئولیت و پاسخگویی: پاسخگویی را مبتنی بر مسئولیت پذیری و واکنشگری میدانند؛ اما این تعریف را در قالب بسیار گسترده «اعمال مناسب صالحیت و درستی تعریف میکنند: به این معنی که از اختیارها به شکل مناسبی استفاده شود تا موفقیت در مسیر از پیش تعریف شده حاصل شود.

جهت‌گیری توافقی: شهر عرصه گروه‌ها و منافع مختلف و گاه در حال ستیز بایکدیگر است. منظور از اجماع سازی تعدیل و ایجاد توافق در منافع مختلف است. این کار مستلزم وجود ارتباط و تلاش مشترک میان سازمان‌های دولتی، شهروندان و سازمان‌های غیر دولتی است (ابراهیم زاده‌اسدیان، ۱۳۹۲: ۲۱)

پذیرا بودن و پاسخگو بودن: این معیار دو نسخه مکمل را در بر می‌گیرد و مسئولان شهری باید هم نیازها و خواسته‌های شهروندان را دریابند و بپذیرند و هم نسبت به آن واکنش و پاسخ مناسب داشته باشند بنابراین همسوئی خواسته‌های شهروندان و اقدام مسئولان ضروری است

بینش راهبردی: فراگرفتن از مسائل روزمره شهر و پرهیز از غرق شدن در آن‌ها مستلزم وجود بینشی گسترده و درازمدت در برابر آینده یا داشتن راهبردی در زمینه توسعه شهری است

تصویر شماره ۱، مدل مفهومی پژوهش، منبع: یغفوری و همکاران، ۱۳۹۵

۳- روش شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نوع کاربردی، روش تحقیق توصیفی _تحلیلی و رویکرد حاکم بر فضای تحقیق سیستماتیک و بر اساس نگرش سیستمی است که تعیین جایگاه حکمروایی شایسته نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید آن را در مدل SWOT نشان خواهد داد و این مدل از نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید شناخته شده برای تعیین استراتژی مناسب در راههای به حداقل رساندن ضعف ها استفاده شده است با استفاده از این مدل در قالب یک رویکرد استراتژیک علاوه بر شناسایی قوت و ضعف های داخلی همچنین فرصت ها و تهدیدهای خارجی موقعیت قائمشهر از نظر حکمروایی شایسته در میان چهار موقعیت تهاجمی، محافظه کارانه، تدافعی و رقابتی مشخص شده است علاوه بر آن اولویت استراتژی ها بررسی و استراتژی های رده دوم نیز شناسایی شده است. در مرحله میدانی نیز اطلاعات از شهروندان با تدوین پرسشنامه به دست آمد برای مصاحبه نیز اعضای شورای شهر و شهردار قائمشهر در نظر گرفته شدند اطلاعات پس از کد بندی وارد نرم افزار SPSS سپس استخراج تفسیر و جمع بندی شده است جامعه آماری پژوهش حاضر همه شهروندان شهر قائمشهر هستند که سرشماری سال ۱۳۹۵ جمعیتی بالغ بر ۲۰۳۷۴۱ هزار نفر داشته است حجم نمونه نیز بر اساس فرمول کوکران ۷۷۰ نفر است توضیح نمونه با روش نمونه گیری متناسب با حجم (pps) انجام شد در این روش نمونه گیری باید تعداد نمونه های هر زیرمجموعه متناسب با اعضای آن زیرمجموعه باشند بر همین اساس تعداد نمونه ها در سطح مناطق شهری قائمشهر مطابق با جمعیت هر یک از مناطق توزیع شد در حوزه عمومی و رسمی نیز تعداد ۶۴ نفر از کارشناسان شهرداری و شورای شهر قائمشهر به منزله نمونه انتخاب شدند و نظرهای آن ها در انجام این تحقیق به کار گرفته شد در پژوهش پیش رو از نرم افزار SPSS برای تحلیل داده ها و ArcGis نیز برای تهیه نقشه ها و از نرم افزار Excel برای تهیه نمودارها استفاده شده است.

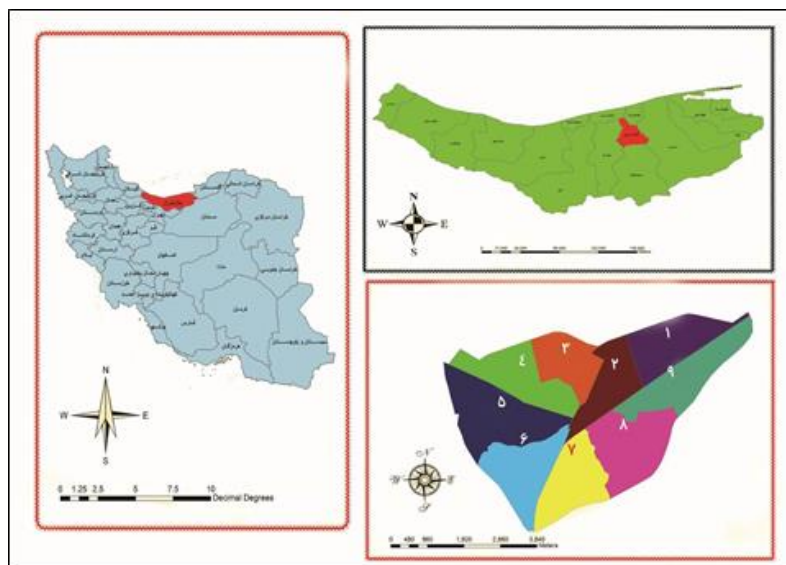
جدول ۱: نحوه توزیع نمونه (منبع: برپایه داده های مرکز آمار ایران و شهرداری قائمشهر، ۱۳۹۵)

شهر	جمعیت	درصد	تعداد نمونه
قائم شهر	۲۰۳۷۴۱	۱۰۰	۷۷۰

۴- محدوده مورد مطالعه

شهر قائم‌شهر در ۳۶ درجه و ۲۸ دقیقه عرض شمالی تا ۵۲ درجه و ۵۳ دقیقه شرقی از نصف النهار گرینویچ واقع شده است. بر پایه آخرین سرشماری مرکز آمار ایران در سال ۱۳۹۵ شمسی این شهر دارای ۲۰۳۷۴۱ نفر جمعیت و تعداد ۶۲۶۲۳ خانوار می باشد. مساحت این شهر ۴۵۸ کیلومتر مربع می باشد و از جنوب با شهرستان سوادکوه، از شمال با شهرستان جویبار، از مشرق به شهرستان ساری و از مغرب با شهرستان بابل هم مرز است. قائم‌شهر به دلیل قرارگیری در مسیر اصلی عبور و مرور بین شهرهای مازندران و همچنین موقعیت جغرافیایی خاص خود یکی از شهرهای حادثه خیز استان می باشد که به دلیل وجود دو رودخانه تالار و سیاهرود و همچنین عدم سیستم زهکشی مناسب شهری، آبرفتگی معابر و بروز سیل یکی از اصلی ترین مخاطرات آن بشمار می رود. از دیگر مخاطرات اصلی تهدیدکننده همانند دیگر نقاط استان خطر وقوع زمین لرزه می باشد که با توجه به وجود بافت فرسوده و همچنین عدم رعایت قوانین و مقررات ساخت و ساز در برخی از نقاط یکی از عوامل آسیب به شهر و ساکنان آن می باشد.

با توجه به موارد فوق منطقه از حادثه خیزی بالایی برخوردار است که این امر نیاز به داشتن و ایجاد آمادگی قبل از وقوع سوانح جهت پاسخگویی مناسب پس از بحران را تاکید می نماید با توجه به افزایش علم و تکنولوژی در حیطه مدیریت بحران می بایست تمهیداتی اندیشیده شود که با بهره گیری از آن در سطوح مختلف عملیات و پشتیبانی در زمان مخاطرات، هم سبب دسترسی سریع تر و آسان تر و هم تامین و تدارک منابع و تجهیزات مورد نیاز در سوانح شود. فراوانی حوادث غیر مترقبه در شهرستان قائم‌شهر نیز سبب شده است تا نیاز به حضور نیروهای مردمی در وقوع حوادث بیشتر احساس شود. زیرا سازمانها و موسسات ارائه دهنده خدمات امدادی و اجتماعی در زمان حوادث فقط قادر به انجام حداقل برنامه‌های خود هستند از جمله این حوادث سرمای شدید سال ۱۳۸۶ و بحران گاز قائم‌شهر و بروز سیل و سیلاب سال ۱۳۸۷ و آبرفتگی های بزرگ سالهای اخیر را نام برد که سازمانهای درگیر با مشکلات عدیده ای در کمک رسانی به مردم مواجه شده بودند (مدیرکل مدیریت بحران، خبرگزاری فارس، سال ۱۳۹۰)

تصویر ۲- محدوده مورد مطالعه (منبع: نگارندگان)

۵- یافته‌های پژوهش و تجزیه تحلیل

تکنیک یا ماتریس SWot ابزاری برای شناخت تهدیدها و فرصت های موجود در محیط خارجی و بازشناسی ضعف‌ها و قوت‌های داخلی آن برای سنجش وضعیت و تدوین راهبردهای هدایت و کنترل سیستم است این روش نتیجه مستقیم دانشگاه هاوارد است به طور کلی در تحلیل سوات از دو منظر به فضای سرزمینی نگریسته می شوند بدین معنا که عوامل و عناصر داخلی یک سرزمین یا فضای جغرافیایی به لحاظ توانمندی ها و محدودیت های موجود بررسی می‌شود و در عین حال عوامل و عناصر خارجی که از بیرون و در همجواری فضای جغرافیایی فرصت ها و تهدیدهایی را برای آن سرزمین فراهم می آورد نیز بررسی می‌شود بدین منظور فهرستی از عوامل ضعف و قوت داخلی و همچنین فهرستی از عوامل فرصت و تهدید خارجی موثر بر فضای سرزمین تهیه می‌شود ارزیابی میزان و نسبت اثربخشی در هر یک از عوامل و وزن دهی به هر یک از این عوامل انجام می گیرد

سپس با تهیه جدول های عوامل راهبردی راهبردها و اولویت بندی آن‌ها تدوین خواهد شد در نتیجه برای شناخت وضعیت موجود حکمروایی و بیان راهکار بهتر طی مراحل زیر دنبال می‌شود

- مرحله اول شناسایی اصلی ترین نقاط قوت و ضعف و ایجاد ماتریس ارزشیابی عوامل داخلی (IFE)
- مرحله دوم شناسایی اصلی ترین فرصت ها و تهدیدها و ایجاد ماتریس ارزشیابی عوامل خارجی (EFE)
- مرحله سوم ایجاد ماتریس تهدیدها فرصتها و نقاط قوت و نقاط ضعف (TOWS)
- مرحله چهارم ترسیم ماتریس داخلی - خارجی (IE)

۵-۱- ماتریس ارزیابی عوامل داخلی (IFE)

این ماتریس ارزشیابی عوامل داخلی برای بررسی راهبردی عوامل داخلی سازمان است این ماتریس نقاط قوت و ضعف اصلی واحدهای وظیفه ای سازمان را تدوین و ارزشیابی می کند و همچنین برای شناسایی و ارزشیابی روابط بین این واحدها راههایی ارائه می‌کند اگر نمره نهایی سازمان کمتر از ۲/۵ باشد به این معنا است که سازمان از نظر عوامل داخلی دچار ضعف است اگر نمره نهایی بیشتر از ۲/۵ باشد به این معنا است که سازمان از نظر عوامل داخلی دارای قوت است پس از شناسایی نقاط قوت و ضعف آن‌ها را در ماتریس ارزشیابی عوامل داخلی قرار می‌دهیم همانگونه که مشاهده می‌شود که نمره نهایی ماتریس (IFE) ۲/۰۶ است که نشان دهنده ضعف مدیریت شهری در ارتباط با عوامل داخلی است این عدد در ماتریس (IE) برای تعیین جایگاه حکمروایی به کار می‌رود.

جدول ۲- ماتریس ارزیابی عوامل داخلی (IFE)

عوامل اصلی داخلی				ضریب	رتبه	نمره نهایی
نقاط قوت						
۱	سوابق علمی شهردار و اعضای شورای شهر	۰/۰۷	۴	۰/۲۸		
۲	وجود فضا های دارای هویت در شهر	۰/۰۷	۳	۰/۲۱		
۳	میزان مسئولیت پذیری شهروندان و مشارکت در امور شهری	۰/۰۷	۴	۰/۲۸		
۴	تعلق خاطر شهروندان به شهر	۰/۰۵	۳	۰/۱۵		
نقاط ضعف						
۱	عدم آشنایی کافی با حکمروایی شهری و شاخص های آن	۰/۰۵	۱	۰/۰۵		
۲	بورس بازی زمین و مسکن	۰/۰۵	۱	۰/۰۵		
۳	فرار مالیاتی دلال ها	۰/۰۵	۱	۰/۰۵		
۴	اقتصاد شکنند شهر و وابستگی به دولت	۰/۰۶	۱	۰/۰۶		
۵	وجود دو رودخانه تالار و سیاهرود در شهر	۰/۰۴	۱	۰/۰۴		
۶	عدم وجود تفکر استراتژیک به شهرداری و شوراه	۰/۰۶	۲	۰/۱۲		
۷	نگرش نا مناسب شهروندان به شهرداری	۰/۰۴	۱	۰/۰۴		
۸	عدم دسترسی مناسب برخی از مناطق به امکانات	۰/۰۵	۲	۰/۱		
۹	عدم مشورت بین نهادها و شهروندان	۰/۰۵	۲	۰/۱		
۱۰	عدم وجود درآمد پایدار برای شهرداری	۰/۰۵	۱	۰/۰۵		
۱۱	عدم توجه به نظر عموم در تهیه، تدوین و اجرای طرح‌های مختلف	۰/۰۶	۲	۰/۱۲		
۱۲	عدم اطلاع رسانی کافی به شهروندان در خصوص طرح‌های شهری	۰/۰۶	۲	۰/۱۲		
۱۳	عدم تحقق مدیریت شهری یکپارچه	۰/۰۶	۲	۰/۱۲		
۱۴	موازی کاری و عدم هماهنگی بین نهادهای شهری	۰/۰۶	۲	۰/۱۲		
X				۱/۹۴		
S				۰/۹۷		
	جمع			۲/۰۶		

۵-۲- ماتریس ارزشیابی عوامل خارجی (EFE)

برای فرصت ها و تهدیدها نیز مراحل شبیه به مرحله قبل طی شد و بدیهی است که از جمع نمره نهایی این ماتریس استفاده می‌شود ماتریس مربوط به این مرحله در زیر آمده است.

جدول ۳- ماتریس ارزیابی عوامل خارجی (EFE)

عوامل اصلی خارجی				ضریب	رتبه	نمره نهایی
فرصت						
۱	تشکیل شورایی و جلب مشارکت مردم	۰/۰۸	۲	۰/۱۶		
۲	وجود قشر گسترده فرهنگیان و به وجود آمدن شهر فرهنگی	۰/۰۷	۱	۰/۰۷		
۳	وجود دانشگاه آزاد اسلامی و مراکز آموزش عالی و مردم تحصیلکرده	۰/۰۷	۱	۰/۰۷		
۴	مطالعه های برنامه آمایشی استان مازندران	۰/۰۸	۳	۰/۲۴		
۵	وجود پتانسیل فناوری اطلاعات و ارتباطات در منطقه مورد مطالعه	۰/۰۶	۲	۰/۱۲		
۶	اهمیت شهر قائم شهر به منزله شاه راه تهران - شمال - مشهد	۰/۰۶	۳	۰/۱۸		
۷	پتانسیل استفاده از موقعیت دریا و جنگل	۰/۰۷	۲	۰/۱۴		
۸	افزایش آگاهی شهروندان که موجب مشارکت بیشتر در امور شهری است	۰/۰۸	۲	۰/۱۶		
تهدید						
۱	عدم وجود قانونمندی در سطح کلان	۰/۰۷	۲	۰/۱۴		
۲	کاهش اختیارات شوراها و تضعیف آن‌ها	۰/۰۶	۲	۰/۱۲		
۳	رشد بی قوا شهر	۰/۰۶	۱	۰/۰۶		
۴	عدم توجه به مسائل زیست محیطی در طرح‌ها	۰/۰۶	۱	۰/۰۶		
۵	وجود رانت و فساد اداری	۰/۰۶	۱	۰/۰۶		
۶	وجود رویکرد بخشی بر سازمان	۰/۰۷	۳	۰/۲۱		
۷	کمبود منابع آبی	۰/۰۵	۱	۰/۰۵		
X			۱/۸			
S			۰/۷۴			
جمع				۱/۸۴		

لازم است به این نکته نیز اشاره گردد که در هر کدام از ماتریس های داخلی و خارجی میانگین و انحراف معیار نمره ها محاسبه شده است که کاربرد این اعداد در ادامه خواهد آمد.

۵-۳- ماتریس داخلی - خارجی (IE)

پس از طی مراحل ذکر شده نوبت به تشکیل ماتریس داخلی - خارجی می‌رسد در این ماتریس از نمره های نهایی ماتریسهای (IFE) و (EFE) برای تعیین موقعیت حکمروایی استفاده میشود و با توجه به این ماتریس و موقعیت حکمروایی در شهر قائم شهر تدافعی است به این مفهوم که از یک طرف نقاط ضعف داخلی و از طرف دیگر با تهدیدهای خارجی روبرو است. در این وضعیت فعالیت هایی که انجام می گیرد باید در راستای کاهش نقاط ضعف و پرهیز از تهدید باشد.

استفاده از توانمندی ها برای استفاده از فرصت ها (موقعیت تهاجمی)	بهبود شرایط محیطی با استفاده از توانمندی ها (موقعیت محافظه کارانه)			
بهبود سیستم های درونی با استفاده از فرصتهای بیرونی (موقعیت رقابتی)	کاهش نقاط ضعف و پرهیز از تهدیدات (موقعیت تدافعی)			
۴	۳	۲/۵	۲	۱

۵-۴- ماتریس تهدیدها فرصتها و نقاط ضعف و قوت (TOWS)

در این ماتریس در هر مرحله دو عامل با هم مقایسه و در نهایت ۴ نوع راهکار ارائه می‌شود

SO: سازمان با اجرای این راهکار می‌کوشد با استفاده از نقاط قوت و فرصت‌های خارجی بهره‌برداری کند

- با توجه به تعلق خاطر قوی شهروندان و وجود روحیه مشارکتی از این پتانسیل به روشهای مختلف از جمله جلب مشارکت از طریق فعالیت شورایی‌ها و ایجاد زمینه‌های مختلف برای مشارکت شهروندان در دیگر فعالیت‌های شهری استفاده شود
- با توجه به سوابق علمی و تجربی شهردار و شورا‌های شهر قائم‌شهر بهترین استفاده از موقعیت شهری به عمل آید و از اهمیت و جایگاه ویژه قائم‌شهر بهره را حاصل نمایند
- وجود فضاها و بافت‌های با هویت و علاوه بر آن وجود حفظ هویت مکانی قوی در شهر قائم‌شهر حاکی از آن است که شهر قائم‌شهر پتانسیل تبدیل شدن به یک شهر فرهنگی را دارد.

WO: هدف این است که با استفاده از فرصت‌های موجود در محیط خارج نقاط ضعف داخلی بهبود یابد

- فراهم نمودن زمینه مدیریت مشارکتی با محوریت همکاری مردمی
- الزام دستگاه‌های مرتبط با اداره شهر برای هماهنگی و همکاری با یکدیگر در راستای مدیریت یکپارچه شهری و جلوگیری از اتلاف منابع و در ناهماهنگی‌های موجود
- با توجه به وجود مراکز متعدد آموزش عالی در شهر قائم‌شهر از ظرفیت‌های بالای متخصصان مخصوصاً در امور شهری استفاده بهینه صورت گیرد
- استفاده گسترده از ظرفیت‌های فناوری اطلاعات با افزایش خدمات الکترونیکی در جهت اطلاع رسانی بهتر به مردم و استفاده از نظرهای آن‌ها
- با توجه به وجود قشر فرهنگی و تحصیل کرده از نظر ها و کارایی‌های این اقشار استفاده شود توجه به قانون مداری و مبارزه با فساد اداری و روحیه رانتی در سازمان ها

ST: با استفاده از نقاط قوت سازمان اثر تهدیدهای خارجی کاهش یابد

- توجه به مسئله عدالت در دسترسی مساوی مناطق به امکانات و کاهش شکاف ایجاد شده بین مناطق در این مورد - تقویت بخش خصوصی و زمینه‌سازی برای فعالیت آن‌ها
- جلوگیری از گروههای غیر رسمی در مدیریت شهری
- اطلاع رسانی مناسب در مورد جزئیات طرح‌ها و نظرخواهی از آنان در راستای مشارکت در سرنوشت خود

WT: حالت تدافعی دارد و هدف کم کردن نقاط ضعف داخلی و پرهیز از تهدیدهای خارجی است

با توجه به ماتریس داخلی - خارجی حکمروایی در شهر قائم‌شهر در موقعیت تدافعی قرار گرفته است، راهکارهای این بخش به شرح زیر است:

- توجه ویژه به مدیریت واحد شهری و کاهش سطح رویکرد بخشی
- توجه ویژه به مسائل زیست محیطی در برنامه‌ریزی‌های کلان مخصوصاً مسئله آب که در حال حاضر با توجه به خشکسالی‌های متعدد در صورت توجه نکردن به آن تبعات سنگینی را به دنبال خواهد داشت
- ارتقای جایگاه شورای شهر و برای افزایش مشارکت شهروندان
- جلوگیری از رشد پراکنده شهر و وضع قوانین سختگیرانه برای جلوگیری از تبدیل زمین‌های کشاورزی و باغ‌ها اطراف شهر به مناطق مسکونی و استفاده بیشتر از اراضی رها شده و بدون استفاده در داخل شهر
- توجه به قانون مداری و برگزاری دوره‌های آموزشی برای ارتقاء سطح آگاهی کارکنان و کارشناسان

جدول ۴- ماتریس کمی برنامه‌ریزی راهبردی (QSPM)

ردیف	عوامل اصلی تعیین کننده موفقیت	ضرایب	WT1		WT2		WT3		WT4		WT5	
			TAS	AS	TAS	AS	TAS	AS	TAS	AS	TAS	AS
۱	سوابق علمی شهردار و اعضای شورای شهر	۰/۰۷	۳	۰/۲۱	۳	۰/۲۱	۱	۰/۰۷	۳	۰/۲۱	۱	۰/۰۷
۲	وجود فضا های دارای هویت در شهر	۰/۰۷	۲	۰/۱۴	۱	۰/۰۷	۲	۰/۱۴	۱	۰/۰۷	۱	۰/۰۷
۳	میزان مسئولیت پذیری شهروندان و مشارکت در امور شهری	۰/۰۷	۳	۰/۲۱	۲	۰/۱۴	۴	۰/۲۸	۱	۰/۰۷	۱	۰/۰۷
۴	تعلق خاطر شهروندان به شهر	۰/۰۵	۲	۰/۱	۱	۰/۰۵	۳	۰/۱۵	۲	۰/۱	۱	۰/۰۵
۵	عدم آشنایی کافی با با حکمروایی شهری و شاخص های آن	۰/۰۵	۳	۰/۱۵	۲	۰/۱	۳	۰/۱۵	۲	۰/۱	۲	۰/۱
۶	بورس بازی زمین و مسکن	۰/۰۵	۱	۰/۰۵	۴	۰/۲	۱	۰/۰۵	۳	۰/۱۵	۳	۰/۱۵
۷	فرار مالیاتی دلال ها	۰/۰۵	۲	۰/۱	۱	۰/۰۵	۲	۰/۱	۲	۰/۱	۳	۰/۱۵
۸	اقتصاد شکنند شهر و وابستگی به دولت	۰/۰۶	۲	۰/۱۲	۱	۰/۰۶	۱	۰/۰۶	۱	۰/۰۶	۱	۰/۰۶
۹	وجود دو رودخانه تالار و سیاهرود در شهر	۰/۰۴	۲	۰/۰۸	۳	۰/۱۲	۱	۰/۰۴	۳	۰/۱۲	۱	۰/۰۴
۱۰	عدم وجود تفکر استرژیک به شهرداری و شوراها	۰/۰۶	۳	۰/۱۸	۳	۰/۱۸	۲	۰/۱۲	۳	۰/۱۸	۲	۰/۱۲
۱۱	نگرش نا مناسب شهروندان به شهرداری	۰/۰۴	۱	۰/۰۴	۲	۰/۰۸	۳	۰/۱۲	۱	۰/۰۴	۱	۰/۰۴
۱۲	عدم دسترسی مناسب برخی از مناطق به امکانات	۰/۰۵	۲	۰/۱	۰	۰/۱	۱	۰/۰۵	۱	۰/۰۵	۱	۰/۰۵
۱۳	عدم مشورت بین نهادها و شهروندان	۰/۰۵	۴	۰/۲	۲	۰/۱	۴	۰/۲	۲	۰/۱	۱	۰/۰۵
۱۴	عدم وجود درآمد پایدار برای شهرداری	۰/۰۵	۱	۰/۰۵	۱	۰/۰۵	۱	۰/۰۵	۱	۰/۰۵	۲	۰/۱
۱۵	عدم توجه به نظر عموم در تهیه، تدوین و اجرای طرح های مختلف	۰/۰۶	۲	۰/۱۲	۲	۰/۱۲	۳	۰/۱۸	۲	۰/۱۲	۲	۰/۱۲
۱۶	عدم اطلاع رسانی کافی به شهروندان در خصوص طرح های شهری	۰/۰۶	۲	۰/۱۲	۱	۰/۰۶	۳	۰/۱۸	۱	۰/۰۶	۱	۰/۰۶
۱۷	عدم تحقق مدیریت شهری یکپارچه	۰/۰۶	۴	۰/۲۴	۳	۰/۱۸	۲	۰/۱۲	۲	۰/۱۲	۲	۰/۱۲
۱۸	موازی کاری و عدم هماهنگی بین نهادهای شهری	۰/۰۶	۴	۰/۲۴	۲	۰/۱۲	۲	۰/۱۲	۱	۰/۰۶	۱	۰/۰۶
۱۹	تشکیل شوراییاری و جلب مشارکت مردم	۰/۰۸	۲	۰/۱۶	۱	۰/۰۸	۴	۰/۳۲	۲	۰/۱۶	۱	۰/۰۸
۲۰	وجود قشر گسترده فرهنگیان و به وجود آمدن شهر فرهنگی	۰/۰۷	۲	۰/۱۴	۱	۰/۰۷	۲	۰/۱۴	۱	۰/۰۷	۱	۰/۰۷

ردیف	عوامل اصلی تعیین کننده موفقیت	ضرایب	WT1		WT2		WT3		WT4		WT5	
			TAS	AS	TAS	AS	TAS	AS	TAS	AS	TAS	AS
۲۱	وجود دانشگاه آزاد اسلامی و مراکز آموزش عالی و مردم تحصیل کرده	۰/۰۷	۲	۰/۱۴	۲	۰/۱۴	۱	۰/۰۷	۱	۰/۰۷	۱	۰/۰۷
۲۲	مطالعه های برنامه آمایشی استان مازندران	۰/۰۸	۴	۰/۳۲	۳	۰/۲۴	۲	۰/۱۶	۲	۰/۱۶	۱	۰/۰۸
۲۳	وجود پتانسیل فناوری اطلاعات و ارتباطات در منطقه مورد مطالعه	۰/۰۶	۲	۰/۱۲	۱	۰/۰۶	۲	۰/۱۲	۱	۰/۰۶	۱	۰/۰۶
۲۴	اهمیت شهر قائم شهر به منزله شاه راه تهران - شمال - مشهد	۰/۰۶	۳	۰/۱۸	۱	۰/۰۶	۱	۰/۰۶	۱	۰/۰۶	۱	۰/۰۶
۲۵	پتانسیل استفاده از موقعیت دریا و جنگل	۰/۰۷	۲	۰/۱۴	۱	۰/۰۷	۱	۰/۰۷	۱	۰/۰۷	۱	۰/۰۷
۲۶	افزایش آگاهی شهروندان که موجب مشارکت بیشتر در امور شهری است	۰/۰۸	۲	۰/۱۶	۱	۰/۰۸	۴	۰/۳۲	۱	۰/۰۸	۱	۰/۰۸
۲۷	عدم وجود قانونمندی در سطح کلان	۰/۰۷	۳	۰/۲۱	۲	۰/۱۴	۳	۰/۲۱	۳	۰/۲۱	۴	۰/۲۸
۲۸	کاهش اختیارات شوراها و تضعیف آن‌ها	۰/۰۶	۴	۰/۲۴	۲	۰/۱۲	۳	۰/۱۸	۱	۰/۰۶	۲	۰/۱۲
۲۹	رشد بی قوا شهر	۰/۰۶	۲	۰/۱۲	۲	۰/۱۲	۲	۰/۱۲	۴	۰/۲۴	۳	۰/۱۸
۳۰	عدم توجه به مسائل زیست محیطی در طرح‌ها	۰/۰۶	۳	۰/۱۸	۴	۰/۲۴	۱	۰/۰۶	۲	۰/۱۲	۱	۰/۰۶
۳۱	وجود رانت و فساد اداری	۰/۰۶	۲	۰/۱۲	۱	۰/۰۶	۲	۰/۱۲	۱	۰/۰۶	۳	۰/۱۸
۳۲	وجود رویکرد بخشی بر سازمان	۰/۰۷	۴	۰/۲۸	۱	۰/۰۷	۳	۰/۲۱	۱	۰/۰۷	۲	۰/۱۴
۳۳	کمبود منابع آبی	۰/۰۵	۱	۰/۰۵	۳	۰/۱۵	۱	۰/۰۵	۲	۰/۱	۱	۰/۰۵
جمع کل استراتژی			۵/۰۱	۳/۷۱		۴/۳۹		۳/۲۶		۳/۰۶		

۵-۵- ماتریس کمی برنامه‌ریزی راهبردی (QSPM)

با توجه به ماتریس ارزیابی عوامل داخلی و خارجی راهبردهایی که باید مد نظر قرار گیرند راهبردهای wt است. حال با تشکیل ماتریس کمی برنامه‌ریزی راهبردی، راهبردهای موجود در خانه wt ماتریس swot اولویت‌بندی می‌شوند گامهای تشکیل ماتریس کمی برنامه‌ریزی راهبردی عبارتند از:

- فرصت‌ها و تهدیدهای خارجی و قوت و ضعف‌های داخلی در ستون راست Qspm فهرست می‌شود سپس در ستون دوم وزن هر عامل وارد می‌شود.
- با در نظر گرفتن مرحله دوم فرمولی کردن (مرحله تلفیق و ترکیب): راهبردهای اجرا شدنی یا همان راهبردهای ترکیبی wt که هدف اولویت‌بندی آن‌ها است در ردیف بالای ماتریس Qspm نوشته می‌شوند هر راهبرد شامل دو ستون مهره جذابیت AS است و جذابیت TAS راهبرد است.
- کارشناسان و دانشجویان دکترا و کارشناسی ارشد بر اساس میزان تاثیر و جذابیت هر عامل داخلی و خارجی نمره بین ۱ تا ۴ دهه راهبرد اختصاص می‌دهند که به آن نمره جذابیت AS گفته میشود
- با ضربه وزن هر عامل در نمره جذابیت جذابیت AS، جذابیت راهبرد TAS محاسبه می‌شود و برای به دست آمدن جذابیت کل راهبرد اعداد ستون جذابیت هر راهبرد گرم می‌شود.
- راهبردها بر اساس نمره جذابیت کل هر راهبرد از بیشترین نمره با کمترین مبلغ اولویت‌بندی می‌شوند (جدول ۴ و ۵)

با توجه به نتایج ماتریس کمی برنامه‌ریزی راهبردی (Qspm) اولویت راهبردها wt به شرح جدول ۵ است.

جدول ۵- اولویت راهبردهای WT

ردیف	راهبرد کلی	نمره نهایی راهبرد	اولویت
۱	ارتقای جایگاه شوراها برای بیشتر شدن مشارکت عمومی	۴/۳۹	۲
۲	ایجاد قانون مداری و برگزاری دوره های آموزشی برای آگاهی کارکنان و کارشناسان	۳/۰۶	۵
۳	توجه به مدیریت شهری و کاهش رویکرد بخشی به سازمان	۵/۰۱	۱
۴	جلوگیری از رشد پراکنده شهر و وضع قوانین سخت گیرانه برای جلوگیری از تبدیل شدن زمین های زراعی و باغ ها به مناطق مسکونی	۳/۲۶	۴
۵	توجه به موارد زیست محیطی در طرح های اجرایی	۳/۷۱	۳

با توجه به ماتریس IE مشاهده می‌شود که شهر قائمشهر از نظر حکمروایی شهری شایسته در وضعیت مناسبی قرار ندارد بطوری که ماتریس، موقعیت تدافعی را نشان می‌دهد.

استفاده از توانمندی ها برای استفاده از فرصت ها (موقعیت تهاجمی)	بهبود شرایط محیطی با استفاده از توانمندی ها (موقعیت محافظه کارانه)
بهبود سیستم های درونی با استفاده از فرصت های بیرونی (موقعیت رقابتی)	کاهش نقاط ضعف و پرهیز از تهدیدات (موقعیت تدافعی)

۱ ۲ ۲/۵ ۳ ۴

همچنین از دیگر نشانه‌های اجرا نشدن الگوی حکمروایی اجرا نشدن مدیریت واحد شهری است که به منزله اولین و مهمترین مرحله در راه رسیدن به الگوی روایی شهری دنبال می گردد البته لازم به یادآوری است که این الگو را نمی‌توان بدون توجه به رویکردهای حاکم بر کل کشور اجرایی دانست چرا که بسیاری از فعالیت‌های قانونی و اجرایی در سطح کلان اجرایی نشده است پس قطعاً در سطوح پایین‌تر نیز نمی‌تواند اجرایی گردد با توجه به این موارد می‌تواند چنین گفت که در مدیریت شهری شهر قائمشهر معرفی شایسته شهری جایگاهی ندارد و به آن بی‌توجهی شده است با توجه به ماتریس داخلی- خارجی (IE) که حاصل نمره های نهایی ماتریس عوامل داخلی و عوامل خارجی برای تعیین موقعیت حکمروایی شهر قائمشهر است به این نتیجه می‌رسیم که موقعیت حکمروایی در شهر قائمشهر تدافعی است؛ به عبارت دیگر شهر قائمشهر در راستای حکمروایی شایسته شهری از یک طرف با ضعف ها و از طرف دیگر با تهدیدهای عمده ای روبرو است بنابراین با در نظر گرفتن توضیحات فوق می‌توان نتیجه گرفت که شهر قائمشهر در راستای حکمروایی شایسته از نظر عوامل داخلی دچار ضعف است و در برابر عوامل خارجی واکنش مناسبی نشان نداده است.

نتیجه گیری و پیشنهادها

مدیریت شهری کارا و توسعه راستین زمانی محقق خواهد شد که معیارهای پایداری آزادی مردمسالاری مشارکتی عدالت اجتماعی او و در هم بر گیرندگی وجود داشته باشد این معیارها با فرآیند حکمروایی شایسته بستر گشائی می‌شوند نکته کلیدی و گمراه کننده در این است که فقر و شایسته تکثیر نیست که چاره موانع توسعه نیافتگی و مدیریتی باشد بلکه فرآیندی است که برآیند آن بسیج کارای منابع و نهادینه شدن ظرفیت ها در اشتباه های محلی شهری است. اجرای صحیح پروایی شایسته برای مناطق و شهرهای محروم به چند برآیند بسیار مهم دارد که مقتدر شدن و توانمندسازی شهروندان، بهره برداران از فرصت‌های توسعه، نهادسازی مردمی که با وجود سرمایه اجتماعی بسیار بالا و غیره را در بر دارد و این اساس پژوهش حاضر برای تعیین وضعیت حکمروایی شایسته شهری در شهر قائمشهر انجام گرفته است از این رو تمرکز اصلی این تحقیق بر حکمروایی شایسته و شاخص های آن بوده که با مدل سوات تحلیل شده است با توجه به نتایج ماتریس ارزیابی عوامل داخلی و ماتریس ارزیابی عوامل خارجی از آنجا که به نمره نهایی عوامل داخلی، ۲/۰۶ است بنابراین (کمتر از ۲/۵)، بنابراین قائمشهر در ارتباط با حکمروایی شایسته از نظر عوامل داخلی شامل: میزان مسئولیت پذیری و مشارکت شهروندان، تعلق خاطر نسبتاً قوی شهروندان به شهر و وجود هویت مکانی و دانش مدیریت شهری مجموعه شهرداری و اعضای شورای شهر دچار ضعف است و نمره نهایی عوامل خارجی: آگاهی

شهروندان، مظاهر فناوری اطلاعات، برنامه آمایشی استان مازندران، وجود مراکز آموزشی عالی اقشار تحصیلکرده شهر فرهنگی قائم شهر و در نهایت جلب مشارکت مردم از طریق تشکیل و فعالیت شوراهای محلی مناطق نیز ۱/۸۴ بوده است و از آنجا کم‌تر از ۲/۵ است نشان از واکنش نامناسب مدیریت شهری در ارتباط با فرصت‌ها و تهدیدها دارد.

ماتریس داخلی-خارجی (IE) نیز نشان می‌دهد که شهر قائم‌شهر در موقعیت تدافعی قرار دارد به عبارت دیگر از یک طرف با ضعف‌ها و از طرف دیگر با تهدیدات عمده ای روبرو است. با توجه به نتایج ماتریس کمی برنامه‌ریزی راهبردی (QSPM)، اولویت راهبردهای موقعیت تدافعی (WT) به شرح زیر است:

- توجه ویژه به مدیریت واحدهای شهری و کاهش سلطه رویکرد بخشی
- ارتقای جایگاه شورای شهر برای افزایش مشارکت شهروندان
- توجه ویژه به مسائل زیست محیطی در برنامه‌ریزی های کلان خصوصا در مقوله آب
- جلوگیری از رشد پراکنده شهری و وضع قوانین سخت گیرانه برای جلوگیری از تبدیل زمین های کشاورزی و باغ ها به مناطق مسکونی
- توجه به قانون مداری و برگزاری دوره های آموزشی برای ارتقا سطح آگاهی کارکنان و کارشناسان

بر این اساس می توان به این نتیجه رسید که منطقه مورد مطالعه در راسای حکمروایی شایسته از نظر عوامل داخلی دچار ضعف است و در برابر عوامل خارجی واکنش مناسبی نشان نمی‌دهد بر این اساس می توان قضاوت نمود که شهر قائم‌شهر از نظر حکمروایی شایسته شهری جایگاه مناسبی ندارد

منابع

۱. آمدی، عبدالواحد، غرالحکم و درر الکلم، ترجمه و نگارش محمدعلی انصاری قمی، تهران، بی نا، ۱۳۳۷
۲. ابراهیم زاده، عیسی، موسوی، میرنجف، (۱۳۹۳)، روش ها و تکنیک های آمایش سرزمین، چاپ یکم، تهران، انتشارات سمت
۳. ابراهیم زاده، عیسی، اسدیان، مرتضی، (۱۳۹۲) تحلیل و ارزیابی میزان تحقق پذیری حکمروایی خوب شهری در ایران، مورد شناسی: کاشمر، جغرافیا و آمایش شهری، شماره ۶، صص ۳۰-۱۷
۴. احمدی پور، زهرا و همکاران، (۱۳۹۱) ارائه الگوی مناسب حکمروایی خوب روستایی در ایران، جغرافیا، ژئوپلتیک، شماره ۲۶، صص ۲۶-۱
۵. باقری، مهتاب. (۱۳۹۱) جایگاه اصل شفافیت در سازمان تجارت جهانی". پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق تجارت بین الملل. دانشکده حقوق دانشگاه بهشتی. ص ۲
۶. برک پور، ناصر، اسدی، ایرج، (۱۳۹۰)، مدیریت و حکمروایی شهری، تهران، دانشگاه هنر
۷. برک پور، ناصر، (۱۳۸۵)، حکمروایی خوب شهری و نظام اداره شهرها در ایران، مجموعه مقالات کنفرانس برنامه‌ریزی و مدیریت شهری، صص ۵۷۱-۴۹۱
۸. ترابی، علیرضا، (۱۳۸۳)، مدیریت پایدار شهری در گرو حکمروایی خوب، نشریه دهیاری ها، شماره ۶۹، ص ۱۰
۹. دربان آستانه، علیرضا، رضوانی، محمدرضا، (۱۳۹۰) تبیین موثر بر حکمروایی روستایی در حکومت محلی (مطالعه موردی شهر قزوین)، فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۲۹، صص ۱۹۷-۱۷۹
۱۰. رهنما، محمدرحیم و همکاران، (۱۳۸۹)، تحلیل جایگاه حکمروایی خوب شهری در مشهد با الگوی SWOT، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه ای، شماره پانزدهم، صص ۲۲۴-۱۹۷
۱۱. زاهدی، شمس السادات و دیگران؛ فرهنگ جامع مدیریت، تهران، انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۷۹، چاپ دوم، ص ۲۶۹.
۱۲. شهیدی، محمدحسین، (۱۳۸۶)، حمل و نقل و حکمروایی شهری، جستارهای شهری، سال ششم، شماره ۱۹ و ۲۰ صص ۴۴-۳۸
۱۳. علیزاده، هادی و همکاران، (۱۳۹۳)، تحلیلی بر معیار حکمروایی خوب شهری با استفاده از روش تحلیل سلسله مراتبی فازی، مطالعات و پژوهش های شهری و منطقه‌ای، سال ششم، شماره ۲۴، صص ۱۲۸-۱۰۵

۱۴. لطفی، حیدر و همکاران، (۱۳۸۸)، مدیریت شهری و جایگاه آن در ارتقای حقوق شهروندان، فصلنامه علمی

پژوهشی جغرافیای انسانی، سال دوم، شماره اول، صص ۱۱۰-۱۰۱

15. 15. Chaudhry, i, malik. sh, nawazkhan. kh (2009), Factors affecting good governance in pakistan: an imperial analysis. p. 339
16. 16. Bhuiyan s. h. (2010), Acrisis in governance: urban solid waste management in Bangladesh, Habitat international. no. 34, pp: 125-133
17. 17. Olivera. j, christopher N. H. Doll & Osman balaban (2013), Green economy and governance in cities: assessing good governance in key urban economic processes, journal of cleaner production, No, 58, pp: 138-152
18. 18. Roberts S. M, Wrigh S. And O Neil PH. (2007), good governance in the pacific? Ambivalence and possibility. Geo forum, No. 38, pp: 967-984
19. scott, craig M. And fata. Daniel p, (2001). Secrecy and Good governance
20. sadashiva m. (2008), Effects of civih society on urban planning and governance in Mysore, India, Doctoral thesis, Technical university of Dortmund.
21. 21. Thibodeaux, M. S. and Favilla, E; Organizational effectiveness and commitment through strategic management, Industrial Management & Data Systems, 1996, Vol. 96, p. 21.

بازتعریف مفهوم گردشگری شهری با محوریت مخاطب سالمند

تاریخ دریافت: ۹۷/۱۱/۳۰

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۲/۰۴

کد مقاله: ۷۶۸۹۳

الهه ساکی^{۱*}، سانا ز فنائی^۲

چکیده

گردشگری شهری فرم بسیار مهمی از گردشگری در سطح جهان است که به دلیل مطرح شدن گفتمان جهانی شدن و ظهور مفاهیمی چون اقتصاد دانش بنیان، طبقه‌ی خلاق، تشخص مکان و امثالهم به یکی از بحث‌های داغ محافل مدیریت شهری در سال‌های اخیر بدل شده است؛ در عرصه‌ی رقابتی منتج از این جریانات، از اهم چالش‌های پیش روی مدیران و متولیان امور شهری، شناسایی نیازهای مخاطب و عوامل تأثیرگذار بر آن می‌باشد؛ یکی از این عوامل، عامل جمعیت شناختی و به‌طور خاص وضعیت انفعالی رشد جمعیت سالمندان در عصر حاضر است که از پی آن، خیل عظیمی از متقاضیان سالمند را به بخش ثابتی از بازار گردشگری شهری در دنیا و ایران بدل کرده و در کنار مباحثی چون طراحی همه‌شمول و دسترس‌پذیری منجر به شکل‌گیری مفاهیمی چون «گردشگری برای همه» و «گردشگری خاکستری» شده است. در همین راستا، با نظر به پتانسیل‌های گردشگری موجود در ایران، اهمیت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی توسعه‌ی این صنعت برای ایران به‌عنوان یکی از کشورهای در حال توسعه، روند رو به رشد جمعیت سالمندان در این کشور و ضرورت اختصاص سهمی از جهانی‌شدن و تعامل با دنیا به خود، نوشتار حاضر در پی آن است با تکیه بر روش توصیفی تحلیلی و به‌عنوان دیباچه‌ای بر بحث گردشگری شهری با تأکید بر سالمندان، ضرورت پرداختن به عمده‌ترین متقاضی گردشگری شهری در سال‌های آتی را عنوان سازد.

واژگان کلیدی: سالمندی، طراحی شهری، گردشگری شهری، همه‌شمولی.

۱- کارشناس ارشد طراحی شهری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)
saki.elah@yaho.com

۲- دانشجوی دکتری شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر، تهران، ایران.

۱- مقدمه

در پی مطرح شدن گفتمان جهانی‌شدن و انقلاب دیجیتال در دهه‌های اخیر، زمینه برای گُذینی انواع دانش فراهم شده، نشر دانش جریان شتابنده‌تری را دنبال کرده و به مرحمت آن، بازار مبادله قابلیت انعطاف بیشتری یافته است؛ ضمن آنکه تحولات مزبور، نیاز به سرمایه‌گذاری جهت کسب دانش را کاهش داده و به شتاب در نرخ رشد مفهوم «اقتصاد دانش‌محور»^۱ منجر شده است (عمادزاده و شهنازی، ۱۳۸۶)؛ در چنین شرایطی جلب شدن توجه حوزه‌های حاکمیتی و بنگاه‌های بخش خصوصی به این فرم از اقتصاد و تلاش جهت ارائه خدمات پیشرفته‌ی مولد امری بدیهی است، به‌طوری که بنا بر پژوهش‌هایی که در سال‌های اخیر صورت گرفته، از علل اقتصادی و مالی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین زمینه‌های رواج و رونق طراحی شهری یاد شده است (گلکار، ۱۳۷۸: ۷-۸).

بدین ترتیب، در فضای رقابتی ترسیم شده در راستای فرآیند جهانی‌شدن، بیش از آنکه دولت‌ها و ملت‌ها به رقابت برخیزند، مراکز شهری به منظور کسب سهم بیشتری از ثروت‌ها، استعداد‌های درخشان و جلب توجه جامعه بین‌المللی با هم به رقابت پرداخته و گردشگری با صادرات نامرئی که در پی دارد، به یکی از صنایعی بدل شده که در سراسر دنیا و با سرعتی فزاینده در حال رشد می‌باشد؛ به صورتی که بر اساس پیش‌بینی سازمان گردشگری جهانی^۲ تعداد گردشگران بین‌المللی در سال ۲۰۲۰ م. به ۱/۶ میلیارد نفر خواهد رسید (خوارزمی، ۱۳۸۴؛ نکوئی و همکاران، ۱۳۸۹؛ WTO, 2000).

«گردشگری شهری»^۳ فرم بسیار مهمی از گردشگری در سطح جهان است که با تنوع‌بخشی به منابع رشد اقتصادی، درآمدهای ارزی و ایجاد فرصت‌های شغلی به صورت مستقیم و غیرمستقیم بر رشد اقتصادی تأثیر گذاشته و به کاهش شکاف عمیق اقتصادی میان کشورهای توسعه یافته و درحال توسعه کمک می‌کند؛ از همین رو، برای مدیران و متولیان امور شهری به مثابه امر اقتصادی با اهمیتی به شمار می‌رود که کسب بیشترین سهم از آن مستلزم ارزیابی صحنه رقابت، تعریف و تبیین اهداف، داوری میان گزینه‌های گوناگون در زمینه سرمایه‌گذاری و آمایش و ایجاد ساختار مناسب و تجارتی فرآورده‌های گردشگری شهری می‌باشد (خوارزمی، ۱۳۸۴؛ طیبی و همکاران، ۱۳۸۶؛ نکوئی و همکاران، ۱۳۸۹؛ قالیباف و شعبانی‌فرد، ۱۳۹۰). آنچه مسلم است، اینکه حضور در عرصه‌ی مزبور بدون در نظر گرفتن جمعیت و خواست‌های ایشان به‌عنوان نیروی متقاضی بازار امکانپذیر نیست.

از دیگر سو، ادبیات توسعه‌ی شهری در سطح دنیا حاکی از دو تغییر عمده می‌باشد؛ اول آنکه با گرایشات جمعیتی موجود، در چند دهه‌ی آینده شاهد افزایش شتابنده‌ی سهم جمعیت ساکن در شهرها خواهیم بود و دوم آنکه با سمت‌گیری انقلاب جمعیت-شناختی از شرایط انفجاری جمعیت کودکان به سوی وضعیت انفجاری جمعیت سالمندان (محمودی و همکاران، ۱۳۹۱: ۴۵)، قابل زیست ساختن^۴ شهرها برای ساختار جمعیتی جدید به‌عنوان ضرورتی ناگزیر مطرح شده است.

گرایش‌های جمعیتی یاد شده، به شرایط متغیر بازار جهانی گردشگری دامن زده (نمودار ۱)، متقاضی سالمند را به بخش ثابتی از این بازار بدل نموده و در کنار مباحثی چون طراحی همه‌شمول^۵ و دسترس‌پذیری^۶ منجر به شکل‌گیری مفاهیمی نظیر «گردشگری برای همه»^۷ و «گردشگری خاکستری»^۸ شده است. در همین راستا، با نظر به پتانسیل‌های گردشگری موجود در ایران، اهمیت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی توسعه‌ی این صنعت برای ایران به‌عنوان یکی از کشورهای درحال توسعه، روند رو به رشد جمعیت سالمندان در این کشور و ضرورت اختصاص سهمی از جهانی‌شدن و تعامل با دنیا به خود، نوشتار حاضر در پی آن است با تکیه بر روش توصیفی تحلیلی و به‌عنوان دیباچه‌ای بر بحث گردشگری شهری با تأکید بر سالمندان، ضرورت پرداختن به عمده‌ترین متقاضی گردشگری شهری در سال‌های آتی را عنوان سازد.

۱- اقتصاد دانش‌محور، اقتصادی است که به شکل مستقیم بر اساس تولید، توزیع و مصرف قرار گرفته باشد. واژه‌ی اقتصاد دانش محور و اقتصاد اطلاعات در دهه‌ی ۱۹۶۰ م. وارد دانش و اطلاعات ادبیات اقتصاد امریکا شد، اما تحولات دهه‌ی نود این واژه را تجدید و احیاء نمود.

2 World Tourism Organization

3 Urban Tourism

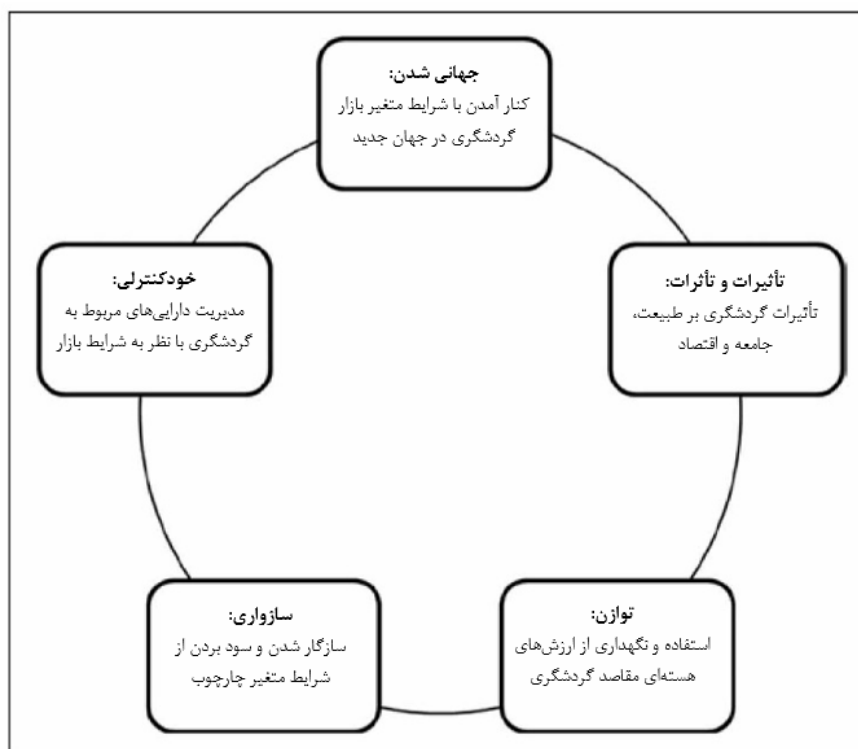
4 Livable

5 Inclusive Design

6 Accessibility

7 Accessible Tourism

8 Grey Tourism

نمودار ۱: چالش‌های کلیدی پیش روی صنعت گردشگری (Marisa von Bergner & Lohmann, 2014)

قابل ذکر است، به رغم تمامی مطالعاتی که در زمینه‌ی گردشگری در ایران صورت گرفته (حیدری و همکاران، ۱۳۹۲؛ قالیباف و شعبانی فرد، ۱۳۹۰؛ راست‌قلم و همکاران، ۱۳۸۵؛ شکویی و همکاران، ۱۳۸۵؛ ابراهیم‌زاده و همکاران، ۱۳۹۰؛ تقوایی و صفراآبادی، ۱۳۹۱؛ ساعی و همکاران، ۱۳۸۹) این مطالعات به جز در مواردی معدود (سیف‌الدینی و همکاران، ۱۳۸۹؛ ابراهیم‌پور و روشن‌دل ارتباطی، ۱۳۹۰) عمدتاً بر کالا [شهر و فضاهای شهری] و سنجش قابلیت‌های آن در این بازار متمرکز شده‌اند و از همین روی، جای خالی چنین مطالعه‌ای احساس می‌شود، به خصوص که جامعه‌ی مدرن به طرز فزاینده‌ای نسبت به اهمیت دخیل کردن گروه‌های ویژه آگاهی یافته است.

۲- گردشگری شهری

گردشگری در لغت‌نامه «اصول نظری و عملی گردش و مسافرت به قصد لذت بردن» معنا شده و می‌توان آن را به‌عنوان علم، هنر و سوداگری جذب و جابجا کردن بازدیدکنندگان، اسکان دادن ایشان و پاسخگویی مناسب به نیازها و خواست‌های آن‌ها تعریف کرد (Leiper, 1979)؛ گردشگری شهری فرم بسیار مهمی از گردشگری در سطح جهان است که از دهه‌ی ۱۹۸۰ م. به بعد به صورت رشته‌ای مجزا وارد ادبیات برنامه‌ریزی و طراحی شهری شد (Ashworth & Page, 2011). لکن پیچیدگی این مفهوم، گستردگی دامنه و پویایی آن، عمده‌ترین چالش‌ها برای رسیدن به تعریفی جامع و مانع از این مفهوم می‌باشند.

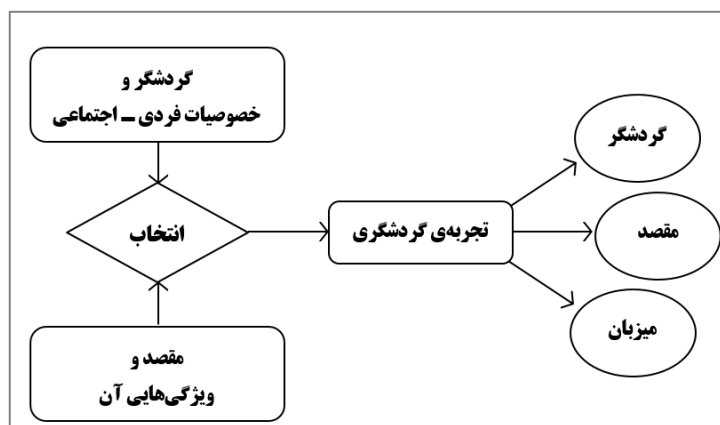
صحت از اینکه چرا گردشگر، شهر را برای بازدید و گردش انتخاب می‌کند، نقطه شروع مناسبی برای تبیین و درک مفهوم گردشگری شهری به نظر می‌رسد. به زعم پیچ (۱۹۹۵) شهرها به دلیل ارائه‌ی عملکردهای خاص و فراهم آوردن گستره‌ای از خدمات، گردشگران را به خود جذب می‌کنند. با نظر به آنکه این عملکردها و خدمات شامل کلیه‌ی زیرساخت‌های حضور گردشگر و عناصر جاذب اعم از عناصر طبیعی، تاریخی، فرهنگی و امثالهم می‌باشد، می‌توان گردشگری شهری را به‌عنوان شاخه‌ای از گردشگری تعریف کرد که در مراکز مدنی شهرها معنا می‌یابد؛ این مراکز ماهیتاً به شکل‌گیری و بسط تجربه‌ی گردشگری کمک کرده، می‌توانند شامل زرق و برق کلانشهری شلوغ و پرجمعیت، یک مرکز تاریخی یا فرهنگی در شهرستانی کوچک، یا مکانی ساده برای برگزاری فستیوال یا رویدادی خاص در شهر باشند (همه‌کسی، ۱۳۸۵).

آشورث و تنبریج^۱ (۲۰۰۶) گردشگران شهری را با توجه به انگیزه‌ها، مشخصات، ایده‌ها و علائق ایشان به محصولات خاص بازار گردشگری شهری به چهار دسته عمده تقسیم‌بندی می‌نماید:

- ۱ - کاربران هدفمند^۲ از خارج مجموعه‌ی شهری (نظیر افراد اهل سفر یا علاقمند به بافت تاریخی شهرها)
 - ۲ - کاربران هدفمند از داخل مجموعه‌ی شهری (نظیر شهروندانی که از تسهیلات تفرجی و تفریحی موجود در شهر استفاده می‌کنند)
 - ۳ - کاربران اتفاقی^۳ از خارج از مجموعه‌ی شهری (نظیر افرادی که به قصد کار و کنفرانس/نمایشگاه یا دیدن اقوام سفر می‌کنند)
 - ۴ - کاربران اتفاقی از داخل مجموعه‌ی شهری (شامل افراد بومی که به دنبال انجام فعالیت‌های روزانه‌ی خود می‌باشند)
- (Hall & Page, 2006: 253).

بدین ترتیب، گردشگر شهری هم به پرسه‌زنی گردشگر درون شهرها و حوزه‌های شهری، خارج از محل زندگی‌شان حداقل برای یک شب، اطلاق می‌شود و هم به گردش ایشان در حوزه‌های شهری برای کم‌تر از ۲۴ ساعت (Iordache, 2013)؛ بر این اساس در پژوهش حاضر، لفظ گردشگر به فردی اطلاق می‌گردد که فارغ از انگیزه(ها) و هدف(هایی) که دنبال می‌کند، خارج از محل کار و زندگی روزمره‌ی خود محیط شهری جدیدی را تجربه می‌کند.

علاوه بر این، گردشگری «یکی از نیروهای اجتماعی و اقتصادی متعددی است که در محیط شهری وجود دارد؛ این مفهوم به مثابه صنعتی است که مدیریت و بازاریابی انواع محصولات و تجارب را برای افرادی بر عهده دارد که با طیف وسیعی از انگیزه‌ها، ترجیحات و دیدگاه‌های فرهنگی درگیر رابطه‌ی دیالکتیک با جامعه‌ی میزبان می‌باشند. برونداد این تعامل مجموعه‌ای از دستاوردها برای گردشگر، جامعه‌ی میزبان و صنعت گردشگری است» (Ashworth & Page, 2011: 2-3) که طرح مفهومی آن را می‌توان در نمودار ۲ مشاهده کرد. بدین ترتیب، مفهوم گردشگری شهری سه عنصر مردم، مکان و تقاضا را در کنار یکدیگر قرار داده و به اختلاط فرهنگ‌ها، ارزش‌ها، توقعات و تجارب می‌انجامد (Edwards et al. 2008).

نمودار ۲- طرح مفهومی جهت درک رفتار گردشگر (برگرفته از Pearce, 2005: 17)

با نظر به پیچیدگی مفهوم گردشگری شهری و نیز گسترش پژوهش در این زمینه طی ۴۰ سال اخیر (Sedgley et al., 2011) آشورث (۱۹۸۹) مطالعات این حوزه را به چهار رویکرد عمده دسته‌بندی می‌کند: اول، رویکرد معطوف به تسهیلات است که شامل تحلیل‌های فضایی مکان قرارگیری جاذبه‌های گردشگری، تسهیلات، زیرساخت‌ها و پهنه‌هایی است که در برگرفته‌ی مسیرهای حمل و نقل، هتل‌ها و حوزه‌های تاریخی و اداری می‌باشند. دوم، رویکرد اکولوژیکی است که تمرکز آن بر ساختار یا مورفولوژی حوزه‌های شهری است که به هر دو صورت سیستماتیک و ارگانیک عمل کرده و تکامل می‌یابند؛ مشخصه‌ی اصلی این رویکرد شناسایی پهنه‌ها یا بخش‌های عملکردی نظیر حوزه‌ی تجارت مرکزی^۴، هسته‌ی تاریخی، حوزه‌ی تجاری و منطقه‌ی صنعتی می‌باشد. سوم، رویکرد معطوف به کاربر است که بر مشخصه‌ها، فعالیت‌ها، انگیزه‌ها، مقاصد و رفتار گردشگران و به خصوص آن‌هایی که در ارتباط با بازار گردشگری می‌باشند، متمرکز است. چهارم، رویکرد معطوف به سیاست‌گذاری است که منتج از

¹ J.E. Tunbridge

² Intentional Users

³ Incidental Users

⁴ C.B.D.

دغدغه‌های متولیان شهری جهت گسترش یا ارتقاء صنعت گردشگری با اتکا بر طیف وسیعی از موضوعات سیاستگذارانه، نظیر تأمین زیرساخت‌ها و بازاریابی مقاصد می‌باشد (Edwards et al., 2008).

از دیگر سو، گردشگری به مثابه سیستم پیچیده‌ای است که با چارچوبی پویا همواره با چالش‌های متعددی روبرو بوده و می‌باشد. در گذشته، اغلب این چالش‌ها منتج از وقایع تکان‌دهنده نظیر جنگ و درگیری، بلایای طبیعی، شیوع ناگهانی و اپیدمیک نوعی خاصی

از بیماری و امثالهم بود؛ حال آنکه امروزه متأثر از تغییر مفهوم گذران اوقات فراغت و فراگیرتر شدن آن میان کلیه گروه‌های جمعیتی، چالش‌های جدیدی در این زمینه رخ می‌نماید که از آن جمله می‌توان به تغییرات بازار تقاضا، رواج انواع مبادلات میان ملی که در گذشته با هم در جنگ بودند، تغییرات تکنولوژیکی و لزوم انطباق با آن‌ها، به خصوص در بخش حمل و نقل هوایی، اشاره کرد (Marisa von Bergner & Lohmann, 2014).

به نقل از مارتین و میسون (۱۹۹۸) فعالیت‌های مربوط به گذران اوقات فراغت [و از جمله گردشگری] اساساً به میزان و نحوه ی استفاده از منابع مالی، زمان و مکان وابسته‌اند؛ لکن به تدریج و به موازات خلق فعالیت‌های جدید و الگوهای تقاضای متأثر از تغییرات اجتماعی و اقتصادی، این منابع نیز تحت تأثیر فناوری‌های روز قرار گرفته‌اند. به‌طوری که سازمان جهانی گردشگری (۱۹۹۵) در این زمینه هشت عامل ارائه می‌دهد؛ این عوامل شامل اقتصاد، فناوری، تغییرات جمعیتی، زیرساخت‌ها و تسهیلات، سیاست و قانون‌گذاری، محیط زیست، تجارت بین‌المللی و ایمنی و امنیت می‌باشند (Glover & Prideaux, 2009).

با توجه بدانچه گفته شد، مطالعه‌ی حاضر با نظر به گرایشات جمعیتی جدید و ظهور موج جمعیتی سالمند در سال‌های آتی با اتخاذ رویکرد معطوف به کاربر در پی بازتعریف مفهوم گردشگری شهری بوده و «تجربه‌ی گردشگری» را به‌عنوان هسته‌ی اصلی چارچوب نظری خود قرار داده است. به همین منظور، از یک سو، سالمندان و مشخصات آن‌ها را به‌عنوان مصرف‌کننده‌ی بازار گردشگری مطرح ساخته، سپس با تأکید بر فضاهای شهری به‌عنوان بستر شکل‌گیری تجربه‌ی گردشگری و با نظر به مفاهیمی نظیر دسترس‌پذیری و همه‌شمولی به تعریفی بالنسبه جامع از مفهوم گردشگری برای همه خواهد رسید.

۳- تغییرات جمعیتی عصر حاضر

در ابتدای سده‌ی بیستم، گروه‌های ویژه بخش کوچکی از جمعیت را به خود اختصاص می‌دادند و میانگین طول عمر ۴۷ سال بود، در حالی که امروزه متأثر از عواملی نظیر کاهش نرخ باروری و تداوم این روند در یک دوره‌ی نسبتاً طولانی و نیز کاهش مرگ و میر و افزایش شاخص امید به زندگی^۱، «سالخوردگی جمعیت» به جز در بخش‌های خاصی از کشورهای جنوب صحرای افریقا به پدیده‌ای فراگیر در سطح جهان بدل شده است (برتون و میچل، ۱۳۹۲: ۱۶ و ضرغامی، ۱۳۹۰).

در حال حاضر ۶۰۰ میلیون نفر در جهان ۶۰ سال و بیشتر سن داشته و هر ساله نیز به تعداد آن‌ها افزوده می‌شود؛ به‌طوری که بنا بر پیش‌بینی سازمان بهداشت جهانی (۲۰۰۷) این میزان ظرف ۲۰ سال آینده و تا سال ۲۰۲۵ م. به دو برابر خواهد رسید، بدین معنا که برای اولین بار در تاریخ بشریت، تعداد افراد سالمند از کودکان زیر ۱۴ سال بیشتر خواهد بود (WHO, 2007).

در روند «خاکستری شدن جمعیت»^۲ جهان، ایران نیز مستثنی نبوده و با وجود آنکه روند مزبور ابتدا در مناطق غنی نظیر اروپا و امریکای شمالی آغاز شد، در حال حاضر کشورهای با درآمد متوسط و کم، این روند را به‌طور گسترده‌تری تجربه می‌کنند، به‌طوری که تا سال ۲۰۵۰ م. بالغ بر ۸۰ درصد جمعیت سالمند دنیا متعلق به این کشورها خواهد بود (WHO, 2012). بدین ترتیب، اگرچه ایران در این مسیر نسبت به کشورهای مثل چین و کره متأخر محسوب می‌شود اما در پی تغییرات وسیع و سریع دموگرافیک طی دو دهه‌ی اخیر به سرعت به سمت سالخوردگی پیش می‌رود؛ و بر اساس آمار پیش‌بینی می‌شود که در فاصله‌ی ۲۰ ساله از ۱۳۸۵ تا ۱۴۰۵ ه.ش. به میانه‌ی سنی جمعیت کشور ۱۰ سال افزوده شود (میرزائی و قهفرخی، ۱۳۸۶: ۳۲۷ و ضرغامی، ۱۳۹۰).

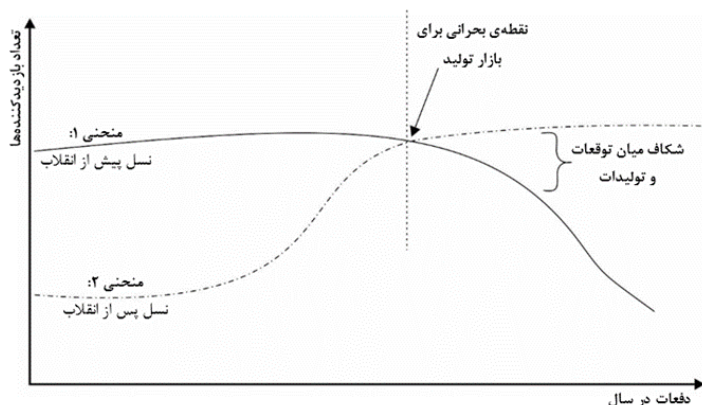
نکته‌ی قابل تأمل آنکه همگام با خاکستری شدن جمعیت جهان، جمعیت شهرها نیز با سرعتی معادل سه برابر رشد جمعیت کره‌ی زمین رو به فزونی گذارده است، به‌طوری که در سال ۲۰۰۷ م. بیش از نیمی از جمعیت جهان در شهرها اسکان یافتند؛ و در قرن بیستم تعداد کلانشهرها ده برابر شد. انتظار می‌رود رشد جمعیت شهرنشین همچنان ادامه یابد، به‌طوری که در سال ۲۰۵۰ م. یک سوم جمعیت دنیا در روستاها و دو سوم باقیمانده در شهرها استقرار یابند، یعنی برعکس این نسبت در میانه‌ی قرن. مطابق

۱- در کنار دو عامل مزبور، عامل سوم تغییرات جمعیت یعنی مهاجرت نیز می‌تواند در تشدید یا تخفیف روند سالخوردگی جمعیت نقش بسزائی ایفا کند (ضرغامی، ۱۳۹۰).

۲- در حال حاضر، هر سال حدود ۱/۷ درصد به جمعیت جهان افزوده می‌شود که این افزایش برای جمعیت ۶۵ سال و بالاتر برابر با ۲/۵ درصد می‌باشد.

همین پیش بینی‌ها در حال حاضر ۷۲/۹ درصد جمعیت ایران، شهرنشین بوده و این میزان تا سال ۲۰۵۰ م. به بیش از ۸۰ درصد خواهد رسید (WHO, 2007; World Urbanization Prospects: The 2014 Revision).

عوارض ناشی از این طیف جمعیتی در زمینه‌های مختلفی از قبیل مسائل مربوط به بهداشت و سلامت، هزینه‌های اجتماعی و بهره‌وری اقتصادی به‌طور عام مورد بحث و بررسی قرار گرفته است؛ و محققان بر این باورند، سالمندی جمعیت که بیانگر متغیر غالب تغییرات جمعیتی است، خود یکی از نیروهای محرک تقاضای مصرف کنندگان در آینده خواهد بود، چرا که با پا به سن گذاشتن جمعیت، ویژگی‌های جمعیت سالمند به نسبت نسل‌های جوان‌تر، بر جامعه غالب می‌گردد (Glover & Prideaux, 2009). در چنین وضعیتی و با وجود آگاهی جامعه‌ی مدرن از وابستگی فرآیند فرهنگی - اجتماعی سالخورده شدن به شرایط اجتماعی - محیطی نمی‌توان این گروه عظیم را به چشم حضوری صرفاً فیزیکی دید (معمدی و همکاران، ۱۳۸۴)؛ ضمن آنکه عدم توجه به نیازهای این بازار عظیم منجر به شکل‌گیری شکافی میان توقعات نسل‌ها و تولیدات [در اینجا فضاهاى شهری] می‌گردد که به خوبی در نمودار ذیل نشان داده شده است؛ تعبیر این شکاف در عرصه‌ی شهری، ناکارآمدی فضاهاى شهری برای استفاده‌ی راحت شهروندان می‌باشد.

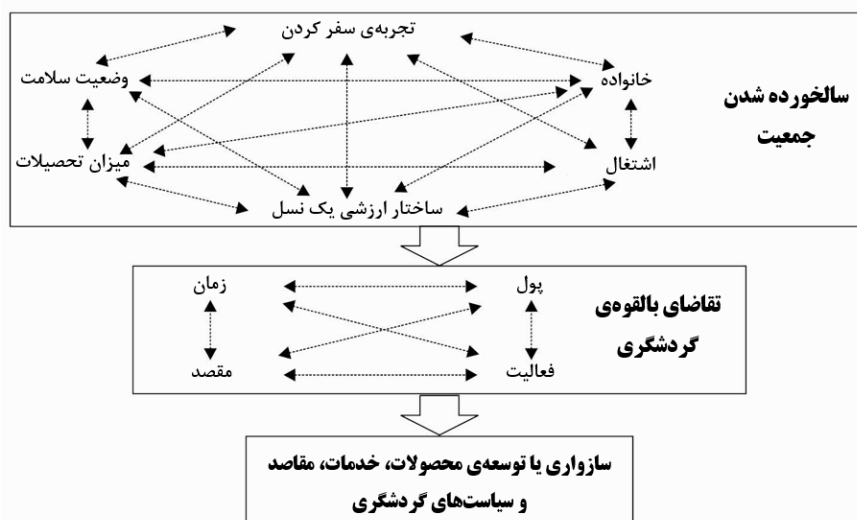
نمودار ۳: ظهور شکاف میان توقعات مصرف کنندگان و تولیدات بازار (Glover & Prideaux, 2009)

۳-۱- مخاطبان فراموش شده‌ی گردشگری

با توجه بدانچه گفته شد، در بسیاری از کشورها گرایش به مطالعه در مورد سالمندان به‌عنوان نیروی عمده‌ی گردشگری جهانی افزایش یافته است. در ماه می سال ۱۹۹۳ م. سازمان جهانی گردشگری اولین همایش بین‌المللی گردشگری برای شهروندان سالخورده را برگزار کرد و از ظهور این گروه به‌عنوان یک بازار بادوام و در حال رشد سخن به میان آورد، چرا که جدای از افزایش میزان و رشد درآمد اختیاری، این گروه می‌تواند در کلیه‌ی فصول سال سفر کرده و به نسبت هم‌تایان جوان‌تر خود مدت طولانی‌تری را در یک نقطه اقامت بگذرانند (Mathur et al., 1998).

بدین ترتیب، ظهور این دسته از متقاضیان، زنجیره‌ای از تحولات را در ماهیت جوامع و سیاستگذاران در سطوح محلی، ملی و فراملی [نظیر اتحادیه‌ی اروپا] ایجاد کرده، نیاز به پژوهش جهت شناسایی انتظام و ساختار اجتماعی، الگوهای رفتاری و فرصت‌های موجود برای بهره‌برداری از آنچه «اقتصاد نقره‌ای»^۱ نامیده می‌شود را مطرح ساخته است (Sedgley et al., 2011).

در واقع، افزایش تعداد و نسبت افراد مسن در یک جامعه حاکی از آن است که الگوهای مصرف و ترجیحات نسل مسن‌تر می‌تواند تأثیر بسزایی بر تقاضای گردشگری [و هر بازار دیگری] داشته باشد، زیرا این نسل در پی پاسخگویی به نیازهای خود به تغییراتی در الگوهای تقاضا برای انتخاب فعالیت‌ها و مقاصد منجر می‌گردند؛ در نتیجه، تقاضای گردشگری به مرور زمان تغییر می‌کند و این تنها یکی از عوامل عمده‌ای است که به سیال شدن هرچه بیشتر بازار گردشگری می‌انجامد. تأثیر این تغییر جمعیتی بر گردشگری را می‌توان در نمودار زیر خلاصه کرد. عوامل فردی شامل ساختار خانوادگی، وضعیت اشتغال، میزان تحصیلات، وضعیت سلامتی و تجربه‌ی پیشین فرد از سفر در کنار ساختار ارزشی موجود در هر نسل بر نیروی تقاضا در بازار گردشگری اثرگذارند. افزایش تعداد و نسبت افراد مسن در یک جامعه حاکی از آن است که ترجیحات و الگوهای مصرف نسل‌های قدیمی‌تر بر وضعیت کلی نیروی تقاضا در بازار گردشگری اثرگذار است (Glover & Prideaux, 2009: 27).

نمودار ۴: ارتباط میان سالمندانی جمعیت، تقاضا برای گردشگری و محصولات گردشگری (Glover & Prideaux, 2009)

به نقل از گلاور و پرودو (۲۰۰۹) تغییر بالقوه در الگوی تقاضا حامل دو نکته برای مدیران شهری در بخش گردشگری است؛ اول اینکه هر نسل به عنوان نیروی متقاضی در بازار، ویژگی‌های خاص خود را دارد و اینجا دقیقاً نقطه‌ای است که مدیران شهری باید تصمیم خود را بگیرند که قصد دارند بازار را مبتنی بر نسلی خاص [در اینجا سالمندانی] تعریف کنند یا همچنان یک رده‌ی سنی مشخص را بازار هدف خود برشمارند. دوم اینکه ایشان باید مدّ نظر داشته باشند که تقاضای محصولات و خدمات ایشان همواره در یک شرایط مشخص و ثابت به سر نمی‌برد، در نتیجه بهتر است محصولات یا خدماتی که عرضه می‌دارند متناسب با نیازهای متغیر نیروی متقاضی باشد. از آنجایی که محصولات بازار گردشگری وابسته به مکان هستند، مناسب بودن کالا وابسته به تغییر دادن آن متناسب با نیازهای متقاضی است (Glover & Prideaux, 2009: 27-28).

به‌طور واضح‌تر و در این مورد خاص، متناسب بودن کالا در طراحی شهری به معنای ایجاد کیفیات فضایی‌ای است که به تسهیل حضور سالمندان در فضاهای شهری کمک می‌کند و این نقطه دقیقاً مکانی است که مفهوم «طراحی همه‌شمول» در بحث گردشگری برای سالمندان اهمیت می‌یابد؛ چرا که طراحی شهری همه‌شمول با طراحی «مکان‌هایی که هرکس بتواند از آن استفاده کند» و با نگرشی نو به مقوله‌ی طراحی، مفهوم دسترس‌پذیری را محقق ساخته، با بررسی ارتباط میان سن و میزان توانایی و حفظ آن در طول زندگی فرد در پی نوعی از طراحی است که موجبات ارتقاء کیفیت زندگی [شهری] را برای کلیه‌ی گروه‌های استفاده کننده و به ویژه گروه‌های آسیب‌پذیر فراهم می‌سازد.

نکته‌ی جالب توجه آنکه رسیدن به شیوه‌های طراحی‌های که محیط را برای گروه‌های ویژه [در اینجا سالمندانی] قابل استفاده، قابل درک و لذت‌بخش نماید، برای همگان مفید خواهد بود؛ زیرا از یک سو، هیچ‌گاه توانایی افراد در طول زندگی ثابت نیست و گاه به صورت موقت از توانایی فرد برای انجام مستقل امور کاسته می‌شود. و از دیگر سو، آفرینش مکان‌هایی که حتی سالمندان [به رغم کلیه‌ی کم‌توانی‌ها و ناتوانی‌ها] قادر به استفاده‌ی مؤثر از آن‌ها باشند، قطعاً برای سایرین نیز خوشایند خواهد بود (برتون و میچل، ۱۳۹۲؛ Darcy & Dickson, 2009).

۳-۲- مفهوم فراغت برای سالمندان

فراغت در معنای عام، به آن بخش از فعالیت‌های انسانی اطلاق می‌شود که به لحاظ اقتصادی مولد نبوده و مشخصاً بنا به خواست شخص، به‌طور آزادانه و در زمانی فارغ از تعهدات شغلی، خانوادگی و اجتماعی صورت می‌گیرد و هدف نهایی آن حصول رضایت شخصی است (Raymore et al., 1999).

در جوامع سنتی، کار و فراغت قابل تفکیک نبود و نه کار و نه فراغت، هیچ یک زمان مشخصی نداشتند. با گسترش شهرنشینی و صنعتی شدن و به تبع آن سازماندهی کار دستمزدی در زمان و مکان‌های جداگانه، فراغت نیز به عنوان بخشی از زندگی مطرح شد؛ و در قرن بیست و یکم به یکی از شاخص‌های توسعه‌ی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بدل گشت که هدف نهایی آن اعتلای کیفیت زندگی، خودشکوفایی و غنی‌تر کردن مفهوم زندگی است (کلاتری و فرهادی، ۱۳۸۷؛ Marisa von

(Bergner & Lohmann, 2014). بنابراین، هرچه به تمدن کنونی یا تمدن صنعتی نزدیک‌تر می‌شویم، مقوله‌ی اوقات فراغت به‌عنوان یک نیاز خاص جوامع بشری نمایان‌تر شده، اهمیت فضاهای شهری، به‌عنوان بستری برای شکل‌گیری و تقویت شبکه‌های اجتماعی، در کمک به گذران فعال این اوقات بیش از پیش روشن می‌شود.

ضمن آنکه اوقات فراغت و فعالیت‌های مربوط بدان دارای کارکردهای مثبتی از قبیل، تأمین سلامت روحی و جسمی افراد و جامعه، کمک به شناخت محیط و طبیعت و کسب تجربه‌های آموزشی، توسعه‌ی هنرهای زیبا، بالا بردن ظرفیت کاری افراد پس از یک دوره استراحت و تمدید اعصاب و کمک به بسط روابط اجتماعی می‌باشد (میکائیلی و حسن‌زاده، ۱۳۷۹).

با توجه بدانچه گفته شد، مقوله‌ی گذران فعال اوقات فراغت یک حق همگانی است که در ترکیب با روند جمعیتی حاضر در دنیا، کم‌توانی و ناتوانی‌های ناشی از سالمندی، تمایل افراد به حفظ استقلال و سازندگی در سنین بالا، بیشتر شدن اوقات فراغت از کار و گرایش به حضور در گروه‌های اجتماعی و بهره‌مندی از حمایت این شبکه‌ها، پرداختن به مقوله‌ی گردشگری شهری برای سالمندان را به ضرورتی ناگزیر بدل ساخته، اهمیت تسهیل حضور سالمندان در فضاهای شهری را بیش از پیش بر ما روشن می‌سازد.

۳-۳- عوامل اثرگذار بر تصمیم‌گیری سالمندان

با توجه بدانچه گفته شد، قشر سالمند گروه جمعیتی بزرگ و رو به رشدی از مصرف‌کنندگان با پتانسیل بالای خرید و به همین نسبت استفاده از فضاهای شهری را تشکیل می‌دهند. با این حال، کالاهای تجاری عرضه شده و از جمله روش‌های فعال گذران اوقات فراغت برای این گروه جمعیتی، بسیار محدود می‌باشد. دلایل زیادی برای این امر وجود دارد که مهم‌ترین آن پُر رنگ‌تر بودن حضور قشر جوان و ویژگی‌های خاص بازار مختص ایشان می‌باشد. تولیدکنندگان استراتژی‌های بازاریابی خود را بر رده‌ی سنی مشخصی که عمدتاً گروه جوانان می‌باشد، متمرکز می‌کنند و بدین‌سان نیازهای سالمندان مورد توجه قرار نگرفته و به سادگی مورد غفلت واقع می‌شوند (Sniadek, 2006). حال آنکه با رشد این جمعیت و تبدیل شدن این گروه به بخش غالب جوامع، به تدریج مطالبات خود را به‌عنوان نیروی متقاضی غالب مطرح خواهند ساخت.

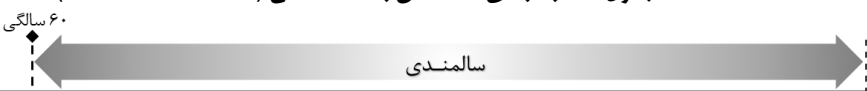
تصویر ۱: عوامل تأثیرگذار بر رفتار خریدارانه‌ی سالمندان

گلاور و پروودو (۲۰۰۹) مطابق تصویر ۱ شش عامل وضعیت سلامت، میزان تحصیلات، خانواده، اشتغال، تجربه‌ی سفر کردن و ساختار ارزشی درون نسل را به‌عنوان عوامل اثرگذار بر توقعات سالمندان بر می‌شمارند؛ چرا که قشر سالمندان نیز یکدست نبوده و شامل گروه‌های فقیر و غنی، سالم و بیمار، تحصیل کرده و غیرتحصیل کرده، فعال و منفعل، زود پا به سن گذاشته و امثالهم می‌باشد. ضمن آنکه ایشان به واسطه‌ی سن‌شان، تجربه‌ی بیشتری داشته، عاقلانه‌تر تصمیم می‌گیرند، دقیق و در برخی موارد سختگیر بوده و اطلاعات کاملی را در مورد محصول ارائه شده درخواست کرده و وقت کافی برای بدست آوردن و بررسی اطلاعات مذکور در اختیار دارند (Sniadek, 2006; Glover & Prideaux, 2009).

بدین ترتیب، برای موفقیت در زمینه‌ی سالمندان متقاضی بازار گردشگری باید ابتدا مفهوم سالمندی تعریف گردیده، مرز میان فرد بالغ و سالمند از جهات مختلف اقتصادی (بازنشستگی)، فرهنگی (رسوم)، اجتماعی (پدر/مادر بزرگ بودن) و درمانی (از دست

دادن سلامتی و تناسبات) مورد بررسی قرار گیرد. بنابراین، به رغم آنکه مطالعات بازاریابی و اقتصادی، آغاز سالمندی را از سن ۶۰ سالگی می‌دانند اما همانطور که در نمودار؟ نیز مشاهده می‌شود، سالمندی نیز می‌تواند به زیر مجموعه‌های مختلفی تقسیم گردد.

جدول ۱: طبقه‌بندی سالمندان به لحاظ سنی (Sniadek, 2006: 104)

The diagram shows a horizontal timeline starting at age 60 (60 سالگی) and extending to the right. A grey arrow labeled 'سالمندی' (Aging) points to the right. Below the timeline is a table with four columns representing different age groups and their corresponding life stages.

۸۵ سال و بیشتر	۷۵ - ۸۴ سال	۶۵ - ۷۴ سال	۵۵ - ۶۴ سال
سالخورده	بازنشسته‌ی سالمند یا بزرگسال بالغ	بازنشستگی	پیش از بازنشستگی و بازنشستگی زودهنگام

۴- فضاهای شهری و سالمندی

عرصه‌های عمومی، به‌عنوان بستر شکل‌گیری تجربه‌ی گردشگری شهری، آن دسته از فضاها می‌باشند که فارغ از نوع مالکیت، عموم شهروندان بدون نیاز به کنترل و ... حق ورود و حضور در آن‌ها را دارند. این دسته از فضاها به واسطه‌ی مقیاس عملکردی و نیز طیف متنوع و گسترده‌ی مخاطبین خود دارای بیشترین سهم در حیات جمعی شهروندان می‌باشند (پاکزاد، ۱۳۸۶: ۷۷). با روند رو به رشد شهرنشینی در سراسر دنیا و تبدیل شدن فضاها و مراکز مدنی شهرها به محل گذران اوقات فراغت شهروندان، سهم این عرصه‌ها در حیات اجتماعی ایشان و بسط مفهوم گردشگری شهری دو چندان شده است. ضمن آنکه به نظر می‌رسد، تلاش در جهت حفظ سرزندگی سالمندان از طریق فراهم آوردن زمینه‌ی حضور و مشارکت شهروندی ایشان در عرصه‌های عمومی می‌تواند یکی از عوامل دستیابی به سالمندی موفق^{۱۶} باشد. چرا که سالمندی موفق، تقلید جوانی نیست، بلکه درگیری و تعامل فعال سالمند با مردم، گروه‌ها، فعالیت‌ها و در کل با زندگی است (معمدی و همکاران، ۱۳۸۴). با توجه به آنکه یکی از راه‌های درک مفهوم «گردشگری شهری برای همه» و بسط این مفهوم، در مفاهیمی چون دسترس-پذیری و همه‌شمولی نهفته است (Darcy & Dickson, 2009)، در ادامه به هر یک از مفاهیم مزبور در رابطه با طراحی شهری پرداخته خواهد شد.

۴-۱- مفهوم دسترس‌پذیری در طراحی شهری

«دسترس‌پذیری» نیز همچون بسیاری واژگان دیگر، هم یک معنای ساده و روزمره دارد و هم با معانی مشخصی در زمینه‌های مختلف به کار برده می‌شود. بر اساس دیکشنری آکسفورد، واژه‌ی «دسترس» مترادف واژگان «نزدیک‌شدنی، دم دست، بدست آوردنی، مقدور، نزدیک، راه دست، سهل‌الوصول و قابل رسیدن» در نظر گرفته شده است. یک تعریف روزمره‌ی از این واژه عبارت است از: «امکان شرکت در امری دلخواه؛ برای یک شخص خاص، این امکان وابسته به مواردی نظیر امکان تحرک جسمانی و نزدیکی جغرافیایی به امر یا پدیده‌ی مورد نظر است. علاوه بر این، عواملی چون ساعات گشایش و مقررات پذیرش نیز می‌توانند تأثیرگذار باشند» (Iwarsson & Stahl, 2003).

در طراحی شهری دسترس‌پذیری به «سهولت در دست یافتن به فعالیت‌هایی که در اجتماع صورت گرفته اطلاق شده؛ شامل نیازهای شهروندان، تجارت، صنایع و خدمات همگانی می‌باشد» نیز به معنای «انطباق با مقررات و معیارهایی است که دستیابی به حداقل نیازهای طراحانه‌ی افراد ناتوان یا کم‌توان را امکان‌پذیر می‌سازد». با این حال تعاریف مزبور در وهله‌ی اول به بُعد مسافت و زمان معطوف بوده و کمتر ارتباطی با ظرفیت انسانی دارند. برای بسیاری از متخصصان و کارشناسان، به خصوص زمانی که از دید فنی به قضیه می‌نگرند، دسترس‌پذیری به مثابه چتری است که در برگیرنده‌ی کلیه‌ی پارامترهایی است که بر عملکرد انسان در محیط تأثیر می‌گذارند؛ بر همین اساس، دسترس‌پذیری را به‌عنوان کمیته‌ی محیطی تعریف می‌کنند. و متعاقباً در این فرآیند افرادی که با محیط در تعامل هستند، کم و بیش نادیده گرفته می‌شوند (Iwarsson & Stahl, 2003; Preiser & Smith, 2011). دسترس‌پذیری مفهومی نسبی است که یادآوری می‌کند، مشکلات دسترسی باید در قالب رابطه‌ی انسان - محیط بیان شود؛ به عبارت دیگر، دسترس‌پذیری شامل رویارویی ظرفیت عملکردی فرد یا گروهی از افراد با طراحی و محیط کالبدی است. بدین ترتیب، هر کجا که از مفهوم دسترس‌پذیری استفاده می‌شود، بهتر است در فرآیند کار به سه گام ذیل توجه شود:

- عنصر فردی (شامل شرح ظرفیت عملکردی افراد یا گروه هدف که مبتنی بر دانش عملکرد انسان باشد)

1- Accessible

- عنصر محیطی (شامل شرح موانع محیطی در ارتباط با هنجارها و استانداردهای موجود)
- تجزیه و تحلیل کنار هم قرارگیری دو عنصر فوق (شامل شرح مشکلات دسترس‌پذیری) (Iwarsson & Stahl, 2003).

۲-۴- مفهوم همه‌شمولی در طراحی شهری

به زعم گرگ و ندرهایدن، طراحی همه‌شمول شامل فرآیند خلق محصولاتی (اعم از دستگاه‌ها، محیط‌ها، سیستم‌ها و فرآیندها) است که افراد با میزان مختلف توانایی، در موقعیت‌های مختلف (محیط‌ها، شرایط و اوضاع و احوال) قادر به استفاده از آن‌ها می‌باشند. تلاش برای تولید محصولی که برای همگان قابل استفاده باشد، تقریباً غیرممکن به نظر می‌رسد؛ اما می‌توان تلاش کرد، محصولات و سیستم‌های تولیدی به حدی انعطاف‌پذیر باشند که تا جای ممکن کلیه افراد بتوانند از آن استفاده کنند (Nicolle & Abascal, 2001: 3).

رویکرد طراحی همه‌شمول در سال ۲۰۰۰ م. توسط دولت انگلستان به‌عنوان «محصولات، خدمات و محیط‌هایی که نیازهای تمامی افراد را برآورده می‌سازند» تعریف گردید. در این راستا کمیته‌ی معماری و محیط مصنوع نیز طراحی شهری همه‌شمول را به‌عنوان طراحی «مکان‌هایی که هرکس بتواند از آن استفاده کند» تعریف می‌نماید. در واقع، استفاده کنندگان از فضا در پی آن هستند در مکان‌هایی حضور یابند که نه تنها برای همگی قابل دسترس بوده، بلکه دلپذیر نیز باشند و طراحی شهری همه‌شمول مفهومی است که مسیر رسیدن به این هدف را به ما نشان می‌دهد. دستیابی به همه‌شمول نمودن محیط کالبدی به شکلی که برای تمام افراد اعم از پیر و جوان مطلوب باشد نیازمند رویکردی است که تمامی گروه‌ها را در بر گرفته و نه تنها موجبات ارتقاء کیفیت زندگی افراد کم‌توان را فراهم آورده، بلکه آسایش و سودمندی محیط شهری برای سایر شهروندان را نیز تأمین نماید. در واقع این رویکرد، سبک جدیدی در طراحی نبوده و در واقع تلاش برای نگرشی جدید به آن است.

البته قابل ذکر است، بین مفهوم دسترس‌پذیری و طراحی همه‌شمول تفاوتی ظریف وجود دارد؛ در حالی که دسترس‌پذیری انطباق با معیارها و استانداردها به منظور دستیابی به حداقل نیازهای طراحانه‌ی افراد با توانایی‌هایی مختلف است، طراحی همه‌شمول هنر و کاربرد طراحی به منظور در نظر گرفتن خواست‌های وسیع‌ترین طیف ممکن از افراد، به لحاظ تنوع و تعداد و در طول عمر ایشان می‌باشد. به این لحاظ رویکرد مزبور به ما این امکان را می‌دهد، به موازات اینکه اطلاعات‌مان در مورد توانایی‌ها و نیازهای انسان بسط یافت، نیز تکنولوژی به سطوح پیشرفته‌تری رسید، خروجی طراحی نیز ارتقاء یافته، تکمیل شده و تغییر کند. در حقیقت، در رویکرد طراحی همه‌شمول بیش از آنکه بر محصول نهایی تمرکز شود، بر فرآیند تصمیم‌گیری تأکید می‌شود تا همواره این امکان وجود داشته باشد که خطاها اصلاح شده و کمبودها جبران شوند (Preiser & Smith, 2011: 61).

۳-۴- گردشگری شهری برای همه

همانطور که گفته شد، در پی مطرح شدن مفاهیمی نظیر دسترس‌پذیری و همه‌شمولی، اهمیت پرداختن به گروه‌های ویژه و تلاش برای حذف موانع محیطی به تدریج در کلیه‌ی زمینه‌ها به ضرورتی ناگزیر بدل شد؛ مقوله‌ی گردشگری نیز از این روند مستثنی نبوده و تا به حال تلاش‌های گسترده‌ای به منظور فراهم آوردن مقاصد گردشگری در دسترس با ارائه‌ی خدمات و محصولاتی که جدا از سن و وضعیت جسمانی برای تمامی اقشار جامعه قابل استفاده باشند، انجام گرفته است؛ بر همین اساس و به نقل از دارسی و دیکسون (۲۰۰۹) گردشگری در دسترس^۱ «از طریق ارائه‌ی محصولات، خدمات و محیط‌های همه‌شمول، با حفظ کرامت انسانی امکان عملکرد مستقل و عادلانه‌ی شخص را برای افرادی که به واسطه‌ی اختلالات جسمی - حرکتی، بینایی، شنوایی و شناختی امکان دسترسی راحت به موارد مزبور را ندارند، فراهم می‌آورد؛ ضمن آنکه این تعریف در برگیرنده‌ی کلیه‌ی افراد از معلولین و سالمندان گرفته تا افرادی که از کالسکه برای حمل و جابجایی فرزند خود استفاده می‌کنند، می‌باشد» (Darcy & Dickson, 2009, p.34).

در همین راستا شبکه‌ی اروپایی گردشگری در دسترس^۲ با هدف ارزیابی نمونه‌های موفق و نیز فراهم آوردن خدمات و محصولات با هدف گردشگری قابل دسترس در سطح اروپا، از سال ۲۰۰۷ م. شروع به کار نموده است؛ به نقل از این سازمان (۲۰۱۱)، گردشگری در دسترس باید در برگیرنده‌ی موارد ذیل باشد:

- مقاصد قابل دسترس: شامل زیرساخت‌ها و تأسیسات بدون مانع؛
- حمل و نقل: امکان سفر هوایی، زمینی و دریایی برای همه؛
- خدمت‌رسانی با کیفیت بالا: ارائه خدمات توسط کارکنان آموزش دیده؛

1 Accessible Tourism

2 European Network for Accessible Tourism (ENAT)

- وجود فعالیت‌ها، نمایشگاه‌ها و جاذبه‌های گردشگری: امکان حضور کلیه افراد در مقاصد گردشگری؛
- بازاریابی، سیستم رزرو، سایت‌ها و خدمات الکترونیک: اطلاعات قابل دسترسی برای همه (Ambrose, 2011).

با این حال، عمده‌ی پژوهش‌ها و مطالعات صورت گرفته در این زمینه از تمرکز بر مفهوم گردشگری شهری برای همه طرفه رفته و یا به سهو یا عمد آن را نادیده گرفته‌اند؛ حال آنکه با گسترش شهرنشینی و اهمیت یافتن مراکز مدنی شهرها و مفاهیمی چون گردش و پرسه‌زنی در شهر، توجه به دسترس‌پذیری و همه‌شمولی فضاهای شهری برای گردشگران بیش از پیش اهمیت یافته است.

با توجه به بدانچه گفته شد، می‌توان مفهوم «گردشگری شهری برای همه» را به منزله‌ی «تأمین دسترسی عادلانه‌ی کلیه‌ی گروه‌های جمعیتی، فارغ از میزان توانایی‌های ایشان، به کلیه‌ی مراکز مدنی و تفریحی - فراغتی شهرها و فراهم آوردن زیرساخت‌های لازم جهت تسهیل حضورپذیری و امکان فعالیت آزادانه و مستقل ایشان در عرصه‌های مزبور» دانست. بدین ترتیب، به‌طور کلی سه کیفیت دسترس‌پذیری، حضورپذیری و تنوع کاربری و فعالیت در ارتباط مستقیم با مفهوم گردشگری شهری برای همه بوده و به مثابه راهنمایی جهت بسط این مفهوم در سایر سطوح می‌باشد.

نتیجه‌گیری

همانطور که گفته شد، شهرنشینی و کلیه‌ی پیامدهای آن به تدریج بر الگوی زندگی و نوع گذران اوقات فراغت شهروندان تأثیر گذاشت، به خلق مفهوم گردشگری شهری و تبدیل شدن پرسه‌زنی در بافت‌های شهر به بخشی از تعامل انسان با محیط و اجتماع منجر گشت. تبعات عمده‌ی اجتماعی و اقتصادی گردشگری شهری و رابطه‌ی دو جانبه‌ی شهر و شهروند در قالب این مفهوم باعث شد، بحث حاضر در تمامی حوزه‌های شهری اهمیت فزاینده‌ای بیابد.

از سوی دیگر، گردشگری شهری به مثابه یک سیستم پیچیده و سیال متشکل از نیروهای محرک متعددی است که شامل کلیه‌ی ابعاد اقتصادی، محیطی، سیاسی، اجتماعی، جمعیتی و تکنولوژیکی می‌باشد؛ این نیروهای محرک، سیستم مزبور را شکل داده و هدایت می‌کنند. مطالعه‌ی حاضر از بین این عوامل، عامل جمعیتی و از کلیه‌ی شاخه‌های آن روند رو به رشد سالخوردگی جمعیت را انتخاب کرده که به‌عنوان چالشی جهانی در سراسر دنیا مورد بحث و بررسی است؛ در واقع، سالخوردگی جمعیت یک گرایش عمده و قابل پیش‌بینی در بسیاری از کشورها بوده و عامل جمعیتی کلیدی است که بر آینده‌ی گردشگری شهری اثر خواهد گذاشت و از آن تأثیر خواهد گرفت.

از یک سو گردشگری، جمعیت‌شناسی عاملی کلیدی برای شناسایی تقاضای مصرف کننده‌ی آینده‌ی این صنعت بوده و برای آن همزمان هم فرصت و هم تهدید است، چرا که سالخوردگی هزینه‌های درمانی و مراقبت را افزایش می‌دهد، در حالی که در مقابل، شناخت آن پیش شرط رسیدن به بازار گردشگری موفق است (Yeoman et al., 2013).

از سوی دیگر گردشگری شهری با فراهم آوردن امکان دسترسی، حضور و تعامل فعال سالمندان در فضاهای شهری و اجتماعات، به سلامت و بهداشت این گروه کمک کرده؛ ضمن برداشتن گامی در جهت تحقق مفهوم سالمندی موفق به حفظ و ارتقاء مفهوم سرمایه‌ی اجتماعی نیز کمک می‌کند.

بر همین اساس، نوشتار حاضر تلاش داشته با بررسی مفهوم گردشگری شهری از یک سو و پرداختن به سالمندی و رویکردهای بالنسبه نوظهوری چون دسترس‌پذیری و همه‌شمولی، مفهوم گردشگری شهری را به لحاظ توجه به مخاطب یا بازار مصرف آن بسط داده و به تعریفی جامع‌تر از این مفهوم دست یابد. در نهایت نیز با استناد به تعریف ارائه شده، عمده‌ترین کیفیات محیطی مورد نیاز جهت تحقق این مفهوم شناسایی و معرفی شدند که می‌توان آن‌ها را بسان نقطه‌ی شروعی برای توسعه و تدقیق مفهوم گردشگری شهری در سطوح بعدی برشمرد.

منابع

۱. ابراهیم‌پور، حبیب، روشن‌دل اربطانی، طاهر، (۱۳۹۰). بررسی عوامل مؤثر در گردشگری براساس انتظارات و ادراکات گردشگران و مدل تحلیل شکاف؛ مطالعه‌ی موردی: منطقه‌ی گردشگری سرعین اردبیل، نشریه‌ی مدیریت بازرگانی، شماره ۸: ۲۲-۱.
۲. ابراهیم‌زاده، عیسی، کاظمی، شمس‌الله، اسکندری ثانی، محمد، (۱۳۹۰). برنامه‌ریزی استراتژیک توسعه‌ی گردشگری با تأکید بر گردشگری مذهبی؛ مطالعه‌ی موردی: شهر قم، فصلنامه‌ی پژوهش‌های جغرافیای انسانی، شماره‌ی ۷۶: ۱۴۱-۱۱۵.

۳. برتون، الیزابت؛ میچل، لین (۱۳۹۲). طراحی شهری همه‌شمول؛ خیابان‌هایی برای زندگی، (اللهه ساکی و ساناز فنائی، مترجمان)، چاپ اول، تهران: انتشارات آرمانشهر.
۴. پاکزاد، جهان‌شاه، (۱۳۸۶). مبانی نظری و فرآیند طراحی شهری، چاپ دوم، تهران: انتشارات شهیدی.
۵. حیدری، تقی، رشیدی ابراهیم حصاری، اصغر و تولایی، سیمین، (۱۳۹۲). ارزیابی قابلیت‌های گردشگری شهر زنجان و راهبردهای تقویت جذب گردشگر، فصلنامه‌ی مطالعات مدیریت گردشگری، سال هشتم، شماره‌ی ۲۱: ۵۷-۲۹.
۶. تقوایی، مسعود و صفراآبادی، اعظم، (۱۳۹۱). توسعه‌ی گردشگری فرهنگی با تأکید بر جاذبه‌های تاریخی؛ مطالعه‌ی موردی: جاذبه‌های تاریخی شهر اصفهان، فصلنامه‌ی برنامه‌ریزی رفاه و توسعه‌ی اجتماعی، شماره‌ی ۱۲: ۷۸-۵۹.
۷. خوارزمی، ابوالقاسم، (۱۳۸۴). بررسی رابطه‌ی علیت بین گردشگری و تجارت در ایران: ۸۰-۱۳۳۸، فصلنامه‌ی پژوهشنامه‌ی بازرگانی، شماره‌ی ۳۷: ۹۱-۱۰۸.
۸. راست‌قلم، مهدی، خلیل مقدم، بیژن، حیدری، رسول، (۱۳۸۵). بررسی مزیت‌ها و محدودیت‌های توسعه‌ی قانون‌های گردشگری با استفاده از تحلیل سوات؛ مطالعه‌ی موردی: قانون‌های گردشگری شهرستان شهرکرد، فصلنامه‌ی مطالعات گردشگری، شماره‌ی ۱۱ و ۱۲: ۱۴۲-۱۲۳.
۹. ساعی، علی، نائیجی، مختار، همدانیان، فاطمه، (۱۳۸۹). نقش جاذبه‌های مقصد گردشگری در جذب توریست فرهنگی گردشگران خارجی شهر اصفهان، فصلنامه‌ی انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، سال ششم، شماره‌ی ۲۰: ۱۴۴-۱۲۱.
۱۰. سیف‌الدینی، فرانک، شعبانی‌فرد، محمد، حسینی، علی، رشیدی، مصطفی، (۱۳۸۹). سنجش کیفیت و ظرفیت گردشگری شهری براساس الگوی رفتاری گردشگران و جامعه‌ی میزبان؛ نمونه‌ی موردی: شهر اصفهان، نشریه‌ی پژوهش‌های جغرافیایی انسانی، شماره‌ی ۷۱: ۸۸-۶۷.
۱۱. شکوئی، حسین، مشیری، سیدرحیم، خادم‌الحسینی، احمد، (۱۳۸۵). بررسی و شناخت توان‌های بازار اصفهان در جذب گردشگر، نشریه‌ی علوم جغرافیایی، شماره‌ی ۱: ۳۶-۷.
۱۲. ضرغامی، حسین، (۱۳۹۰). نگاهی به تحولات سالخوردگی جمعیت در ایران، ارائه شده در همایش تحلیل روندهای جمعیتی کشور، ۲۹ و ۳۰ آذر ماه، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
۱۳. طیبی، سیدکمیل، بابکی، روح‌الله، جباری، امیر، (۱۳۸۶). بررسی رابطه‌ی توسعه‌ی گردشگری و رشد اقتصادی در ایران (۱۳۳۸-۱۳۸۳)، پژوهشنامه‌ی علوم انسانی و اجتماعی ویژه‌ی اقتصاد، سال هفتم، شماره‌ی ۲۶: ۱۱۰-۸۳.
۱۴. عمادزاده، مصطفی و شهنازی، روح‌اله، (۱۳۸۶). بررسی مبانی و شاخص‌های اقتصاد دانایی‌محور و جایگاه آن در کشورهای منتخب در مقایسه با ایران، پژوهشنامه‌ی اقتصادی (۷): ۱۴۳-۱۷۵.
۱۵. قالیباف، محمدباقر و شعبانی‌فرد، محمد، (۱۳۹۰). ارزیابی و اولویت‌بندی جاذبه‌های گردشگری برای توسعه‌ی گردشگری شهری براساس مدل‌های تصمیم‌گیری چندمتغیره؛ مطالعه‌ی موردی: شهر سنجند، فصلنامه‌ی تحقیقات جغرافیایی، سال ۲۶، شماره‌ی دوم: ۱۷۲-۱۴۷.
۱۶. کلاتری، عبدالحسین و فرهادی، محمد، (۱۳۸۷). جوانان و مصرف گردشگری، فصلنامه‌ی تحقیقات فرهنگی، سال اول، شماره‌ی ۲: ۱۹۴-۱۵۹.
۱۷. گلکار، کوروش، (۱۳۷۸). کندوکاوی در تعریف طراحی شهری، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، وزارت مسکن و شهرسازی.
۱۸. محمودی، قهرمان، نیازآذری، کیومرث و صنعتی، طاهره، (۱۳۹۱). ارزیابی سبک زندگی در سالمندان، فصلنامه‌ی سلامت خانواده، (۳): ۵۰-۴۵.
۱۹. معتمدی، عبدالله؛ اژه‌ای، جواد؛ آزادفلاح، پرویز؛ و کیامنش، علیرضا (۱۳۸۴). بررسی رابطه‌ی گرایش‌های مذهبی و سالمندی موفق، دوماهنامه‌ی دانشور رفتار، ۱۲(۱۰): ۵۶-۴۳.
۲۰. میرزائی، محمد و شمس قهفرخی، مهری، (۱۳۸۶). جمعیت‌شناسی سالمندان در ایران بر اساس سرشماری‌های ۱۳۸۵-۱۳۳۵، مجله‌ی سالمندی ایران، سال دوم، شماره‌ی ۵: ۳۳۱-۳۲۶.
۲۱. میکائیلی، علیرضا و حسین‌زاده، نرگس، (۱۳۷۹). برنامه‌ریزی اوقات فراغت، فصلنامه‌ی مدیریت شهری، سال اول، شماره‌ی ۱: ۷۶-۷۵.
۲۲. نکوئی، زهرا، ضرغام بروجنی، حمید و ایمانی خوش‌خو، محمدحسین، (۱۳۸۹). بررسی رابطه‌ی جهانی‌شدن با توسعه‌ی گردشگری؛ مطالعه‌ی موردی: تهران. فصلنامه‌ی مطالعات ملی، سال یازدهم، شماره‌ی ۴۱: ۱۳۴-۱۰۹.

23. Ambrose, I. (2011, October 14). Let's Make Europe an Accessible Tourist Destination for All! Retrieved from European Network for Accessible Tourism: <http://www.accessibletourism.org>
24. Ashworth, G. & Page, S. J. (2011). Urban Tourism Research: Recent Progress and Current Paradoxes, *Tourism Management*, 32: 1-15.
25. Darcy, S. & Dickson, T. J. (2009). A whole-of-life approach to tourism: The case for accessible tourism experiences. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 16: 32-44.
26. Edwards, D., Griffin, T., & Hayllar, B. (2008). Urban Tourism Research: Developing an Agenda, *Annals of Tourism Research*, 35(4): 1032-1052.
27. Glover, P., & Prideaux, B. (2009). Implications of population ageing for the development of tourism products and destinations, *Journal of Vacation Marketing*, 15(25): 25-37.
28. □Hall, C. M. & Page, S. J. (2006). *The Geography of Tourism and Recreation; Environment, Place & Space*, 3rd Ed., New York: Routledge.
29. Iordache, C., (2013). Shapes and Tourism Development Strategies of Urban Area, *Management & Marketing*, Vol. 11(1): 116-122.
30. Iwarsson, S. & Stahl, A. (2003). Accessibility, Usability and Universal Design; Positioning and Definition of Concepts Describing Person-Environment Relationships, *Disability and Rehabilitation*, Vol. 25(2): 57-66.
31. Leiper, N. (1979). The Framework of Tourism; Towards a Definition of Tourism, Tourist, and the Tourist Industry, *Annals of Tourism Research*, 79: 390-407.
32. Marisa von Bergner, N. & Lohmann, M. (2014). Future Challenges for Global Tourism: A Delphi Survey, *Journal of Travel Research*, 53(4): 420-432.
33. Marthur, A., Sherman, E., & Schiffman, L. G. (1998). Opportunities for marketing travel services to new age elderly. *Journal of Services Marketing*, 12(4), 265-277.
34. Nicolle, C. & Abascal, J., (2002). *Inclusive Design Guidelines for HCI*, 2nd Ed., New York: Taylor & Francis.
35. Pearce, P. L. (2005). *Tourist Behavior: Themes and Conceptual Schemes*, Channel View Publications.
36. Preiser, W. F. E. & Smith, K. H., (2011). *Universal Design Handbook*, 2nd Ed., New York: McGraw Hill.
37. Raymore, L. A., Barber, B. L., Eccles, J. S., & Godbey, G. C., (1999). Leisure Behavior Pattern Stability during the Transition from Adolescence to Young Adulthood, *Journal of Youth and Adolescence*, Vol. 28(1): 79-103.
38. Sedgley, D., Pritchard, A., & Morgan, N. (2011). Tourism and Ageing: A transformative research agenda, *Annals of Tourism Research*, 38(2): 422-436.
39. Sniadek, J. (2006). Age of Seniors; A Challenge for Tourism and Leisure Industry, *Studies in Physical Culture and Tourism*, Vol.13: 103-105.
40. World Tourism Organization, (2000) Report of Multistakeholder Working Group on Tourism.
41. WHO. (2007). *Global Age-Friendly Cities: A Guide*, Geneva, Switzerland: World Health Organization.
42. WHO. (2012). *Good Health Add Life to Years; Global Brief for World Health Day* Geneva, Switzerland: World Health Organization.
43. World Urbanization Prospects: The 2014 Revision. Highlights. New York, United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division, 2014 (<http://esa.un.org/unpd/wup/Highlights/WUP2014-Highlights.pdf>)
44. Yeoman, I., Schanzel, H., & Smith, K. (2013). A Sclerosis of Demography: How Ageing Populations Lead to the Incremental Decline of New Zealand Tourism, *Journal of Vacation Marketing*, 19(2): 91-103.

مقایسه تطبیقی نظام معماری بازار قیصریه اصفهان و بازار وکیل شیراز با رویکرد کالبدی

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۳/۲۰

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۳/۲۵

کد مقاله: ۷۷۹۰۴

علیرضا مشبکی اصفهانی^۱، محمدرضا مشبکی اصفهانی^۲

چکیده

بازارهای ایرانی یکی از مهم ترین بخش های تشکیل دهنده ساختار شهر در شهرهای تاریخی و فرهنگی باستان بوده اند. این بازارها علاوه بر تاثیرگذاری بر ساختار کلی شهر و شکل گیری محله ها، به عنوان یکی از مظاهر مهم معماری، در میان مردم از اهمیت برخوردار بوده و در جهان نام آور شده اند. هدف این مقاله شناسایی و استخراج مولفه های تاثیر گذار در معماری دوره های صفویه و زندیه در جهت کاربست مجدد در فضاهای دوره معاصر می باشد. نمونه های بررسی شده در این مقاله بازار قیصریه اصفهان و بازار وکیل شیراز می باشد. این تحقیق بر اساس شیوه توصیفی - تاریخی با رویکرد کیفی و نگرش کالبدی صورت گرفته است. نحوه گردآوری اطلاعات در بخش ادبیات و پیشینه پژوهش با استفاده از مطالعات کتابخانه ای و میدانی و بررسی اسناد تاریخی و در بخش تحلیل با منطق قیاسی انجام شده است. نتایج حاصل از این تحقیق کمک بسیاری به بازشناسی جایگاه و پیشینه ی تاریخی شهرهای اصفهان و شیراز، همچنین میزان اهمیت و رونق آن در زمان های گذشته خواهد کرد.

واژگان کلیدی: بازار، بازار قیصریه اصفهان، بازار وکیل شیراز، نگرش کالبدی

۱- عضو هیئت علمی گروه معماری دانشگاه پیام نور استان تهران، ایران (نویسنده مسئول) alirezamoshabaki@yahoo.com

۲- کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری

۱- مقدمه

بازار به عنوان مکانی برای داد و ستد و تبادل کالا، از گذشته در بین جوامع ایرانی حضور داشته است. با افزایش تولید کالا و تبادل، نیاز به مکانی برای حضور مستمر در شهرها احساس گردید. در طول زمان، حکام در مسیر اصلی بازرگانان در شهرها فضایی را جهت احداث بازار بوجود آوردند. علت اصلی آن، داشتن دسترسی آسان به بازار و ارتباط سریع به دیگر مناطق بود. رفته رفته مردم گرداگرد بازار جهت اسکان، حضور یافتند و بازار به عنوان استخوان اصلی شهر، شکل ساختاری مناطق پیرامون را ساماندهی کرد. با گسترش شهرها، بازارها گسترش یافتند و علاوه بر داد و ستد، صنایع و کارگاههای تولیدی، مکانی برای تعاملات اجتماعی گردیدند. خطی بودن بازار به عنوان هسته اصلی اقتصادی شهر موجب اتصال فضاهای عمومی شهری و سکونتی مانند مسجد، مدرسه، تیمچه، حمام و از این قبیل شد. در نتیجه بازار به مکانی اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی تبدیل گردید. هدف این مقاله شناسایی و استخراج مولفه های تاثیر گذار در معماری بازارهای دوره های صفویه و زندیه در جهت کاربست مجدد در فضاهای دوره معاصر می باشد. نمونه های بررسی شده در این مقاله بازار قیصریه اصفهان و بازار وکیل شیراز می باشد.

بازار قیصریه اصفهان یکی از بزرگ ترین، مهم ترین و جالب ترین بازار های ایران و حتی جهان اسلام می باشد. بازار قیصریه اصفهان از قدیم، نه تنها به عنوان مکانی برای مبادلات اقتصادی و تجاری بوده، بلکه امور دینی، فرهنگی و سیاسی در آن جا نیز انجام می گرفته است. مجموعه ای از مسجد، مدرسه، حمام، راسته، کاروانسرا و تیمچه در درون بازار قرار گرفته است. علاوه بر این بازار قیصریه اصفهان به عنوان یکی از هنرهای معماری و بناهای تاریخی دارای عظمت و شکوه ویژه ای است و از جهت تهیه کالا و سوغاتی و صنایع دستی همواره مورد توجه سیاحان و بازدید کنندگان مختلف بوده است. بازار وکیل شیراز نیز در زمان کریمخان زند استخوان بندی اصلی شهر را شکل داد. این بازار با اتصال فضاهای عمومی شهری و سکونتی، مکانی اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی محسوب می شد. پس از ورود تکنولوژی از غرب، خیابان، عنصر مهمی در شهر به حساب آمد. خیابان ها باعث شکافته شدن بافت شهری شدند و بدنه های شهری را به صورت خطی به وجود آوردند. این اتفاق، باعث به وجود آمدن بدنه های تجاری در حاشیه خیابان گردید که رقبی برای بازار محسوب می شد. در این تحقیق سعی شده با مقایسه تطبیقی که به روش کتابخانه ای و بررسی اسناد تاریخی انجام گرفته بازار قیصریه اصفهان که مربوط به عصر صفوی و بازار وکیل شیراز که مربوط به عصر زندیه می باشد با هم مقایسه شوند و در نتیجه به بازشناسی جایگاه و پیشینه ی تاریخی شهرهای اصفهان و شیراز و همچنین به شناخت میزان اهمیت و رونق آن در زمان های گذشته کمک کند.

۲- پیشینه تحقیق

با توجه به موضوع مقاله، پیشینه ی پژوهش را می توان به سه دسته تقسیم کرد: پژوهش های انجام شده در رابطه با بازار، بازار قیصریه اصفهان و بازار وکیل شیراز. این تحقیق با استفاده از مطالعات کتابخانه ای و بررسی اسناد تاریخی بررسی شده است. در جدول ذیل به چند نمونه از این اسناد می پردازیم.

جدول ۱: پیشینه پژوهش، (منبع: نگارنده)

عنوان	تویسنده	سال	هدف	نتایج
بازارهای ایرانی	حسین سلطانه	۱۳۸۰	تحقیق در رابطه با بازار در رشته های مختلف با رویکردهای گوناگونی همچون رویکرد: معماری، اجتماعی، جغرافیایی، اقتصادی و... انجام گرفته است.	به معرفی و بررسی بازارهای ایرانی پرداخته است.
بازار بزرگ اصفهان	سیروس شفق	۱۳۸۴		
بازار در شهرهای ایرانی از مجموعه شهرهای ایران	یوسف کیانی	۱۳۶۴		
ریخت شناسی بازار	آریتا رجبی	۱۳۸۵		
بازارهای ایرانی تجسم اندیشه های پایدار	آریتا رجبی و افشین سفاهن	۱۳۸۸	بررسی تجسم اندیشه های پایدار در ساختار و عملکرد بازارهای ایرانی پرداخته است.	
اندیشه های پایدار، فصلنامه علمی پژوهشی جغرافیا				
کنفرانس بین المللی مهندسی عمران، معماری و توسعه پایدار شهری، تبریز	بهروز اقبالی، سیمین غلامی و امیرحسین سماوات	۱۳۹۲	بازآفرینی الگوهای کالبدی بازار سنتی در طراحی بازارهای عمودی (نمونه مورد مطالعه: بازار شهر همدان)	الگوها اصولی محدودند، اما امکان را می دهند که بناهایی با ارزش خلق شود. همچنین با شناخت الگوها و به کارگیری آنها، می توان در یک فرایند خلاقه طراحی به معماری بدیع رسید.

عنوان	تویسنده	سال	هدف	نتایج
نقش سرمایه اجتماعی در وضعیت اقتصادی بازارهای سستی در ایران	محمدرضا پورجعفر و علی پورجعفر	۱۳۹۰	تبیین مفاهیم سرمایه اجتماعی در ایران و در خارج از کشور، بازارهای سستی در شهرهای بزرگ همچون تهران، تبریز و اصفهان از نظر نقش سرمایه اجتماعی در وضعیت اقتصادی آن‌ها را مورد پژوهش قرار داده است.	

۳- ادبیات پژوهش

مفهوم بازار جایگاه معنایی واژه بازار در متون فارسی

بازار واژه ای فارسی است که در فارسی میانه به آن «وازار» در فارسی پهلوی «واچار» ، و در پارسی هخامنشی به آن «آباکاری» (مربک از «آبا» به معنی محل اجتماع و «کاری» به معنی چریدن و گردیدن است)، گفته می شده است. لغت فرانسه بازار از پرتغالی گرفته شده و پرتغالیان نیز از ایرانیان گرفته اند (لغت نامه دهخدا، ۱۳۷۷).

- بازار به معنای خرید و فروش کالا و خوراک و پوشاک ؛ دو رسته از دکان های بسیار در برابر یکدیگر که غالباً سقفی آن دو رسته را بیکدیگر می پیوند ؛ میدان داد و ستد (همان).
- محل خرید و فروش کالا (فرهنگ فارسی معین، ۱۳۶۳).
- جای داد و ستد و خرید و فروش کالا؛ محل اجتماع و داد و ستد فروشندگان و خریداران؛ کوچه سرپوشیده که دارای چندین مغازه یا فروشگاه باشد (فرهنگ لغت عمید، ۱۳۷۱).
- محل اجتماع، محل دادوستد، کانون شورش ها و اعتصاب ها، سیاستمداری ها، محل پخش اطلاعات، مراوده و گاهی اوقات نقش مکانی امنیتی را نیز ایفا می کرده است. در جشن ها بازار را چراغانی، آینه بندی و آیین بندی می کردند (پیرنیا، ۱۳۹۱: ۱۲۰).

از آنجاکه محیط زیست انسان؛ ساختار ادراک و شناخت و زبانی که با آن تکلم می کند ارتباطی تنگاتنگ باهم دارند با یک نگاه کلی به واژه ها و اصطلاحات مورداستفاده امروز متوجه می شویم که واژه های مورد استفاده امروز و معمول مردم بسیار نادر و بعضاً وارداتی هستند. «پاساژ» ، «مال» ، «سیتی سنتر» نمونه های بازاری از این دست واژه ها به شمار می رود، این واژه ها برخلاف واژه های موجود در زبان فارسی بیشتر به جنبه های کمی می پردازد و مانند بسیاری از واژه های فارسی که ما را با تجربیات و نوع نگاه گذشتگان آشنا می کرد جنبه کیفی ندارند (عباسی، حبیب و مختاباد، ۱۳۹۴: ۱۶۱).

بررسی واژگان حوزه های معنایی می تواند به نوعی نشان دهنده طرز تفکر و جهان بینی مردم متکلم به یک زبان باشد. چراکه تعدد واژه ها در یک حوزه معنایی اهمیت آن حوزه را در یک جهان زبانی- فرهنگی خاص نشان می دهد. «وارون» در همین ارتباط اعتقاد دارد که واژه های زبان در زمینه هایی که به لحاظ فرهنگی مهم ترند تمایزاتی به مراتب بیشتر از زمینه های دیگر پدید می آورند. از نگاهی دیگر تعدد واژه ها در یک حوزه معنایی می تواند راهی برای اشاره به ابعاد و جنبه های مختلف یک پدیده و نحوه تکامل آنها باشد (براتی و زرین قلم، ۱۳۹۲).

بازار واژه ای ایرانی است که به سایر تمدن ها نیز راه یافته است به گونه ای که واژه فرانسوی بازار از طریق پرتغالی ها از ایران گرفته شده است. قدمت این واژه به متون پهلوی و پارسی باستان می رسد و می توان با مراجعه به فرهنگ لغات دهخدا، معین، عمید و متون ادبی زبان فارسی واژگان بسیاری را برگرفته از واژه بازار و مترادف های آن مشاهده نمود که نشان دهنده غنای ادبی و فرهنگی ما هست. حوزه معنایی بازار در جهان زبانی- فرهنگی ایرانی بسیار متنوع و متفاوت از زبان های دیگر هست. خاص بودن این عنصر را می توان از تعداد واژه ها و مفاهیم متفاوت موجود در آن ها مشاهده کرد. بسیاری از این واژه ها به مسائل کیفی و مسائل رفتاری توجه دارند که برگرفته از ویژگی چندمنظوره بازارهای ایرانی است. بازار ایرانی با تنوع عملکردی و محوریت فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی خود توانسته در بعد زمانی انبوهی از تجارب را در خود نهفته دارد. تنوع واژه ها و اشارات آن ها می تواند به شناخت کامل تر بازار کمک کند و فهم و درک ما را نسبت به این فضای ارزشمند معماری و شهری بیشتر نماید، مفاهیم موجود در واژه های مرتبط با بازار را می توان در جدول ۱ به این صورت دسته بندی کرد، این دسته بندی می تواند تأکید نگاه

کمی فضاهای جدید را به سایر ابعاد مدنظر معماری ایرانی جلب کند و از این طریق بر پایه تجربیات گذشته و فرهنگ کشورمان به نیازهای آینده پاسخ گفت (عباسی، حبیب و مختاباد، ۱۳۹۴: ۱۶۲).

جدول ۲- بررسی مفاهیم واژه های مرتبط با بازار در متون فارسی، (منبع: عباسی و دیگران، ۱۳۹۴)

مفهوم	ویژگی های مورد توجه	نمونه واژه
کالبدی	اندازه و مقیاس	بازراجیه، بازارگاه، بازارگه، تیمچه، راسته، رسته، سوق، میدان، قیصریه، کوی سوداگران، مغازه، دکان، دکه، حجره
کاربری	محل خرید و فروش کالا؛ اشاره به محصول عرضه شده در بازار	معامله، خرید و فروش، کوی سوداگران، مغازه، دکان، دکه، بازار مسگرها، بازار اسب، بازار مرغ، بازار صحاف ها
معنوی	نیرنگ، فریب، پیشامد، ماجرا، بهانه، بیهودگی، مجازا ارزش و اعتبار، شلوغی و ازدحام، بی نظمی، بی حسابی و بی ترتیبی، رونق داشتن، لاف زدن، رفتار؛	بازار آراستن، بازار امکان و بازار جهان، بازار برچیدن، بازاریه شدن، تیره شدن، بازار تیز و گرم، میانجی دیدن بازار کسی را، تیز بازار، بازار ساختن، بازار شام، شاداب بازار، بازار کاسد، بازار کسی برافروختن، بر سر بازار بودن، روز بازار کسی بودن، خر بازار، دزدبازار، شلوغ بازار، مست بازار، بازار ناروا شدن، بازار گرم داشتن؛
کیفی	جنبه هایی مانند کیفیت محیط و جنس کالاهای عرضه شده؛	قیصریه، تیمچه، سرا، دکان؛
موقعیت زمانی و مکانی	با توجه به زمان و موقعیت مکانی بازار، نام بازار از آنها گرفته شده است.	بازار مکاره، جمعه بازار، شنبه بازار، دوشنبه بازار، بازار بزرگ، بازارچه بلند، بازار تهران؛

۳-۱- بازارهای سنتی ایران

بر اساس اسناد و مدارک موجود، پیشینه بازارها در ایران به چند هزار سال قبل از میلاد می رسد. بر اساس اطلاعات موجود در منابع تاریخی، از اوایل قرن اول هجری به بعد در بسیاری از شهرهای جدید و کمابیش همه شهرهای قدیمی بازارهایی دایمی با فضای ساخته شده وجود داشت. از دوره سلجوقیان به بعد شاهد شکوفایی بازار در فضاهای شهری ایران می شویم و در دوره صفویه به دلیل برقراری امنیت کامل و توسعه روابط خارجی و گسترش مبادلات تجاری، رونق بازار به اوج خود می رسد (سلطانزاده، ۱۳۸۰). بازار مهم ترین عنصر شکل دهنده شهر، چه در فضایی سیاسی- اقتصادی و چه در فضایی اجتماعی- فرهنگی و چه اقتصادی- مذهبی بود و نتیجه خواسته ها و اهداف آن نیز بر چهره و اندام کالبدی شهر واقعیت می بخشد (فلامکی، ۱۳۵۷). بازار اصلی شهر معمولاً در امتداد مهمترین راه های شهر شروع شده و تا مرکز شهر امتداد می یابد. موقعیت و جایگاه شهری بازار و فضاها و مراکز مهم شهر در امتداد آن و هم چنین نقش و منزلت بازاریان در زندگی شهری باعث می شد که بازار صرفاً در حد یک فضای اقتصادی باقی نماند، بلکه تبدیل به فضایی برای بسیاری از فعالیت های اجتماعی شود. از جمله مکانی برای برگزاری مراسم عزاداری و جشن های ملی و مذهبی، ضمن اینکه فضای مطلوب داخلی و سرپوشیده آن این امکان را فراهم می کرد که به مکانی برای تفریح و گذران اوقات فراغت تبدیل شود (پورجعفر، ۱۳۹۰).

اگرچه بازارها در ابتدای امر با اهداف اقتصادی ساخته شده اند، ولی ویژگی کالبدی و معماری آن به گونه ای بوده که آن ها را تبدیل به دنیایی از فعالیت ها، تعاملات اجتماعی و اتفاقات شهری نموده است (محمد مرادی، ۱۳۸۹). بازارهای ایرانی متأثر و مبین باورهای دینی، آیین های عبادی، سنت های بومی و فرهنگی، ویژگی های جغرافیایی، عملکردهای اقتصادی، ساختار های حاکمیتی و رفتارهای اجتماعی مردم می باشند. از این رو با تبعیت از هر یک از موارد فوق تصاویر متنوعی را از خودارائه نموده اند که منجر به تنوع فضاهای بازار بوده و قدرت انطباق پذیری و ارزش این فضاها را متجلی می سازند (رجبی و سفاهن، ۱۳۸۸، ۱۱۷). همچنین بازارها به جهت اینکه شالوده ای بودند که کلیه فعالیت های عمومی شهر را در خود متمرکز می کردند، از نقطه نظر اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی مرکز شهر به حساب می آمدند. همچنین با گذشت زمان و تقویت نقش تعیین کننده بازارها در سرنوشت شهر، مرکزیت بازار نیز تا حد جامعیت آن در تعیین خطوط اصلی زندگی شهروندان توسعه می یابد (فلامکی، ۱۳۵۷، ۱۴۰).

۳-۲- انواع بازار ایرانی

در این گونه شناسی بر حسب تعامل و هماهنگی بین عناصر اصلی بازار همچون راسته ها و خان ها، شکل بازارها به موارد زیر تقسیم می شود:

۱- بازار خطی: راسته ای که در جهت طولی از یکی از دروازه ها شروع و تا مرکز شهر یا دروازه های دیگر امتداد یافته است، و خانه ها و راسته های فرعی در دو سوی آن جایی دارد (سلطانزاده، ۱۳۸۰).

۲- بازار متقاطع (صلیبی): ترکیب دو بازار خطی عمود بر هم است، که در محل تقاطع به صورت چند محوری تراکم یافته است.

۳- بازار چند محوری: شبکه ای گسترده از راسته های موازی یا متقاطع که مجموعه ای از خان ها و سراها را در بر می گیرد. این بازارها هم در جهت طولی و هم در جهت عرضی گسترش یافته اند (اقبالی درخشان و همکاران، ۱۳۹۲).

۴- بازارهای منظومه ای: ترکیبی از مجموعه های متعدد بازار با اشکال مختلف که به دور یکدیگر تنیده اند (رجبی، ۱۳۸۶). مجموعه ای بزرگی از راسته ها و بازارهای سرپوشیده که بی فاصله در مجاورت یکدیگر قرار گرفته اند و خان ها به شکل کمربندی آن ها را احاطه کرده اند (شفقی، ۱۳۸۵).

۳-۳- عناصر و فضاهای بازار

بازارهای ایرانی از عناصر ساختاری هویت بخشی تشکیل شده اند که هر یک به عنوان عنصری معنایی با تنوع بصری به تبعیت از محیط به پایدار آن در طول قرون منجر شده است. این عناصر عبارتند از:

۱- راسته: راسته ها مسیرهای اصلی بازارها هستند که یا موازی و یا متقاطع بوده اند. به محل قطع دو راسته اصلی چهارسو یا گفته می شود (پیرنیا، ۱۳۹۱، ۱۲۳). هر بازار شامل چند راسته اصلی و چندین راسته فرعی می باشد (HIAP، ۱۳۹۵).

۲- رسته: به معنی صنف است و در بخش های مختلف راسته اصلی قرار می گرفته، مثل رسته گیوه فروشها و رسته مسگرها (HIAP، ۱۳۹۵، ۶).

۳- دالان: فرق دالان با رسته این است که در دالان در کنار جنس های مشابه جنس های مختلفی نیز وجود داشته است (HIAP، ۱۳۹۵، ۶).

۴- سرا یا خان: همان تجارت خانه بوده است. نمونه جنس از آنجا تحویل گرفته شده و در جاهای مختلف پخش می شده است (پیرنیا، ۱۳۹۱، ۱۲۴). خان یا سرا در حقیقت به کاروانسراهایی گفته می شود که در سرتاسر طول بازار برای کارهای تجاری مورد استفاده قرار می گرفتند (کیانی، ۱۳۶۴).

۵- خانبار: محل انبار و کار روی جنس بوده است. جنس ها از راهی به نام پس کوچه در خانبارها را خالی می شده است (HIAP، ۱۳۹۵، ۶).

۶- تیم یا تیمچه: مرکز چند تجارت خانه مشابه بوده و به معنی چیز گرد و جمع و جور و وسیع می باشد (پیرنیا، ۱۳۹۱، ۱۲۵). تیم شامل یک حیاط با فضای باز در وسط آن و مقدار زیادی حجره در پیرامون فضای باز می باشد که حیاط آن محل بار انداز بوده و مجموع فضای آن به عرضه کالاهایی خاص اختصاص دارد (رجبی، ۱۳۸۸، ۷۷). تفاوت تیم و تیمچه در این است که در تیمچه ها تنها یک نوع تجارت در آن صورت می گیرد ولی تیم ها ممکن است محل تجارت چند نوع کالا باشد.

۷- قیصریه: به معنی سرای دراز است و محل کار صنعتگران و پیشه وران ظریف کار مانند زرگران، گوهریان و بوده است (پیرنیا، ۱۳۹۱، ۱۲۵). قیصر در زبان فارسی به معنای «سزاروم» است و قیصریه یا سزاریه به معنای محل فروش کالاهای گرانبهایی همچون طلا و پارچه های قیمتی بوده که نام آن از بازارهای روم شرقی اقتباس شده است (رجبی و سفاهن، ۱۳۸۸: ۱۱۹).

۸- دکان: دکان ها متناسب با کالایی که در آن عرضه می شده شکل و ابعاد خاصی داشته است (پیرنیا، ۱۳۹۱، ۱۲۵). به عقیده برخی از صاحب نظران در حقیقت عنصر اساسی مرکز تجاری شهر دکان بوده که تجلیگاه عرصه جمعی آن بازار را به وجود می آورد (ریمون، ۱۳۷۰، ۵۱).

جدول ۳- انواع کارکردهای بازار های سنتی، (منبع: رجیبی، ۱۳۸۶)

کارکردهای بازار	اقتصادی		مذهبی، اجتماعی، فرهنگی و خدماتی		ارتباطی
	نقش تجاری	نقش تولیدی و تجاری	نقش انباری	نقش مذهبی	نقش اجتماعی و خدماتی
عناصر کالبدی بازار	- دکان - حجره - تیمچه - تیم - خان - راسته - چهار - سوق	- کارگاه - قیصریه - دالان	- خانپار - کاروانسرا - یا سرا - باراندازها - یا بارگیر	- مسجد یا - مسجد جامع - حسینیه - تکیه - مدارس و - حوزه های - علمیه - امام زاده	- حمام - زوارخانه - سقاخانه - چایخانه - و قهوه خانه - غذاخوری - سلمانی

تصویر ۱: ویژگی های نظام کالبدی بازار، (منبع: عباسی و دیگران، ۱۳۹۴)

۴- روش تحقیق

هر پژوهش علمی نیازمند یک روش تحقیق مناسب با موضوع خود است. اساس یک تحقیق علمی تداوم در مسیر پژوهش است. روش این پژوهش از نوع توصیفی، تاریخی می باشد. برای گردآوری داده ها از دو روش مطالعات کتابخانه ای- میدانی و بررسی اسناد تاریخی استفاده شده است. با مقایسه تطبیقی ویژگیهای کالبدی در معماری بازار قیصریه اصفهان و بازار وکیل شیراز، اهداف کاربردی این پژوهش محقق می گردد.

۴-۱- بازار عصر صفوی

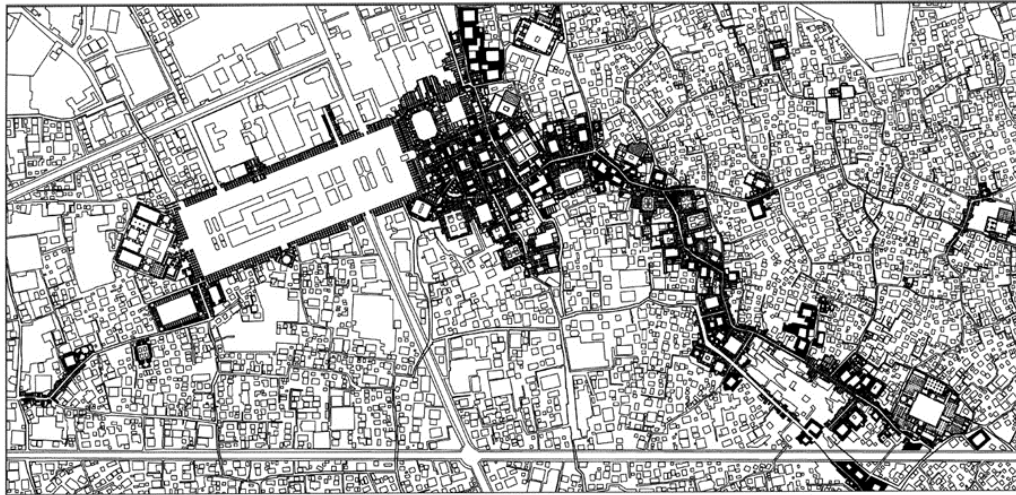
اگرچه در دوره ایران باستان به پیشه وری و بازرگانی اهمیت داده می شد اما با ظهور اسلام بود که اهمیت و منزلت بیشتری یافت و خلفا و حکام نه تنها مانع تجارت نبودند بلکه به حمایت و تشویق نیز می پرداختند. ویل دورانت می گوید: «مسلمانان، چون

اشراف اروپا، بازرگانان را تحقیر و تمسخر نمی کردند بلکه ارزش و احترام خاصی برای این قشر قائل بودند» (دورانت، ۲۶۷). از قرن چهارم هجری بسیاری از شهرهای بزرگ اسلامی دارای بازارهای بزرگ بودند؛ اصفهان نیز یکی از آن ها بوده است. بازار اصفهان مانند سایر شهرهای اسلامی با توسعه شهر و افزایش جمعیت گسترش یافت؛ به خصوص که اصفهان در محل عبور و مرور کاروان های بزرگ تجاری از نقاط مختلف بود. ناصر خسرو که در قرن پنجم هجری از اصفهان دیدن کرده است می گوید: «اصفهان از همه شهرها آبادان تر است و در آن بازار های بسیاری است. بازاری دیدم از آن صرافان که اندر آن دوپست مرد صراف بود و هر بازاری را دربندی و دروازه ای است» (ناصرخسرو قبادیانی، ۱۳۶۳: ۱۶۶).

بازار اصفهان در دوره های مختلف تاریخی همچنان به توسعه و تکامل خود ادامه داد تا اینکه در دوره صفوی به اوج خود رسید. دوره صفویه، در تاریخ ایران، نقطه عطفی است که در شکوفایی فرهنگ و تمدن ایران تاثیر به سزایی داشت. هوشیاری سیاسی شاهان صفوی به ویژه شاه عباس اول و اقداماتش در جهت توسعه و آبادانی کشور، موجب ایجاد امنیت و پیشرفت روزافزون در مسائل فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و... شد. شاه عباس با انتقال پایتخت از قزوین به اصفهان در سال ۱۰۰۶ هجری، باعث رونق و پیشرفت این شهر شد. وی معماران و شهرسازان کارآزموده را با توجه به آگاهی های شهرسازی به کمک طلبید. راجر سیوری در این خصوص می گوید: «بدایت شهرسازی شاه عباس در جسارت خیال و مقیاس عظیم طرح بود، که مشتمل بود بر بنای پایتختی بزرگ با خیابان ها، قصرها، دیوانخانه ها، مساجد، مدارس، حمام، قلعه ها، باغ ها و بازارها و کاروانسراها» (سیوری، ۱۳۷۴: ۱۵۲). در این زمان تجارت و بازرگانی به دلیل توجهات شاه عباس رونق فراوانی یافت. تجار در تجارت های دراز مدت خبره بودند. آنها معاملات خویش را از عمارات یا دکان های جدیدالاحداث در میدان نقش جهان یا بازار قیصریه می چرخاندند. این گروه رابطه نزدیکی با شاه و امیران اعظمش داشتند و از سوی جامعه صفوی از حمایت بالایی برخوردار بودند. شاردن در این مورد می نویسد: «تجارت در مشرق زمین پیشه بسیار محترمی است و در میان حرفه هایی که از ثبات بیشتری برخوردارند و سرنوشتشان در معرض تغییر کمتری است، بهترین شغل می باشد و این به دلیل توجه رجال عالی رتبه و شاه به امر تجارت است» (شاردن، ۱۳۴۵). در کنار تجارت و بازرگانی، بازار نیز رونق و وسوسامان گرفت و بازارهای بسیاری شکل گرفت تا نیازهای مردم را تامین کنند. شهرسازان عصر صفوی در برنامه ریزی شهری خود به توسعه مراکز اقتصادی اصفهان بیش از پیش توجه داشتند به همین جهت توسعه بازار در سمت جنوب شهر قدیمی توجه زیادی شد و کاروانسراها، سراها و بازارها در کنار هم پدید آمد (شفقی، ۱۳۸۵: ۱۲۳). تا عصر صفویه تنها محور شهر را بازار تعیین می کرد، اما از عصر شاه عباس اول به بعد محور توسعه چهارباغ نیز که از فعالیت های عمرانی و شاهکارهای شهرسازی آن دوره بوده است، به آن اضافه شد (همان: ۱۱۴). قدیمی ترین منبع تاریخی دوره صفویه، قدمت بازار اصفهان را در سال ۱۰۰۰ هجری ذکر می کند و می نویسد: در اوایل این سال طرح میدان و بازار اصفهان و قیصریه نمودند (منجم، ۱۳۶۶: ۱۱۳). در مسیر بازارهای این دوره مجتمع های فرهنگی چون مدارس، مساجد و دارالشفای که از نیاز های روزمره مردم بود ساخته می شد. بازار اصفهان در دوره صفوی مینا و الگویی برای شهرهای ایران و حتی دیگر شهرهای قلمرو اسلامی شد. با احداث میدان نقش جهان بازارهای قدیمی واقع در بخش شمالی شهر به سوی میدان نقش جهان کشیده شد و دور تادرو آن ایجاد گردید. بازارهای مربوط به دوره صفوی در اصفهان شامل بازارگلشن یا چارچی باشی، بازارچه ریسمان، چهارسووبازار علیقلی آقا، بازار تفنگ سازها، بازارزرگرها، بازارعلیقلی آقا، بازار مسگرها و ترکش دوزها، بازار قنادها، بازارلباف ها و آهنگران، بازار رنگرها می باشد.

۴-۲- بازار قیصریه اصفهان

بازار شهرهای اسلامی به ویژه بازار اصفهان جلوهگاه هنرهای زیبا از قبیل معماری، نقاشی، خوش نویسی، گرافیک، کاشی کاری، تئاتر، موسیقی و ادبیات بوده است. بازار اصفهان یکی از بزرگ ترین و جالب ترین بازارهای شهرهای ایران و حتی جهان اسلام است. این بازار از نظر اصالت، قدمت، معماری و هنرهای زیبایی همستاست. بازار اصفهان در طول تاریخ به ویژه در دوره اسلامی (آل بویه، سلاجقه، صفویه) امکان رقابتی سالم را برای هنرمندان، صنعتگران و صاحبان حرف گوناگون فراهم آورده و به موجبات پیشرفت و تعالی مشاغل مختلف خصوصاً هنرهای زیبا بوده است و در طی ده قرن گذشته، پیوسته مرکز تجارب فنی، خدماتی و علمی بوده و از نسلی به نسل دیگر انتقال یافته است (شفقی، ۱۳۸۵). بازار بزرگ اصفهان شامل راسته ها، سراها، تیمچه ها، مساجد، چارسوق ها و مدرسه هایی است که طی چند قرن شکل گرفته است.

تصویر ۲: پلان بازار بزرگ اصفهان و بافت مسکونی اطراف آن

محدوده مورد مطالعه بازار قیصریه می باشد. در شمال میدان نقش جهان و روبروی مسجد امام، سردر هلالی شکل و کاشیکاری عالی دیده می شود که به نام قیصریه مشهور است. بازار قیصریه به دستور شاه عباس اول و به دست معمار معروف صفویه، استاد علی اکبر اصفهانی در سال ۱۰۱۱ هجری ساخته شد (شفقی، ۱۳۸۵: ۱۵۰). بازار قیصریه میدان نقش جهان را به میدان هارون ولایت متصل می کند. شاردن می نویسد: «ایرانیان این بازار را قیصریه می نامند که از کلمه قیصر آمده است و در زبان فارسی به معنای سزار است. در کتب ایرانی سزاریه را قیصریه می نامند و شاه عباس این نام را به آن داده است چون می گفت این سردر را مطابق طرح رواق سزاریه (شهر قیصریه) پدید آورده است» (شاردن، ۱۳۴۵: ۱۳۱). شاید انگیزه اصلی از ساخت درگاه قیصریه همانا تقارن در معماری و هماهنگی سازی بلندای درگاه ورودی با بلندی مسجد امام بوده است. دلاواله می گوید: «بالا و پایین میدان، در یک سوم مسجد جدید دیگری در حال احداث است و در دیگرسوی (به سوی بازار) منظره ای مشابه، با ایوانی ستون دار که بر فراز ایوان ها واقع شده است. (بلیک، ۱۳۸۸: ۱۲۲) در طرفین دو سکوی سنگی بزرگی وجود دارد که از سنگ سماق است و در قدیم جواهر فروشان و زرگران بساط خود را در روی آن پهن کرده و جواهرات خود را به فروش می رساندند. در بالای سردر، در دو پشت بغل، کاشیکاری بسیار عالی وجود دارد که به شکل قوس و کمان (تصویری که نیم تنه ای مانند انسان و نیمه دیگری به شکل ببر است) و اکنون نیز سبمل شهر اصفهان است، نقش شده است. می گویند چون بنای اصفهان و یا این سردر، در ماه قوس بوده است از این جهت شکل ستاره قوس را به روی بنای قیصریه و بازار شاهی انتخاب نموده اند؛ در وسط شکل خورشیدی به طرز عالی و زیبایی وجود دارد (نیکزاد، ۱۳۳۸: ۸۵). آنچه از نقاشی های سردر قیصریه در حال حاضر جالب و قابل نگهداری است، نقاشی های جبهه ای غربی سردر است که موضوع آن معرفی شکارگاه شاه عباس اول است و شاه عباس را در حال شکار نشان می دهد. نقاشی اثر رضا عباسی است. (هنرفر، ۱۳۵۰: ۴۶۵) در داخل سردر، نقاشی های بسیار عالی وجود دارد که به مرور زمان خراب و از بین رفته است و تصویر یکی از جنگهای شاه عباس با ازبکها است. در بالا و پایین سمت راست تصاویر زیادی است که مردان و زنان اروپایی را در حال عیش و نوش و جام در دست نشان می دهد. در این نقاشی معنا و مفهوم عمیقی وجود دارد. به اعتقاد مردم آن زمان که شاه عباس را نماد خودشان و کشورشان می دانستند، به یک تعبیر نماد دلاوری ایران برای حفظ قدرت، ثروت و مملکت و آن صفحه شکار نماد فراغت و نشاط و شادمانی است. (موسوی، ۷۷) در قسمت بالا دریچه ای است که در قدیم جای ساعت بزرگی بود و در ساعات روز زنگهای مختلفی می زده و پاندولش باعث حرکت بازی های گوناگون به اشکال منقش مانند پرندگان و حیوانات که از چوب نقاشی شده می گردید. شاردن و تاورنیه بر این باورند که شاه عباس این ساعت را پس از غلبه بر پرتغالی ها در سال ۱۰۳۲ از هرمز با خود آورده است (تاورنیه، ۱۳۳۶: ۳۹۱) و (شاردن، ۱۳۴۵: ۱۳۱). در میان بازار قیصریه، در ضلع شمالی درگاه، (چهارسوق) گنبد دار باشکوهی وجود دارد که از سوی راست ضرابخانه منقش به طرحی از امام علی (ع) است؛ در حالی که صورتش را با پارچه ای سبز پوشانیده و شمشیر در دست با شیری درگیر است (بلیک، ۱۳۸۸: ۱۲۱). ادامه قیصریه به بازار چیت سازها و امتداد آن به طرف شمال به بازار دارالشفای ختم می گردد. در مجاورت آن کاروانسرای قرار داشته که درآمد آن صرف دارالشفای می شده است. در طرفین سردر دوبازار قنادها و کلاه دوزها، دو بنای سه طبقه زیبا وجود داشته که دستگاه نقاره خانه شاهی در قسمت فوقانی آن وجود داشته است. در حال حاضر این بازار دارای سراهایی به نام های شله، جهانگیری، ضرابخانه، ملک التجار چیت سازها، حداد و سنگ تراش ها می باشد.

۴-۳- بازار وکیل شیراز

این بازار بخشی از مجموعه‌ی وسیعی بوده است که با انتخاب شیراز به پایتختی، به فرمان کریمخان زند میان سال‌های ۱۱۸۳ - ۱۱۸۷ در محوطه‌ی وسیعی میان ارگ و اندرونی، با همکاری گروهی از معماران، صنعت‌گران، و استادکاران معروف آن روزگار ساخته شد. گفته‌اند کریمخان با مشاهده‌ی بازار قیصریه لار دستور ساختن این بازار را داده است (پروشانی، ۱۳۸۹). در وصفی دلپذیر از میدان شاه و بازارهای آن، این بازار را مایه‌ی آبروی شهر شیراز، و آن را فعال‌ترین بازار ایران و بهترین معرف بازارهای شرقی و ایرانی خوانده است. پی‌یر لوتی ضمن وصف این بازار، راسته‌ی سراجان را زیباترین بخش این بازار دانسته است. احتمالاً در محل کنونی بازار وکیل ساختمان‌هایی وجود داشته که قدمت آنها به زمان صفویه می‌رسیده است. در ۱۳۱۵ ش، با امتداد یافتن خیابان زند، که از محورهای اصلی شهر شیراز است، هشت طاق از این بازار و بخش‌هایی از کاروان‌سراهای قوامی و روغنی، که سد راه خیابان بود، ویران و بدین سان بخشی از شمال این بازار از بقیه‌ی آن جدا شد و در سوی دیگر خیابان قرار گرفت. بازار وکیل در میان راهی که از تنگ الله اکبر به دروازه‌ی سابق اصفهان منتهی می‌شده، نزدیک به دروازه و داخل حصار ساخته شد. شکل بازار، چلیپایی و مرکب از چهار راسته است. شاخه‌ی اصلی، مرکب از دو راسته‌ی شمالی و جنوبی، نزدیک به پانصد متر بوده است (پروشانی، ۱۳۸۹). راسته‌ی شمالی تا چهارسو با ۴۸ طاق به نام بازار کلاه‌دوزان؛ راسته‌ی جنوبی با چهل طاق به بازار بزازان؛ راسته‌ی شرقی با نوزده طاق به بازار علاقه‌بندان و راسته‌ی غربی با یازده طاق به بازار ترکش‌دوزان معروف بوده است. در غرب راسته‌ی جنوبی، حدود اواسط آن بازار دیگری به نام بازار شمشیرگران که در گذشته محل ساخت شمشیر بوده یا یازده طاق وجود دارد که انتهای آن به راسته‌ی بزرگ شمالی - جنوبی متصل می‌شود و دهانه‌ی ورودی آن مقابل سردر مسجد وکیل واقع است، و این مسجد را به سراسر بازار پیوند می‌دهد.

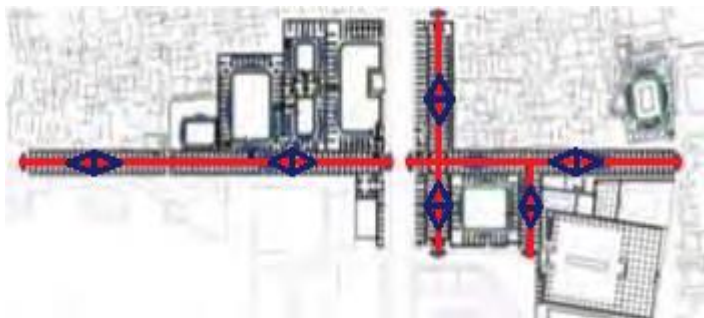
پهنای راسته‌های بازار وکیل از پهنای سایر بازارهای ایران بیشتر است. در برابر هر حجره سکوهایی سنگی با نقش برجسته‌ی ترنج بنا شده است. سقف راسته‌ها با ردیفی از طاق‌های گنبدی آجری، تویزه‌ها، کاربندی‌های ساده و آجرکاری‌های جناغی ساخته شده که منظری بسیار زیبا به فضای بازار بخشیده است. تهویه و روشنایی بازار با روزنه‌ای تعبیه شده در گنبدها، یا از پنجره‌های جاسازی شده بر پایه‌ی سقف‌ها، بر فراز هر حجره تأمین می‌شود. کف این بازار که در گذشته، نزدیک به یک متر پایین‌تر از سطح کنونی بوده، با سنگ لوح خاکستری مفروش بود و حوض مرمری زیبایی که در وسط چارسو قرار داشت، بعدها با بالا آمدن کف بازار زیر خاک رفت. در گذشته، بازار دارای پنج در بزرگ بوده که شب‌ها به کمک آنها از بازار حفاظت می‌کرده‌اند. در ساختمان این بازار، از سنگ در شالوده‌ی بنا و پایه‌ی سکوها و پیشخان‌ها، از آجر در بنای دیوارها و طاق‌ها، و از چوب در ساختن درها و درگاهی حجره‌ها استفاده شده است. چهارسو یا محل تقاطع راسته‌ها فضایی هشت‌گوش است که در هر کنج آن حجره‌های دوطبقه‌ای قرار دارد.

بازار وکیل، پنج کاروان‌سرای به نسبت وسیع و پیوسته به راسته‌ها دارد که انبارها و حجره‌های بازرگانان و کارگاه‌های صنعت‌گران در آنها قرار گرفته است. از اینها، چهار کاروان‌سرا در راسته‌ی شمالی واقع است که سه‌تای آنها یعنی، کاروان‌سراهای روغنی، احمدی، و گمرک‌خانه در سمت شرق و هم‌زمان با بازار بنا شده‌اند و چهارمی به نام کاروان‌سرای قوامی در سمت غرب واقع است. پنجمین آنها موسوم به کاروان‌سرای فیل در شمال بازار شمشیرگران جای دارد که مجمعی از حجره‌های تجاری است. دهانه‌ی اصلی کاروان‌سرای روغنی با مقرنس کاری‌های زیبا زینت یافته و ازاره و دالان ورودی با سنگ‌های سرخ‌فام پوشش شده است. در چوبی اصلی این کاروان‌سرا همچنان برپاست.

تصویر ۳: نمایی از بازار وکیل

مسیر بازار وکیل باعث می‌گردد که مخاطب در محور طولی، زاویه دید طولانی از فضای داخل بازار داشته باشد. این یکنواختی، در محور دید با تقسیمات عرضی فضا، کیفیت را در سکانسهای متفاوت به تصویر می‌کشد. از آنجایی که محور طولی به محوره‌های عرضی ریتمیک تقسیم می‌شود و هر محور به حجره ای ختم می‌گردد، موجب حرکت فیزیکی دوگانه در کالبد بازار می‌گردد. مخاطب گاه به صورت طولی و گاه به صورت عرضی مسیر را طی می‌کند. این حرکت دوگانه باعث ایجاد پرسپکتیوهای متفاوت از بدنه ی فضا در ذهن می‌شود. همچنین حرکت گاه می‌تواند بصری باشد. تصویر بصری فضا باعث حرکت فیزیکی می‌شود. تصویر بصری از طریق چشم در فضا و درک فضا صورت می‌پذیرد.

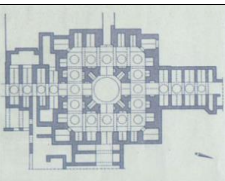
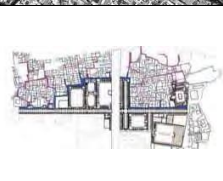
تصویر ۴: مسیر و جهت حرکت در بازار وکیل شیراز

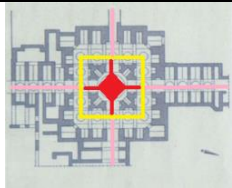
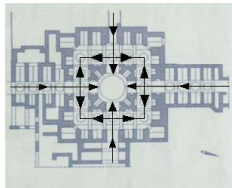
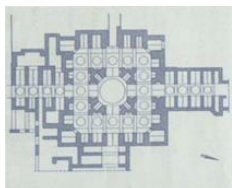
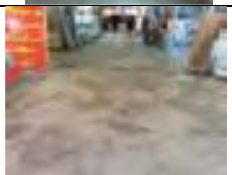
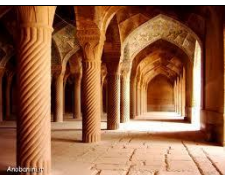
(منبع: مجموعه مقالات اولین همایش ملی معماری ایرانی اسلامی (سیمای دیروز - چشم انداز فردا) شیراز، ۱۳۹۴)

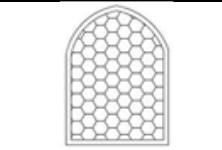
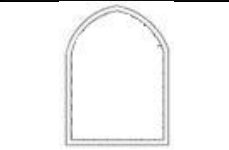
۵- تحلیل یافته ها، مقایسه تطبیقی بازار قیصریه اصفهان و بازار وکیل شیراز

در ادامه مقاله مطابق جدول شماره ۴ سعی شده که دو بازار مورد مطالعه را از لحاظ دوره بندی زمان توسعه، شکل کلی، جهت‌گیری بنا، عناصر پلان و عناصر شکل دهنده کلی، مسیرهای ارتباطی، مصالح و نورگیری مورد مقایسه قرار دهیم.

جدول ۴: مقایسه تطبیقی بازار قیصریه اصفهان و بازار وکیل شیراز با نگرش کالبدی

موضوع	بازار قیصریه اصفهان	بازار وکیل شیراز	بازار قیصریه اصفهان	بازار وکیل
دوره بندی زمانی توسعه	صفویه	صفویه زندیه قاجاریه پهلوی		
شکل کلی بازار	خطی	دو رشته شمالی - جنوبی و شرقی - غربی است که چون صلیبی یکدیگر را قطع می‌کنند در تقاطع این دو رشته چهارسوق قرار گرفته است		
جهت گیری جغرافیایی	N →			
ساختار پلان	سازماندهی خطی به صورت شمالی - جنوبی	شعاعی و چهار سوق به عنوان هسته مرکزی (چارسوی چیت سازه‌ها)		

موضوع	بازار قیصریه اصفهان	بازار وکیل شیراز	بازار قیصریه اصفهان	بازار وکیل
عناصر تشکیل دهنده بازار	راسته ها چهارسوق غلام گردش سرای شاه ضرایخانه	راسته ها چهارسوق غلام گردش (چارسوی چیت سازها)		
تعداد ورودی	سه عدد در ضلع جنوبی و شمالی بازار	نه ورودی فرعی و اصلی		
رابطه مسیر ارتباطی با فضاهای کاربردی	غلام گردش با مغازه هایی در دو سوی آن حلقه ارتباطی پیرامون فضای مرکزی، ختم شدن تمام مسیرها به فضای مرکز (چارسوی چیت سازها)	غلام گردش با مغازه هایی در دو سوی آن حلقه ارتباطی پیرامون فضای مرکزی، ختم شدن تمام مسیرها به فضای مرکز (چارسوی چیت سازها)		
سلسله مراتب	ورودی ها، پیش فضای ورودی راسته ها، غلام گردش، فضای مرکزی	ورودی ها، پیش فضای ورودی با سکوهایی در دو طرف راسته ها، غلام گردش، فضای مرکزی		
بکارگیری مفاهیم	دعوت کنندگی، مکت و حرکت	دعوت کنندگی، مکت و حرکت	 	
مصالح	آجر، گچ، خشت، سنگ، آسفالت	آجر، گچ، آهک، ساروج، سنگ		

موضوع	بازار قیصریه اصفهان	بازار وکیل شیراز	بازار قیصریه اصفهان	بازار وکیل
تزئینات	کاشی کاری، آجرچینی، نقاشی، مقرنس، کاربندی، گچ بری	کاشی کاری، منبت کاری و مشبک کاری با چوب ساج، سنگ کاری		
تهویه	با استفاده از هورنو، پنجره های مشبک و روزن	پنجره ها و حفره های عرقچین، مشبک ها		
روشنایی (نور طبیعی)	هورنو در بالای طاق ها، پنجره های مشبک دور تا دور گنبد چهارسوق و روزن در برخی دیوارها	حفره های به وجود آمده در جداره ها، مشبک ها		
عناصر طبیعی	حوض آب و فضای سبز	حوض بزرگ هشت ضلعی و باغچه هایی در اطراف آن		
شکل بازشوها در چهارسوق	پنجره های مستطیلی با فرم قوسی شکل در بالا	پنجره های مستطیلی با فرم قوسی شکل در بالا		

نتیجه

بازار اصفهان به عنوان یکی از بزرگترین و مهم ترین بازارهای ایران، نه تنها در گذشته بلکه امروزه نیز از رونق بالایی برخوردار و محل داد و ستد بوده است. بازار از گذشته، فراسوی مبادلات اقتصادی و تجاری مرکز پراکنده و حتی پرداختن به امور دینی، فرهنگی و سیاسی نیز محسوب می شده و مردم مایحتاج زندگی روزانه خود را از آن تهیه می کرده اند.

در بازار اصفهان، مراکز مهم فرهنگی و مذهبی بسیاری به خصوص از دوره صفویه باقی مانده است. هر بازار شامل مجموعه‌ای از مسجد، مدرسه، حمام و راسته و... می باشد. وجود مسجد در بازار موجب برگزاری محافل و مجالس عزاداری، روضه خوانی و جشن‌های مذهبی در این مکان شده و بازار را به یک قطب مذهبی شهر تبدیل کرده است. بازار اصفهان در دوره‌ی اولین پادشاه صفوی توسعه یافت و امتداد آن به طرف جنوب غربی شروع شد و در زمان شاه عباس اول در رابطه با نقشه جدید میدان نقش جهان، امتداد و گسترش کامل بازار به طرف جنوب غربی تسریع گردید. در مجموع بازار اصفهان در میان بازار شهرهای بزرگ اسلام شاخص و از اهمیت جغرافیایی خاصی برخوردار است و این به دلیل نقش اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، هنری و معماری آن است. بازار اصفهان هنوز شکوه و جلال گذشته خود را حفظ کرده است.

بازار وکیل شیراز متشکل از عناصری است که دارای بافت ترکیبی با محور اصلی است. قرارگیری هر یک از این عناصر در محدوده ی بازار، مسیری فرعی در محور طولی بازار شکل می دهد که حریمهای خصوصی برای قشری از فعالیتهای بازار ایجاد می کند. هر سرا دارای خصوصیتی خاص و فعالیتی مخصوص به خود است که تأثیر متقابلی بر راسته بازار دارد همچنین این تأثیر شامل ایجاد گشایش فضایی در راسته بازار برای پخشایش جمعیت و کنترل عوامل فیزیکی بازار از قبیل نور، تهویه می شود. از پژوهش فوق به این نتیجه دست می یابیم که بازخوانی اصول معماری و شهرسازی سنتی ایران هم کمک بسیاری به شناخت میزان اهمیت و رونق بازار در زمان های گذشته خواهد کرد و هم منجر به ارتقای کیفیت معماری معاصر ایران می شود.

منابع

۱. اقبالی درخشان، بهروز و غلامی، سیمین و سماوات اکباتان، امیرحسین. (۱۳۹۲). بازآفرینی الگوهای کالبدی بازار سنتی در طراحی بازارهای عمودی (نمونه مورد مطالعه: بازار شهر همدان)، کنفرانس بین المللی مهندسی عمران، معماری و توسعه پایدار شهری، تبریز.
۲. براتی، ناصر، زرین قلم، فرزاد. (۱۳۹۲). بازشناسی مفهوم راه از دیدگاه یک جهان زبانی- فرهنگی با تأکید بر واژه های حوزه معنایی فضای ارتباطی در زبان فارسی
۳. پروشانی، ایرج و دیگران. (۱۳۸۹). بازار در تمدن اسلامی، ترجمه ی سعید ارباب شیرانی، تهران، نشر کتاب مرجع، چاپ اول.
۴. پورجعفر، محمدرضا و علی. (۱۳۹۰). نقش سرمایه اجتماعی در وضعیت اقتصادی بازارهای سنتی در ایران، نشریه مدیریت شهری، شماره ۲۷.
۵. پی بلیک، استیون. (۱۳۸۸). نصف جهان (معماری اجتماعی اصفهان صفوی)، ترجمه محمد احمدی نژاد، اصفهان: خاک.
۶. پیرنیا، محمد کریم. (۱۳۹۱). آشنایی با معماری اسلامی ایران، تدوین: غلامحسین معماریان، چاپ هجدهم، تهران: انتشارات سروش دانش.
۷. تاورنیه. (۱۳۳۶). سفرنامه، ترجمه ابوتراب نوری، چاپ دوم، اصفهان، چاپخانه پروین.
۸. دورانت، ویل. (۱۳۸۳). تاریخ تمدن (عصرایمان)، ترجمه ابوالقاسم پاینده، انتشارات فرانکلین.
۹. رجبی، آریتا. (۱۳۸۶). ریخت شناسی بازار، تهران: انتشارات آگاه.
۱۰. رجبی، آریتا و سفاهن، افشین. (۱۳۸۸). بازارهای ایرانی تجسم اندیشه های پایدار، فصلنامه علمی پژوهشی جغرافیا.
۱۱. ریمون، آندره. (۱۳۷۰). مقدمه ای بر شهرهای بزرگ عربی - اسلامی در قرن های ۱۰ تا ۱۲ هجری، ترجمه حسین سلطانزاده، تهران: انتشارات آگاه.
۱۲. سلطانزاده، حسین. (۱۳۸۰). بازارهای ایرانی، تهران: دفتر پژوهش های فرهنگی.
۱۳. سیوری، راجر. (۱۳۷۴). ایران عصرصفوی، ترجمه کامبیز عزیزی، چاپ هفدهم، تهران، نشرمرکز.
۱۴. شاردن. (۱۳۴۵). سفرنامه، ج ۷، ترجمه محمدعباسی، تهران، انتشارات امیرکبیر.
۱۵. شفق، سیروس. (۱۳۸۵). بازار بزرگ اصفهان، اصفهان: سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان، مرکز اصفهان شناسی و خانه ملل.
۱۶. عمید، حسن. (۱۳۷۱). فرهنگ فارسی عمید، چاپ هشتم، تهران: انتشارات امیر کبیر.
۱۷. عباسی، زهرا؛ حبیب، فرح و مختاباد امرئی، مصطفی. (۱۳۹۴). تحلیل انگاره های محیطی موثر بر مولفه معنا در بازار سنتی ایرانی؛ نمونه موردی: مقایسه تطبیقی بازار سنتی کاشان و مجتمع تجاری صفویه کاشان، نشریه مدیریت شهری، سال چهاردهم، شماره ۴۰، پاییز، صص ۱۵۹-۱۷۶.
۱۸. فلامکی، محمد منصور. (۱۳۵۷). سیری در تجارب مرمت شهری (از ونیز تا شیراز)، تهران: وزارت مسکن و شهرسازی.
۱۹. قبادیانی، ناصر خسرو. (۱۳۶۳). سفرنامه، به کوشش محمد دبیرسیاقی، چاپ دوم، کتابفروشی زوار.
۲۰. کیانی، یوسف. (۱۳۶۴). بازار در شهرهای ایرانی از مجموعه شهرهای ایران، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۲۱. لغت نامه دهخدا. (۱۳۷۷). انتشارات دانشگاه تهران.
۲۲. مجموعه مقالات اولین همایش ملی معماری ایرانی اسلامی (سیمای دیروز - چشم انداز فردا) شیراز، ۱۳۹۴
۲۳. محمد مرادی، اصغر و بهمن اسکویی، فرشته. (۱۳۸۹). بازار سنتی تبلور آرمان های شهرسازی معاصر، فصلنامه طراح، شماره ۲.
۲۴. معین، محمد، (۱۳۶۳). فرهنگ فارسی معین، چاپ ششم، تهران: انتشارات امیر کبیر.
۲۵. منجم، ملاجلال الدین. (۱۳۶۶). تاریخ عباسی یا روزنامه ملاجلال، به کوشش سیف الله وحیدنیا، انتشارات وحید.
۲۶. نیکزاد امیرحسینی، کریم. (۱۳۳۸). تاریخچه ابنیه تاریخی اصفهان، چاپ سوم، چاپ پروین.
۲۷. هنرفر، لطف الله. (۱۳۵۰). گنجینه آثار تاریخی اصفهان، چاپ دوم، اصفهان: ثقی.
۲۸. HIAP، مجموعه مقالات سومین کنگره بین المللی افق های جدید در معماری و شهرسازی، (۱۵ و ۱۶ دی ماه ۱۳۹۵)، تهران

Comparative Comparison of Isfahan Qiesarieh Bazaar Architecture and Shiraz Vakil Bazaar with The Physical Approach

Alireza Mashabaki Isfahani ^{1 *}, Mohammad Reza Moshabaki Isfahani ²

1- Faculty Member of Architecture Department, Payame Noor University (pnu) , Tehran, Iran

*Corresponding author, Email: alirezamoshabaki@yahoo.com

2- Master of Geography and Urban Planning

Abstract

Iranian Bazaars have been one of the most important parts of the city's structure in historical and cultural cities of ancient Iran. These markets, in addition to influencing the overall structure of the city and the formation of neighborhoods, have become one of the most important aspects of architecture among the people and have been renowned in the world. The purpose of this paper is to identify and extract the influential components of the architecture of the Safavid and Zandieh periods for re-use in contemporary spaces. Samples examined in this article are housed in Isfahan and Shiraz Vakil Bazaar. This research is based on descriptive-historical method with qualitative approach and physical attitude. The method of collecting information in the literature section and the Background research has been carried out using library and field studies, with reviewing historical documents, and Then It has been continued in analytical section with deductive logic. The results of this research will help to recognize the historical status of the cities of Isfahan and Shiraz, as well as its importance and prosperity in the past.

Keywords: Bazaar, Isfahan Qaisariyya Bazaar, Shiraz Vakil Bazaar, Physical Attitude

بومگردی عامل مؤثر در جذابیت گردشگری روستایی؛ بررسی موردی روستاهای استان سمنان و گیلان

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۳/۲۰

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۴/۲۴

کد مقاله: ۷۹۳۹۴

احمد میرزا کوچک خوشنویس^۱، تارا دودانگه قره آقاجی^{۲*}

چکیده

گردشگری عاملی مهم در کیفیت زیستی و ارتقای سطح زندگی ساکنین مناطق روستایی بوده و بازتاب مطلوبی را در این مناطق دارد. توسعه گردشگری با توجه به ابعاد مختلفی که دارد (اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و...) می تواند به عنوان عاملی مهم در توسعه روستاها مورد توجه باشد. شناخت ابعاد گردشگری و بررسی آن ها می تواند در رضایت ساکنان و گردشگران در یک ناحیه مؤثر باشد و سبب افزایش جذابیت گردشگری در این نواحی شود. هدف از این پژوهش تعیین مؤلفه های تأثیرگذار بر گردشگری روستایی و بررسی هریک در روستاهای مورد پژوهش در استان های مورد نظر می باشد. وجود جاذبه های بومگردی و امکانات رفاهی در یک مقصد گردشگری می تواند در افزایش جذب گردشگران به آن ناحیه مؤثر باشد. روش پژوهش در اینجا به شیوه پیمایشی و توصیفی تحلیلی می باشد. در این مقاله ابتدا شاخصه های مؤثر در گردشگری تبیین شده و سپس به بررسی این شاخصه ها در ۲ استان کشور با بیشترین و کمترین میزان گردشگر پرداخته شده است. یافته های به دست آمده با توجه به آمارهای بررسی شده نشان می دهد که افزایش یا کاهش میزان گردشگران مقاصد گردشگری با افزایش یا کاهش جاذبه های گردشگری در کنار خدمات رفاهی ارتباط مستقیم دارد.

واژگان کلیدی: بومگردی، گردشگری، روستای هدف گردشگری، جاذبه های بومگردی

۱- عضو هیئت علمی پژوهشگاه میراث فرهنگی

۲- دانشجوی مقطع دکتری معماری، واحد پردیس، دانشگاه آزاد اسلامی (نویسنده مسئول) (Tara.dodangeh@yahoo.com)

۱- مقدمه

امروزه صنعت گردشگری در دنیا، یکی از منابع مهم درآمد است و به عنوان گسترده‌ترین صنعت خدماتی جهان، حائز جایگاه ویژه‌ای است. از این رو، بسیاری از کشورها در رقابتی نزدیک و فشرده، در پی افزایش بیش‌ازپیش منافع و عواید خود از این فعالیت بین‌المللی هستند. گردشگری در چهارچوب الگوهای فضایی خاصی عمل می‌کند که یکی از این الگوها، گردشگری روستایی است (لطفی نیا و آمار، ۱۳۹۷). گردشگری یکی از عوامل مؤثر در سکونتگاه‌های روستایی می‌باشد که توسعه آن نقش مهمی در متنوع سازی اقتصاد روستایی داشته و می‌تواند اثرات و پیامدهای اقتصادی مختلفی را به همراه داشته باشد (لطفی نیا و آمار، ۱۳۹۷). از آنجایی که تعیین روستاهای هدف گردشگری به منظور برنامه‌ریزی‌های آتی و صرف هزینه‌های زیاد به منظور ساماندهی آن‌ها برای جذب گردشگر می‌باشد، لزوم توجه و دقت بیشتر در انتخاب آن‌ها و تعیین شاخص‌های بیشتر و مؤثرتر بسیار قابل توجه می‌باشد. از این رو مسئله اصلی این پژوهش را در برگرفته است (شادی و دیگران، ۱۳۹۵). وجود عوامل مهمی نظیر جاذبه‌های گردشگری اعم از تاریخی، فرهنگی و طبیعی، تأسیسات و امکانات روبنایی و زیربنایی از قبیل شبکه حمل‌ونقل، اقامتگاه‌ها و مراکز پذیرایی ضروری است و بدون وجود این امکانات رفاهی حتی با داشتن بهترین جاذبه‌های طبیعی و تاریخی جهان، نمی‌توان انتظار رشد این صنعت را داشت (رحیمی، ۱۳۹۶). از آنجاکه همه روستاهای کشور دارای قابلیت توسعه در زمینه گردشگری را ندارند و یا این قابلیت بسیار ضعیف است، معاونت سرمایه‌گذاری سازمان میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی اقدام به انتخاب روستاهایی که دارای قابلیت بالاتری در زمینه گردشگری نسبت به سایر روستاها هستند نموده است، این روستاها در سطح کشور به روستاهای هدف گردشگری معروفند (رحیمی و رنجبر دستنانی، ۱۳۹۱). یکی از راهبردهایی که در دهه‌های اخیر، در اغلب کشورهای جهان مورد توجه بوده و نتایج مثبتی داشته است، توسعه و گسترش گردشگری در نواحی روستایی و استفاده از جاذبه‌های متعدد طبیعی و فرهنگی روستا به عنوان منبع درآمدی و در عین حال کمک به حفاظت از سرمایه‌ها و جاذبه‌های منحصر به فرد طبیعی و فرهنگی روستا است (شکوری و بهرامی، ۱۳۹۳). در این پژوهش با تعیین معیارهای اصلی و اثر گذار بر گردشگری، روستاهای هدف گردشگری در استان‌های گیلان و سمنان که به ترتیب بیشترین و کمترین میزان سفرهای داخلی به آن‌ها انجام گرفته، با توجه به این معیارها مورد بررسی واقع شده‌اند.

۲- سوالات پژوهش

- این پژوهش به دنبال پاسخدهی به ۳ سوال اساسی می‌باشد:
- چه عواملی سبب توسعه گردشگری و جذب گردشگران به یک مقصد گردشگری می‌گردد؟
- جاذبه‌های بومی در مقصد گردشگری می‌تواند بر افزایش تعداد گردشگران به آن نقطه مؤثر باشد؟
- میزان تسهیلات خدماتی-رفاهی روستاهای هدف گردشگری چه رابطه‌ای با تعداد گردشگران به آن روستا دارد؟

۳- روش شناسی پژوهش

روش تحقیق در اینجا پیمایشی و توصیفی تحلیلی می‌باشد. جمع آوری نظریه‌های پژوهش توصیفی و در تحلیل بین متغیرهای آن به صورت تحلیلی انجام گرفته است. در مرحله توصیفی شناخت روستاهای استان سمنان و گیلان و مشخصات آن‌ها با بررسی شاخصه‌های گردشگری صورت گرفته است. روش جمع آوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای، میدانی، نقشه‌ها و تصاویر است. طبق اعلام مرکز توسعه روستایی و مناطق محروم ریاست جمهوری تعداد ۴۶۴ روستا به عنوان روستاهای هدف گردشگری معرفی شده‌اند که از میان این روستاها تعداد ۱۲۰ روستا توسط کارگروه عملیاتی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری به عنوان روستاهای هدف گردشگری مصوب شده‌اند (شادی و دیگران، ۱۳۹۵).

جامعه آماری این تحقیق تعداد ۱۲۰ روستای هدف گردشگری است که به دلیل بررسی بومگردی در استان‌های سمنان و گیلان، حجم نمونه تحقیق ۹ عدد مشخص شده است. به منظور تجزیه تحلیل اطلاعات، معیارهای تاثیر گذار در گردشگری از منابع پژوهش استخراج شد و این روستاها با توجه به این معیارها مورد بررسی قرار گرفتند.

۴- پیشینه پژوهش

در جدول ۱ به بررسی پژوهش‌های صورت گرفته در رابطه با موضوع مورد نظر و در ادامه به تحلیل آن‌ها پرداخته شده است.

جدول ۱- پیشینه پژوهش

شناسه	مقاله	اهداف	فرضیه و روش تحقیق	نتایج
۱	ابراهیم زاده، عیسی؛ دارایی، مرضیه؛ دارایی؛ ابوالفضل	تحلیلی بر وضعیت امکانات و تسهیلات گردشگری شهر سمنان از منظر گردشگران با استفاده از آزمون پیرسون	شناخت امکانات گردشگری و ویژگی گردشگران و میزان رضایتمندی آن‌ها از امکانات سمنان، ارائه پیشنهادات	مکان‌های گردشگری شهر سمنان با وجود پتانسیل‌ها در فاقد امکانات و تسهیلات لازم برای جذب گردشگران است و در این زمینه پیشنهاداتی ارائه شده است
۲	شادی، محمد علی؛ مهدوی، حاجیلویی، مسعود؛ عزتی، عزت الله	تدوین شاخص‌های روستاهای هدف گردشگری ایران و ارزیابی آن‌ها (مطالعه موردی روستاهای نمونه استان سمنان)	تدوین و ارزش گذاری شاخص‌های مؤثر در انتخاب روستاهای هدف گردشگری، بهره گیری از شاخص‌ها در تعیین یا تایید چند روستای نمونه.	شاخص‌هایی در اولویت بندی روستاهای هدف گردشگری موثرند، رتبه بندی روستاهای هدف گردشگری ایران بر اساس ارزیابی شاخص‌ها در توسعه یافتگی آن‌ها مؤثر است.
۳	سیدعلی پور، سید خلیل؛ اقبالی، ناصر	نقش جاذبه‌های اکوتوریستی، فرهنگی و تاریخی در توسعه گردشگری استان سمنان	بررسی نقش جاذبه‌های اکوتوریستی، فرهنگی و تاریخی در توسعه گردشگری استان سمنان	جاذبه‌های اکوتوریستی، تاریخی و فرهنگی و مذهبی به ترتیب مهمترین عوامل جذب گردشگر محسوب می شوند
۴	رکن الدین، افتخاری، عبدالرضا؛ رمضان نژاد، یاسر؛ پورطاهری، مهدی	سنجش رضایت گردشگران از مقاصد گردشگری ساحلی مناطق روستایی استان گیلان	سنجش رضایتمندی گردشگران از مقاصد گردشگری ساحلی مناطق روستایی استان گیلان و مقایسه میانگین رضایتمندی گردشگران	بین کیفیت خدمات، امکانات، محیط فیزیکی و کیفیت دسترسی و میزان رضایتمندی گردشگران از مقصد ارتباط وجود دارد.
۵	بابایی همتی، روشن؛ مولائی هاشجین، نصراله	شناخت روستاهای کوهپایه ای گیلان از لحاظ جاذبه‌های گردشگری و نحوه به فعل رساندن توانهای بالقوه گردشگری و امکان سنجی	توصیفی تحلیلی، با هدف کاربردی شناسایی مهمترین اولویت های صنعت گردشگری در بخش کوهپایه ای گیلان و ظرفیتهای روستاها میتواند سبب توسعه گردشگری به عنوان مؤلفه پایداری توسعه در جوامع روستایی بیانجامد	راهبرد توسعه گردشگری روستایی باعث، درک درست از ظرفیت روستا، بهبود فرآیندها، رشد کمی و کیفی جوامع محلی در جهت کارآفرینی و شناخت مزایای نواحی روستایی می شود
۶	تولایی، سیمین؛ ویسی، رضا؛ محمدی، مریم؛ عاشوری، فاطمه	اولویت بندی مناطق نمونه گردشگری شرق استان گیلان جهت برنامه ریزی توسعه گردشگری	شناسایی و اولویت بندی کانون های گردشگری بر اساس معیارهای مختلف، تبیین عناصر ساختاری هر کانون با توجه به وزن و سطح عملکرد	رتبه بندی مناطق نمونه گردشگری جهت برنامه ریزی و توسعه گردشگری

نتایج	فرضیه و روش تحقیق	اهداف	مقاله	شناسه	
با رفع نقاط ضعف روستاها و تقویت پتانسیل های روستاها، تعداد گردشگران افزایش می یابد	روش فرایند تحلیل سلسله مراتبی تعیین ارزشهای گردشگری روستاها میتواند منجر به توسعه فعالیت های اقتصادی و ایجاد درآمد و توسعه همه جانبه و پایدار در آنها شود	شناخت روستاهای دارای پتانسیل و سطح بندی این روستاها	اولویت بندی و سطح بندی روستاهای هدف گردشگری (مطالعه موردی: شهرستان مشکین شهر)	ایمانی، بهرام؛ ارشدی، علی	۷
ارتقای کیفیت روستاها از لحاظ ایجاد جنبه های سرگرمی بر گردشگری مؤثر است	شناخت ویژگیهایی که سبب بازدید گردشگران از روستا می شود میتواند به بازگشت گردشگران و توسعه اقتصادی روستا بیانجامد	شناخت ویژگیهای گردشگران بازدید کننده از روستا در جهت درک عناصری که سبب انگیزش بیشتر جذب شدن گردشگر به روستای مقصد می گردد	Promoting Economic Development with Tourism in Rural Communities: Destination Image and Motivation to Return or Recommend	Akin, Heather; R Shaw, Bret; T. Spartz, James	۸
وجود جاذبه های بوم گردی، تاریخی و فرهنگی سبب جذب گردشگران به یک محل می شوند. مکانهایی با جاذبه های گردشگری ولی فاقد امکانات، با کمبود گردشگر مواجه می شوند. کیفیت خدمات و امکانات رفاهی و رفع نقاط ضعف و تقویت پتانسیل های گردشگری در کنار جاذبه های بوم گردی موجود در محل باعث افزایش تعداد گردشگران می گردد	شناخت دلایلی که سبب جذب گردشگران به یک منطقه شده است و همچنین بررسی ویژگی های آن می تواند موجبات توسعه گردشگری را فراهم آورد	شناخت و بررسی جاذبه های گردشگری و میزان رضایتمندی گردشگران از نواحی گردشگری با توجه به ویژگی های آنها	نتیجه گیری		

۵- مفاهیم، دیدگاه ها و مبانی نظری

۵-۱- گردشگری

گردشگری در مفهوم پایداری، معنای ویژه ای دارد. زایش این مفهوم در مطالعات گردشگری، حاصل تلاش برای دستیابی به پایداری در تمامی زمینه های توسعه است (اکبریان رونیزی، ۱۳۹۵). گردشگری به عنوان یک فعالیت بالقوه ای که می تواند زمینه های اصلی بهبود سطح کیفیت زندگی ساکنان محلی را فراهم آورد مورد توجه است (محمدی و دیگران، ۱۳۹۶). امروزه گردشگری در حال تبدیل شدن به یکی از ارکان اصلی اقتصاد تجاری جهان است و بسیاری از برنامه ریزان از آن به عنوان رکن اصلی توسعه یاد می کنند (شادی و دیگران، ۱۳۹۵). گردشگری روستایی یکی از انواع گردشگری است که شامل کلیه فعالیت های گردشگری در محیط روستایی با توجه به فرهنگ و بافت سنتی روستایی، هنر و صنایع روستایی، آداب و رسوم سنتی که دربرگیرنده گردشگری کشاورزی، گردشگری سبز، گردشگری مزرعه ای و گردشگری غذایی و شکار است (رحیمی و رنجبر دستانی، ۱۳۹۱). این نوع از گردشگری با انگیزه های متفاوتی از قبیل بی نظیر بودن مختصات اکولوژیکی، دستیابی به فرصت های ماجراجویی ویژه، دیدن جذابیت های فرهنگی یا کیفیت فضا و محیط روستایی انجام می شود (عطارزاده و محمودی زرنندی، ۱۳۹۶). گردشگری روستایی

از طریق نفوذ و تاثیر بر کلیه جوانب زندگی روستایی، آن‌ها را چه از نظر اقتصادی و چه از نظر فرهنگی-اجتماعی به رشد می‌رساند (بورقانی فراهانی و دیگران، ۱۳۹۲). گردشگری روستایی ابعاد و الگوهایی دارد که الزامات برنامه ریزی برای توسعه گردشگری روستایی بایستی با توجه به آن‌ها تدوین شود (پورروحانی و سایر، ۱۳۹۵).

۵-۱-۱- روستای هدف گردشگری

روستای هدف گردشگری به محدوده‌ای جغرافیایی گفته می‌شود که در آن یک یا مجموعه‌ای از جاذبه‌های تاریخی، طبیعی و فرهنگی وجود دارد که انگیزه‌ای برای سفر و اقامت گردشگران خواهند بود (اکبریان رونیزی، ۱۳۹۵). سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری کشور مدتی است در راستای تعیین این روستاها اقدام به بررسی روستاهای کشور پرداخته و بر اساس تعریف زیر، روستاهای هدف کشور را معرفی می‌نماید: روستای نمونه گردشگری به محدوده‌ای جغرافیایی اطلاق می‌شود که در این محدوده یک یا چند و یا مجموعه‌ای از جاذبه‌های تاریخی، طبیعی و فرهنگی وجود دارد که وجود آن‌ها انگیزه‌ای برای سفر و اقامت گردشگران خواهد بود. آن چنانکه از تعریف فوق بر می‌آید، تنها شاخص متمایز کننده روستاهای هدف گردشگری از روستاهای دیگر کشور وجود جاذبه‌های گردشگری در انواع مختلف می‌باشد (شادی و دیگران، ۱۳۹۵).

۵-۲- بومگردی

جامعه بین‌المللی اکوتوریسم TIES تعریف فراگیری برای اکوتوریسم (بوم گردی) ارائه داده است: «اکوتوریسم (بوم گردی) سفری مسئولانه به مناطق طبیعی است که در آن محیط زیست، حفظ و بر رفاه مردم محلی تأکید شود». با رشد صنعت گردشگری آمار تقاضا برای طبیعت گردی خصوصاً اکوتوریسم (بوم گردی) و شاخه‌ای مرتبط با آن نظیر توریسم روستایی، اکوتوریسم و ... افزایش یافته است (عطارزاده و محمودی زرنندی، ۱۳۹۶). در بومگردی انگیزه اصلی مسافرت به طبیعت، مشاهده‌ی جذابیت‌های طبیعی یک منطقه؛ شامل ویژگی‌های فیزیکی و فرهنگ بومی است و بوم گرد (اکوتوریست) پس از مشاهده‌ی جذابیت‌ها، بدون اینکه خلی در آن‌ها ایجاد کند و به تخریب آن‌ها بپردازد، محل را ترک می‌کند و به دیگر علاقه‌مندان اجازه می‌دهد که از آن جذابیت‌ها استفاده کنند. در واقع در بوم گردی استمرار منافع بلند مدت مطرح است که در این رابطه افزایش مشارکت افراد محلی (جامعه میزبان)، حفظ یکپارچگی و انسجام فرهنگی و همبستگی اجتماعی و احترام به فرهنگ بومی، سازگاری برنامه‌های گردشگری پایدار با دیگر برنامه‌ریزی‌های محلی، منطقه‌ای و ملی نیز از جمله دیگر ویژگی‌ها و اهداف این نوع از گردشگری توصیه شده است (میرزاده کوهشاهی و دهقانی، ۱۳۹۵).

۵-۲-۱- تاثیر جاذبه‌های بومگردی بر جذب گردشگر

حال که روند شهری شدن به تدریج در حال افول است و الگوی شهرگریزی دیده می‌شود و از سویی ارزش و اهمیت زندگی روستایی و بومی بیش‌ازپیش نمایان شده است، می‌باید بسترسازی خدمتی فضاها را روستایی به گونه‌ای طراحی شود تا حضور گردشگران، زمینه را برای توسعه اقتصادی و اجتماعی آن‌ها فراهم کند (عنابستانی و دیگران، ۱۳۹۷). بوم گردی به‌عنوان شاخه‌ای از صنعت گردشگری نقش مهمی در جذب گردشگران دارد (میرزاده کوهشاهی و دهقانی، ۱۳۹۵). منابع جهانگردی شامل منابع طبیعی، منابع فرهنگی و منابع انسان ساخت می‌باشند که خود به نحوی اشکال مختلف جهانگردی را ایجاد می‌نمایند. سرمایه ملی توریسم هر کشوری همانا جاذبه‌های توریستی آن کشور است، یعنی جاذبه‌های فرهنگی (محل‌ها و نواحی جالب باستان شناسی، آثار و ابنیه تاریخی، موزه‌ها، مظاهر فرهنگ جدید، موسسات سیاسی و فرهنگی، مکان‌های دینی و ...) سنت‌ها (جشنواره‌های ملی، هنر و صنایع دستی، موسیقی، فرهنگ عامه، آداب و رسوم بومی و ...) مناظر زیبا (دورنماهای چشم گیر و نواحی زیبای طبیعی، پارک‌های ملی، حیات وحش، حیوانات و پرندگان، سواحل دریا، مراکز کوهستانی و ...) پذیرایی و تفریحات (مشارکت در ورزش و تماشای پارک‌های سرگرمی و تفریح، باغ وحش و آبی‌دان‌ها، سینما و تئاتر، زندگی شبانه، طبخ و وسایل اقامت و ...) سایر جاذبه‌ها، آب و هوا، مراکز درمانی چون چشمه‌های آب معدنی، جاذبه‌های خرید و اختصاصی و ارزانی و ... (ملک حسینی، ۱۳۹۶).

۵-۳- نقش توسعه زیرساختی در جذب گردشگر

هدف از توسعه، گسترش امکانات و بهبود شرایط و کیفیت زندگی انسان‌هاست، این امر نه تنها درباره نسل کنونی بلکه برای نسل‌های آینده نیز میبایست مد نظر قرار گیرد (هاشمی، ۱۳۸۹). اجرای طرح‌های توسعه گردشگری، در مراحل مختلف همچون انتخاب و تعیین محل، ایجاد امکانات و تأسیسات زیربنایی در رابطه با محیط است و به‌عنوان رکن اصلی جریان گردشگری در تبلور

فضایی برای جذب گردشگر نقش مهمی ایفا می‌کند. محیط بسیاری از جاذبه‌ها را شکل می‌دهد و پیشبرد توسعه جریان گردشگری به کیفیت محیط مورد بازدید بستگی دارد. توجه به ابعاد محیطی در توسعه گردشگری روستایی به‌منظور توسعه جوامع محلی و روستایی نیازمند شناخت و معرفی توان‌ها و پتانسیل‌ها، سپس شناسایی مشکلات و نارسائیهای ساختاری - کارکردی در محیطهای ناشناخته و کمتر توسعه یافته است (مجیدی ده شیخ و سایر، ۱۳۹۶).

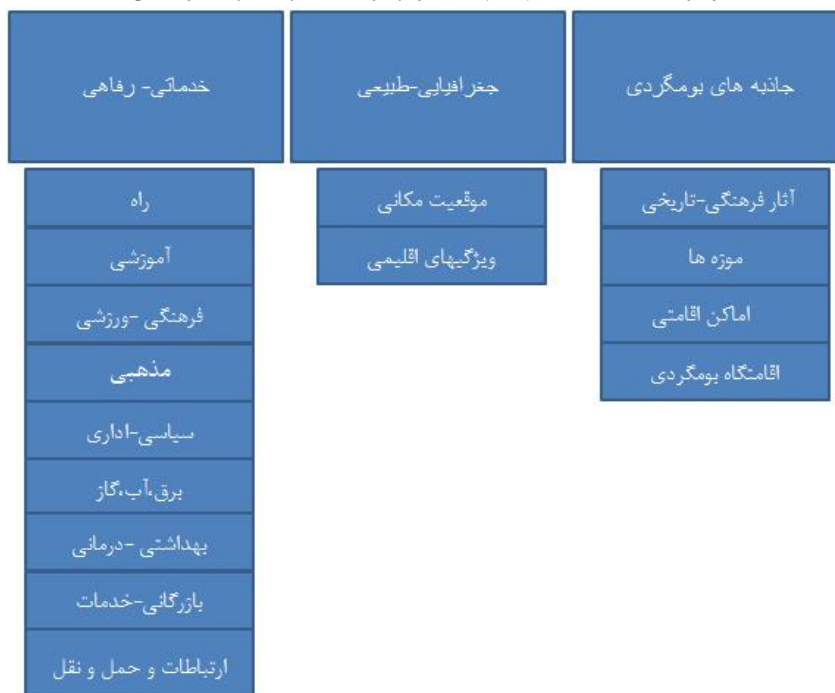
۶- بحث

با توجه به اهداف پژوهش در جهت یافتن عواملی که سبب توسعه و جذب گردشگران به مقاصد گردشگری می‌شود و همچنین تاثیر جاذبه‌های بومی و خدمات رفاهی این مقاصد بر تعداد گردشگران، تعداد گردشگران استان‌های کشور بررسی شد و از این بین ۲ استان با بیشترین و کمترین میزان گردشگر انتخاب شد. سپس جاذبه‌های بومگردی در این ۲ استان بررسی و نتایج به صورت نمودار ستونی نمایش داده شد. در ادامه به بررسی روستاهای هدف گردشگری و خدمات و تسهیلات رفاهی در آنها پرداخته شده است تا تاثیر این عوامل بر میزان گردشگران یافته شود.

۶-۱- شاخصه‌های پیشنهادی

در جهت یافتن دلایل تعداد گردشگران در یک مقصد گردشگری و عواملی که سبب جذب گردشگران به این نواحی می‌گردد و همچنین بررسی این عوامل در نواحی مورد نظر با توجه به هدف تحقیق، با مطالعه و بررسی منابع کتابخانه‌ای اعم از مقالات پژوهشی انجام شده در این زمینه، آمار، نقشه‌ها و تصاویر مرتبط با موضوع پژوهش معیارهای مؤثر در گردشگری به مقاصد هدف گردشگری استخراج شد و در نمودار ۱ این معیارها مشاهده می‌شود.

نمودار ۱- شاخصه‌های پیشنهادی مؤثر در جذب گردشگر (نگارندگان)

۶-۲- معرفی استان‌های مورد مطالعه

۶-۲-۱- نمونه‌های مورد بررسی

پس از بررسی میزان گردشگران به استان‌های کشور در سال‌های ۹۳، ۹۵ و ۹۶، با توجه به جدول ۴ (تعداد کل سفرهای انجام شده به تفکیک مقصد)، استان‌هایی با بیشترین و کمترین میزان سفر صورت گرفته به آنها انتخاب شدند. استان‌های گیلان و سمنان به ترتیب با میزان ۱۱۳۶۷۶۵۵ و ۲۹۴۱۶۸ سفر در سال ۱۳۹۶ بیشترین و کمترین میزان سفر را داشته‌اند. در ادامه به بررسی ویژگی‌های این استان‌ها پرداخته شده است.

جدول ۲- تعداد کل سفرهای انجام شده به تفکیک مقصد (ماخذ مرکز آمار ایران)

استان	۱۳۹۳		۱۳۹۵	۱۳۹۶
	بهار	تابستان	بهار	بهار
سمنان	۲۹۴۸۰۸	۳۰۰۱۹۰	۳۳۴۹۵۲	۲۹۴۱۶۸
گیلان	۸۸۹۳۱۳۱	۸۶۷۶۱۰۳	۱۰۳۹۵۰۶۲	۱۱۳۶۷۶۵۵

۱،۲،۶. ویژگی‌های جغرافیایی استان سمنان

استان سمنان با داشتن ۴ شهرستان (دامغان/ف سمنان، شاهرود و گرمسار)، ۱۲ بخش، ۲۸ دهستان، ۱۶ شهر و ۸۲۹ آبادی، دارای مساحتی حدود ۹۷۴۹۱ کیلومترمربع است که بین ۵۱ درجه و ۵۱ دقیقه تا ۵۷ درجه و ۳ دقیقه طول شرقی و ۳۴ درجه و ۱۳ دقیقه تا ۳۷ درجه و ۲۰ دقیقه عرض شمالی قرار گرفته است. این استان از طرف شمال به استان‌های خراسان شمالی، گلستان و مازندران، از جنوب به استان‌های یزد و اصفهان، از مشرق به استان خراسان رضوی و از مغرب به استان‌های تهران و قم محدود است (عطایی و هاشمی نسب، ۱۳۸۹).

۱،۲،۶. ویژگی‌های محیطی گردشگری استان سمنان

استان سمنان با بیش از ۷۲۹ گونه جاذبه ی طبیعی، تاریخی- فرهنگی و انسان ساخت، یکی از استان‌های دارای پتانسیل گردشگری در کشور محسوب می شود. از مجموع جاذبه های موجود در استان، ۳۰/۸٪ در شهرستان سمنان، سرخه و مهدی شهر و بقیه در سایر شهرستان‌ها توزیع شده اند. سمنان، یکی از مناطقی است که دارای جاذبه های گردشگری فرهنگی و تاریخی فراوانی است و جهت جذب گردشگران داخلی و خارجی، ظرفیت های مطلوبی را در اختیار دارد؛ اما طبق آمارهای ارائه شده، تاکنون از این ظرفیت ها استفاده ی شایسته ای نشده و عمده جاذبه های گردشگری سمنان، برای گردشگران داخلی و خارجی ناشناخته مانده است (ابراهیم زاده و دیگران، ۱۳۹۳). استان سمنان، به لحاظ برخورداری از تنوع اقلیمی، ذخایر طبیعی، زیست محیطی و حیات وحش و وجود نادرترین گونه های گیاهی، جانوری جهان و جاذبه‌های طبیعی، توانمندی های بالقوه ای برای توسعه ی فعالیت های گردشگری دارد. همچنین این استان، به لحاظ تاریخی نیز از قدمتی کهن برخوردار است. در این محدوده ی جغرافیایی در کنار یادمان‌ها و محوطه های مهم تاریخی، میراث فرهنگی ارزشمند مشتمل بر هنرهای گوناگون نمایشی، آداب و مناسک، الگوهای زیست و شیوه های خاص زندگی وجود دارد که در زمره ی مهم ترین جاذب های جهانگردی و ایران گردی محسوب می شود (پوراحمد، ۱۳۹۴).

۱،۲،۶. ویژگی‌های جغرافیایی استان گیلان

استان گیلان در شمال ایران و در محدوده ۳۶ درجه و ۳۴ دقیقه تا ۳۸ درجه و ۲۷ دقیقه عرض شمالی و ۴۸ درجه و ۵۳ دقیقه تا ۵۰ درجه و ۳۴ دقیقه طول شرقی از نصف النهار واقع شده از شمال با دریای خزر و کشور جمهوری آذربایجان، از غرب با استان اردبیل، از جنوب با استان‌های قزوین و زنجان و از طرف شرق با استان مازندران همجوار است (زیبایی ویشکایی و دادرس راسته کناری، ۱۳۸۹).

۱،۲،۶. ویژگی‌های محیطی گردشگری استان گیلان

استان گیلان به علت قرارگیری در کنار دریای خزر و برخورداری از جنگل های انبوه و جاذبه‌های فرهنگی گوناگون، از قابلیت های بسیاری برای جلب گردشگران داخلی و خارجی برخوردار است. وجود جاذبه‌های طبیعی و تاریخی و مذهبی فراوان استان گیلان را در شمار مناطق مستعد کشور در زمینه گردشگری قرار داده است. از این رو، در راستای توسعه فعالیت های گردشگری و جذب سرمایه گذاران در این بخش ۶۱ منطقه نمونه گردشگری مشخص شده است. روستاهای استان گیلان به ویژه روستاهای کوهپایه ای، روستاهای مجاور باغ های چای و مرکبات، روستاهای مجاور آبگیرها، رودخانه ها، تالاب ها و ساحل و نیز روستاهای واقع در ارتفاعات، دارای توان محیطی بالایی برای گسترش توریسم روستایی و تنوع بخشیدن به فعالیت های کشاورزی هستند (زیبایی ویشکایی و دادرس راسته کناری، ۱۳۸۹).

۱،۲،۶. روستاهای هدف گردشگری

سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری ۳ روستای قلعه نو خرقان، قلعه بالا و فرومد در منطقه شهرستان شاهرود و شهرستان میامی و روستای چاشم در منطقه شهرستان شه میرزاد را در استان سمنان و ۲ روستای امامزاده هاشم و حاجی بکنده در

رشت، روستای داماش در رودبار، روستای امامزاده ابراهیم در شفت و حسنک سرا در رودسر را در استان گیلان به‌عنوان روستاهای هدف گردشگری دارای اولویت در این دو استان معرفی نموده است.

۳-۶- بررسی شاخصه‌های پیشنهادی در استان‌های مورد نظر

پس از بررسی ویژگی‌ها و آمارهای موجود از استان‌های سمنان و گیلان، شاخصه‌های پیشنهادی اعم از جاذبه‌های بومگردی، جغرافیای طبیعی و تسهیلات خدماتی رفاهی و آمارهای مربوط به آن‌ها بررسی شد. شاخصه‌های مربوط به جغرافیای طبیعی در بخش قبلی قرار گرفته است. جاذبه‌های بومگردی شامل آثار فرهنگ-تاریخی که میراث طبیعی، میراث ناملموس و آثار غیر منقول را شامل می‌شوند، موزه‌ها و اماکن تاریخی تحت پوشش و غیر وابسته به سازمان میراث فرهنگی، تعداد اماکن اقامتی و اقامتگاه‌های بومگردی هستند که این جاذبه‌ها با توجه به آمار به صورت کلی در استان‌های سمنان و گیلان در غالب جدول و نمودار بررسی شده است. در ادامه به ارائه آمار تسهیلات خدماتی-رفاهی همچون ارتباطات و حمل‌ونقل، نوع راه، خدمات بهداشتی-درمانی و ... در روستاهای هدف گردشگری دارای اولویت در استان‌های سمنان و گیلان به صورت جدول و نمودار پرداخته شده است.

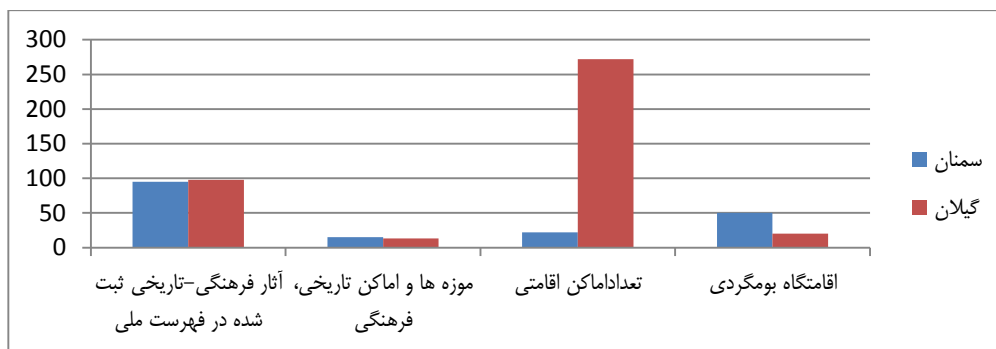
۳-۶-۱- بررسی جاذبه‌های بومگردی در استان‌های سمنان و گیلان

در جدول ۳ تعداد هر یک از جاذبه‌های بومگردی در استان‌های سمنان و گیلان مشاهده می‌شود.

جدول ۳- بررسی تعداد جاذبه‌های بومگردی در استان‌های مورد نظر (نگارندگان با توجه به آمارهای اخذ شده از سازمان‌ها)

استان گیلان	استان سمنان	جاذبه بومگردی
۰	۷	میراث طبیعی
۴۸	۶۴	میراث ناملموس
۵۰	۲۴	آثار غیر منقول
۹۸	۹۵	مجموع
۵	۱۳	تحت پوشش سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری
۶	۲	غیر وابسته به سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری
۲	۰	مشارکتی
۱۳	۱۵	مجموع
۹۰	۱۰	هتل
۲۹	۱	هتل آپارتمان
۷۸	۰	مجتمع
۴۸	۵	مهمانپذیر
۰	۰	پانسیون
۳۷	۶	سفره خانه های سنتی
۲۷۲	۲۲	مجموع
۵	۱۵	تعداد اقامتگاه
۲۰	۵۰	تعداد اتاق

آمار مربوط به جاذبه‌های بومگردی استان‌های مورد بررسی در نمودار ۲ نمایش داده شده است.

نمودار ۲- بررسی تعداد جاذبه‌های بومگردی در استان‌های مورد بررسی (نگارندگان با توجه به آمارهای اخذ شده از سازمان‌ها)

با توجه به آمارهای بررسی شده در جدول ۴ مشاهده می‌شود که تعداد آثار فرهنگی تاریخی ثبت شده در استان سمنان ۹۵ و در استان گیلان ۹۸ عدد می‌باشد. این عدد در مجموع تعداد موزه های استان سمنان ۱۵ و در استان گیلان ۱۳ عدد بوده است. مجموع تعداد اماکن اقامتی در استان سمنان ۲۲ عدد و در استان گیلان به ۲۷۲ عدد می‌رسد. همچنین تعداد اقامتگاههای بومگردی استان سمنان ۱۵ عدد و در استان گیلان ۵ عدد است. این آمار نشان می‌دهد که در تعداد اماکن اقامتی، آثار فرهنگی-تاریخی ثبت شده، استان گیلان پیشی گرفته حال آنکه در تعداد موزه ها و اماکن تاریخی فرهنگی و اقامتگاههای بومگردی استان سمنان از عدد بالاتری برخوردار است. تعداد موزه ها و اماکن تاریخی فرهنگی و آثار فرهنگی تاریخی با تفاوت کمی در این دو استان وجود دارد. در صورتی که این تعداد در اماکن اقامتی استان گیلان بسیار متفاوت است.

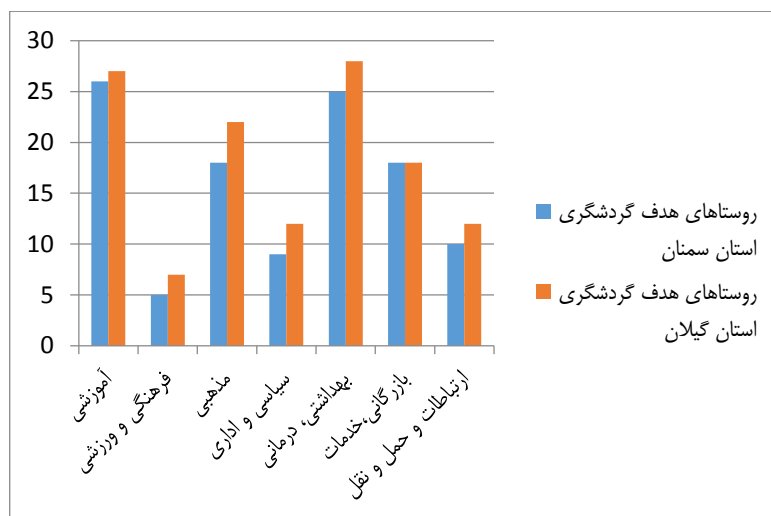
۲-۳-۶- بررسی شاخصه‌های رفاهی-خدماتی در روستاهای هدف گردشگری استان‌های سمنان و گیلان

در جدول ۴ به بررسی شاخصه‌های خدماتی-رفاهی در روستاهای هدف گردشگری استان‌های مورد نظر با توجه به آمارهای اخذ شده در سرشماری سال ۱۳۹۵، پرداخته شده است.

جدول ۴- تعداد شاخصه‌های خدماتی-رفاهی در روستاهای هدف گردشگری استان‌های مورد نظر (نگارندگان با توجه به آمارهای سرشماری ملی ۱۳۹۵)

مشخصات جغرافیایی	نوع راه آبادی	آموزشی	فرهنگی، ورزشی	مذهبی	سیاسی و اداری	برق، آب، گاز	بهداشتی، درمانی	بازرگانی، خدمات	ارتباطات و حمل و نقل	استان
سمنان	چاشم	زمینی	۲۹	۵	۲۰	۸	۲۷	۲۰	۱۰	سمنان
سمنان	فرومد	زمینی	۲۴	۶	۱۸	۹	۲۴	۱۵	۹	سمنان
سمنان	قلعه بالا	زمینی	۲۹	۶	۱۹	۱۲	۲۹	۲۱	۱۵	سمنان
سمنان	قلعه نوخرقان	زمینی	۲۴	۴	۱۸	۷	۲۳	۱۸	۹	سمنان
	میانگین		۲۶	۵	۱۸	۹	۲۵	۱۸	۱۰	
گیلان	امامزاده ابراهیم	زمینی	۲۸	۷	۲۱	۱۱	۳۱	۱۸	۱۶	گیلان
گیلان	امامزاده هاشم	زمینی	۲۴	۶	۲۱	۱۲	۲۶	۱۷	۹	گیلان
گیلان	حاجی بکنده	زمینی	۲۸	۸	۲۲	۱۱	۲۶	۱۶	۱۱	گیلان
گیلان	حسنک سرا	زمینی	۲۷	۷	۲۲	۱۱	۲۶	۱۶	۱۰	گیلان
گیلان	داماش	زمینی	۳۰	۸	۲۲	۱۳	۳۳	۲۱	۱۵	گیلان
	میانگین		۲۷	۷	۲۲	۱۲	۲۸	۱۸	۱۲	

تعداد شاخصه‌های خدماتی-رفاهی در روستاهای هدف گردشگری استان‌های گیلان و سمنان در نمودار ۳ قابل مشاهده است.

نمودار ۳- تعداد شاخصه‌های خدماتی-رفاهی در روستاهای هدف گردشگری استان‌های مورد نظر (نگارندگان با توجه به آمارهای سرشماری ملی ۱۳۹۵)

با بررسی شاخصه‌های خدماتی رفاهی در روستاهای هدف گردشگری دو استان سمنان و گیلان در می‌یابیم که در همه موارد به غیر از بخش بازرگانی، این شاخصه‌ها تعداد بیشتری در استان گیلان دارند که در بخش بازرگانی این تعداد در هر دو استان برابر می‌باشد.

۷. نتیجه‌گیری و پیشنهادات

با بررسی مبانی نظری در می‌یابیم که حفظ جذابیت‌های طبیعی از جمله فرهنگ بومی، سنت‌های اجتماعی و عوامل بومگردی در ذات گردشگری نقش اساسی در جذب بازدیدکننده از یک منطقه را ایفا می‌کند. جاذبه‌های بومگردی از جمله آثار تاریخی-فرهنگی (همچون مناسبت‌ها و آیین‌های سنتی و بومی، نوع لباس و ...)، اماکن تاریخی-فرهنگی (موزه‌ها، بناهای بومی و تاریخی و ...)، اماکن اقامتی و اقامتگاه‌های بومگردی از یک طرف و عناصری همچون خدمات و امکانات رفاهی، ساختار زیربنایی، تأسیسات مناسب (راه‌های هوایی، زمینی و ...) در جهت تکمیل آن برای افزایش گردشگری عوامل معینی هستند و با در نظر گرفتن این موارد تحولی در موفقیت گردشگری ایجاد می‌گردد. استان سمنان و استان گیلان هر دو از جاذبه‌های بومگردی که مهمترین عنصر در جهت جذب گردشگر می‌باشد برخوردارند. استان گیلان به‌عنوان مقصد ۱۱۳۶۷۶۵۵ سفر در سال ۹۶ پر بازدیدترین مقصد گردشگری کشور است. استان سمنان با وجود جاذبه‌های گردشگری متعدد که از نظر تعداد اختلاف اندکی با استان گیلان دارد و در بعضی موارد از جمله تعداد اقامتگاه‌های بومگردی و اماکن تاریخی-فرهنگی از استان گیلان پیشی گرفته است، تعداد ۲۹۴۱۶۸ سفر را به‌عنوان مقصد در سال ۹۶ داشته است که کم‌سفرترین استان کشور بوده و در مقایسه با تعداد سفرهای انجام شده به استان گیلان اختلاف زیادی دارد. با وجود جاذبه‌های بومگردی، تعداد اماکن اقامتی در استان سمنان اختلاف زیادی با تعداد این اماکن در استان گیلان داشته و این اختلاف به ۲۵۰ عدد می‌رسد که خود نشان‌دهنده توجه کمتر به تسهیلات گردشگری و توزیع آن می‌باشد. این آمار با اختلاف کمتر نسبت به اماکن اقامتی اما همچنان با تعداد کمتر نسبت به استان گیلان در امکانات خدماتی-رفاهی در روستاهای هدف گردشگری استان سمنان نیز به چشم می‌خورد. با توجه به این آمار با افزایش خدمات گردشگری از جمله اماکن اقامتی و امکانات رفاهی تعداد گردشگران افزایش یافته است. استان سمنان با ظرفیتهای گردشگری و جاذبه‌های بومگردی از جمله آثار تاریخی-فرهنگی، نیازمند توجه ویژه‌ای می‌باشد. استفاده از این پتانسیل‌ها با مطالعه و برنامه‌ریزی و ارائه معیارهای مناسب که بتواند باعث ایجاد خدمات بیشتر گردشگری شود و شرایط مطلوبی را ایجاد نماید برای افزایش تعداد گردشگران این استان کمک می‌کند. راهکارهایی همچون برگزاری جشنواره‌ها، آیین‌ها و مراسم سنتی، افزایش مراکز اقامتی با امکانات و کیفیت مناسب، تولید و توزیع کتابها و مجلات به‌عنوان راهنمای گردشگری مناطق، توزیع امکانات خدماتی رفاهی و زیرساخت‌های مربوطه و توجه بیشتر نهادهای مربوطه به مقاصد دارای جاذبه‌های بومگردی، برای افزایش تعداد بازدیدکنندگان از این مقاصد پیشنهاد می‌گردد.

در این پژوهش با در نظر گرفتن پیشینه، مبانی نظری ارائه شده و آمارهای موجود، جاذبه‌های گردشگری و خدمات رفاهی در دو استان سمنان و گیلان شناسایی و ارزیابی شد و سپس در غالب جدول و نمودار با توجه به سوالات پژوهش مورد بررسی و تجزیه تحلیل قرار گرفته شد. این نتایج نشان دادند که توجه به تسهیلات و خدمات رفاهی و ارائه خدمات گردشگری در جهت جاذبه‌های بومگردی، در افزایش گردشگران به یک مقصد گردشگری مؤثر است.

منابع

۱. ابراهیم زاده عیسی، دارایی مرضیه، دارایی ابوالفضل، (۱۳۹۴)، «تحلیلی بر وضعیت امکانات و تسهیلات گردشگری شهر سمنان از منظر گردشگران با استفاده از آزمون پیرسون»، نشریه پژوهش و برنامه ریزی شهری، سال ششم، شماره بیست و دوم
۲. اکبریان رونیزی، سعیدرضا، (۱۳۹۵)، «سنجش پایداری گردشگری در روستاهای هدف گردشگری مطالعه موردی: شهرستان سپیدان»، پژوهش های روستایی، دوره ۷، شماره ۱،
۳. ایمانی بهرام، ارشدی علی، (۱۳۹۶)، «اولویت بندی و سطح بندی روستاهای هدف گردشگری (مطالعه موردی: شهرستان مشگین شهر)»، فصلنامه فضای گردشگری، سال ششم، شماره ۲۴
۴. بابایی همتی روشن، مولائی هشیجن نصراله، (۱۳۹۲)، «راهکارهای توسعه گردشگری روستایی در بخش کوهپایه ای گیلان»، چشم انداز جغرافیایی در مطالعات انسانی، سال هشتم، شماره ۲۳
۵. بورقانی فراهانی سهیلا، فرهنگی علی اکبر، مشهدی سحر، (۱۳۹۲)، تحلیل شاخص‌های مؤثر بر توسعه گردشگری روستایی (پیمایشی پیرامون روستای گرمه)، فصلنامه مدیریت دولتی، دوره ۵، شماره ۱
۶. پوراحمد احمد، شهبازپور احمد و خلیجی محمد علی، (۱۳۹۴)، «بهره گیری از مدل های تصمیم گیری چندمعیاره در ارزیابی قابلیت های گردشگری نمونه ی موردی استان سمنان»، مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، دوره ششم، شماره بیست و یکم
۷. پورروحانی ماجده، پورجعفر محمدرضا، یدفار علی، (۱۳۹۵)، «اهداف، ارکان و الزامات برنامه ریزی گردشگری روستایی با تاکید بر بوم-گردشگری (نمونه مطالعاتی: روستای شیاده، شهرستان بابل)»، فصلنامه مسکن و محیط روستا، شماره ۱۵۵
۸. تولایی سیمین، ویسی رضا، محمدی مریم، عاشوری فاطمه، (۱۳۹۵)، «اولویت بندی مناطق نمونه گردشگری شرق استان گیلان جهت برنامه ریزی توسعه گردشگری»، فصلنامه فضای گردشگری، سال ششم، شماره ۲۱
۹. رحیمی، حسین، (۱۳۹۶)، «نقش مناسبات شهرو روستا در توسعه گردشگری روستایی (مطالعه موردی: بخش گلپهار شهرستان چناران)، فصلنامه مطالعات مدیریت گردشگری»، سال دوازدهم، شماره ۸
۱۰. رحیمی داریوش، رنجبر دستنانی محمود، (۱۳۹۱)، «ارزیابی و اولویت بندی جاذبه های اکوتوریسم (روستاهای هدف گردشگری استان چهار محال و بختیاری)»، مطالعات و پژوهشهای شهری و منطقه ای، سال چهارم، شماره چهاردهم
۱۱. رکن الدین افتخاری، عبدالرضا، رمضان نژاد یاسر، پورطاهری مهدی، (۱۳۹۶)، «سنجش رضایت گردشگران از مقاصد گردشگری ساحلی مناطق روستایی استان گیلان»، پژوهش های جغرافیایی انسانی، دوره ۴۹، شماره ۳
۱۲. زیبایی ویشکایی محمد رضا، دادرس راسته کناری حسن، (۱۳۸۹)، «بررسی میزان تاثیر اجرای طرحهای گردشگری بر وضعیت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مناطق مختلف استان گیلان»، فصلنامه جغرافیایی سرزمین، علمی-پژوهشی، سال هفتم، شماره ۲۵
۱۳. سیدعلی پور سید خلیل، اقبالی ناصر، (۱۳۹۰)، «نقش جاذبه‌های اکوتوریستی، فرهنگی و تاریخی در توسعه گردشگری استان سمنان»، فصلنامه جغرافیای گردشگری، دوره ۱، شماره ۱
۱۴. شادی محمدعلی، مهدوی حاجیلویی مسعود، عزتی عزت الله، (۱۳۹۵)، «تدوین شاخص‌های روستاهای هدف گردشگری ایران و ارزیابی آن‌ها (مطالعه موردی: روستاهای نمونه استان سمنان)»، فصلنامه علمی پژوهشی نگرش های نو در جغرافیای انسانی، سال نهم، شماره اول، زمستان
۱۵. شکوری علی، بهرامی شقایق، (۱۳۹۳)، «مطالعه تأثیر گردشگری روستایی بر کاهش فقر از منظر معیشت پایدار: مورد روستاهای قلعه نو و کلین شهرستان ری»، توسعه روستایی، دوره ششم، شماره ۱
۱۶. عطازاده ابراهیم، محمودی زرنندی مهناز، (۱۳۹۶)، «بررسی چگونگی تأثیر طراحی محیطی بومی بر گردشگری روستایی (نمونه موردی: منطقه ارس)»، دوره ۳، شماره ۳
۱۷. عطایی هوشمند، هاشمی نسب سادات، (۱۳۸۹)، «بررسی پتانسیلهای اقلیم توریستی استان سمنان با استفاده از شاخص دمای معادل فیزیولوژی (PET)»، پژوهش های بوم شناسی شهری، سال اول، شماره دوم

۱۸. عنابستانی علی اکبر، گیاهی حسن، جوانشیری مهدی، (۱۳۹۷)، «بررسی و تحلیل آثار ایجاد اقامتگاه‌های بوم گردی بر توسعه سکونتگاه های روستایی (نمونه: روستای رادکان شهرستان چناران)»، فصلنامه علمی-پژوهشی برنامه ریزی فضایی (جغرافیا)، سال هشتم، شماره دوم
۱۹. لطفی نیا محمد تقی، آمار تیمور، (۱۳۹۷)، «تحلیل نقش گردشگری در تحولات اقتصادی روستاهای هدف گردشگری شرق استان گیلان در دهه اخیر»، فصلنامه علمی-پژوهشی جغرافیا (برنامه ریزی منطقه ای)، سال هشتم شماره ۳، تابستان
۲۰. مجیدی ده شیخ حکیمه، صفرآبادی اعظم، گلی علی، (۱۳۹۶)، «آمایش منطقهای جاذبههای گردشگری با تأکید بر توانهای اکوتوریسم (استان کهگیلویه و بویراحمد)»، نشریه پژوهش و برنامه ریزی شهری، سال هشتم، شماره بیست و نهم
۲۱. محمدی سعدی، مرادی اسکندر، رشیدی زبیده، (۱۳۹۶)، «اثرات گردشگری بر معیشت پایدار خانوارهای روستایی، از دید جامعه میزبان مطالعه موردی: بخش اورامان (شهرستان سروآباد)»، جغرافیا فصلنامه علمی-پژوهشی و بین‌المللی انجمن جغرافیای ایران، سال پانزدهم، شماره ۵۲
۲۲. ملک حسینی، عباس، (۱۳۹۶)، «بررسی نقش حکمروایی خوب شهری در مدیریت و برنامه ریزی گردشگری شهر سمنان، فصلنامه علمی پژوهشی نگرش های نو در جغرافیای انسانی»، سال نهم، شماره سوم
۲۳. میرزاده کوهشاهی مهدی، دهقانی امیر، (۱۳۹۵)، «بررسی نقش پتانسیل های بوم گردی بندرعباس در جذب گردشگران»، پژوهش نامه فرهنگی هرمزگان، شماره ۱۱
۲۴. هاشمی، نیلوفر، (۱۳۸۹)، «نقش اکوتوریسم در توسعه پایدار روستایی»، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۳، شماره ۳
25. Akin, Heather; R.shaw, Bret; T.Spartz, James, 2015, Promoting Economic Development with Tourism in Rural Communities: Destination Image and Motivation to Return or Recommend, Journal of Extension, volume 53, number 2

طراحی پارک در مقیاس کودکان در راستای استفاده ی همسان کودکان معلول در کنار سایر کودکان و تقویت خلاقیت آنان

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۳/۱۸

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۴/۲۳

کد مقاله: ۱۹۸۶۰

مهربانو خوش نیت^۱، فاطمه کاظمی^{۲*}

چکیده

کودک در دنیای امروز جایگاه بسیار ویژه ای دارد. در کشورهای پیشرفته روش های آموزشی را در جهت شکوفایی استعداد های بالفطره کودکان تعیین می نمایند. کودکان جهت رشد نیاز به شناخت توانایی ها و نیاز های روحی و جسمی و پتانسیل های درونی شان دارند. بدین منظور به فضایی نیاز دارند که بتوانند آزادانه در آن بازی کنند و خود با توجه به فطرت خویش به جستجو و تجربه بپردازند؛ اما در شهر های کنونی با افزایش جمعیت و نیاز به اماکن مسکونی و تخریب خانه های ویلایی و تبدیل آن ها به آپارتمان ها سبب شده که فضای باز و امن و مناسب کمتری برای فعالیت های کودکان یافت شود. کودک امروز به دلیل عدم ایمنی و امنیت محیط شهری در اتاق کوچکی در آپارتمان محبوس شده است. در حالی که او فضایی می خواهد تا خلأ حضور طبیعت را در زندگی اش پر کند و مکانی که بتواند زمینه مناسب برای پرورش و رشد استعداد های او را فراهم کند. "پارک کودک" پارکی است، در مقیاس کودکان (رده سنی ۳-۱۲ سال) که با تلفیق معماری و طبیعت، سبب ایجاد فضاهای انعطاف پذیر و متنوع می شود و این امکان را برای کودکان به همراه والدین ایجاد می کند. در این مقاله تلاش شده است تا فضاهایی صرفاً در مقیاس کودکان، با تأکید بر بهره گیری از قابلیت های محیطی و آموزشی به منظور پی بردن به استعدادهای و علایق آن ها و رویکردی جهت ارتقاء خلاقیت و حس بازی انگیزی در آنان با تدابیر استفاده ی همسان کودکان معلول در کنار سایر کودکان همچنین ایجاد محیط تفریحی چند منظوره همگام با فعالیت های آموزشی برای رشد خلاقیت به همراه استفاده از پوشش گیاهی مناسب و بالا بردن انتخاب و تصمیم گیری کودکان مهیا شود.

واژگان کلیدی: خلاقیت، پارک، مقیاس کودک، کودک معلول

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد، مهندسی طراحی محیط زیست، دانشگاه تهران، تهران، ایران

۲- دانشیار گروه باغبانی و مهندسی فضای سبز، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. (نویسنده مسئول)

fatemeh.kazemi@um.ac.ir

۱- مقدمه

بازی کردن مدت مدیدی است که به عنوان یکی از جنبه‌های حساس و مهم رشد کودک شناخته شده است. تعدادی از اولین مطالعات در مورد بازی در دهه ۱۸۹۰ توسط جی استانلی هال (پدر جنبش مطالعات کودکان) شروع شد که رغبت و علاقه را در دنیای رشدی، روانی و رفتاری نوزادان و کودکان جرعه زد. بازی برای کودکان و نوجوانان از اهمیت خاصی برخوردار است و کودکی که در این دوران، فضا و شرایط بازی برایش مهیا نشود در سنین بالاتر دچار مشکلات روحی و روانی متعددی خواهد شد. در این زمینه آنچه که مهم است شناخت ویژگی‌های کودک و فضای بازی مناسب است با توجه به طیف وسیع تنوع علایق و نیاز کودکان در سنین مختلف رشد، بدیهی است که فضاهای عمومی آن‌ها نیز باید دارای انعطاف و وسایل بازی مناسب باشند تا بتوانند با آزاد نمودن کودک در فضا زمینه بروز خلاقیت و جستجوی محیطی رادر آنها شکوفا و مهیا نمایند. با وجود اینکه بازی به عنوان مهمترین ابزار شناخت و آموزش کودک تلقی می‌شود، اما در حال حاضر مکان‌هایی که به بازی و نگهداری و آموزش کودکان اختصاص یافته و یا مکان‌هایی را که کودکان خود به عنوان زمین بازی انتخاب کرده‌اند ایمنی کامل نداشته و فاقد استانداردهای لازم در این زمینه است و کمتر موردی را می‌توان یافت که اصول طراحی فضا و وسایل در آن رعایت شده باشد. طبق آمارهای رسمی کشور در سال ۱۳۹۰، تعداد معلولان کشور یک میلیون و ۱۷ هزار و ۶۵۹ نفر؛ یعنی حدود ۱۰ درصد جمعیت کشور بوده است (سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۰). باید با در نظر گرفتن معلولان از هر نوع معلولیت جسمی یا روحی که برخوردار باشند، علی‌رغم وجود قوانین بهره‌مندی برابر از حقوق شهروندی، همچون سایر شهروندان، در عمل لزوم توجه بیش از پیش به طراحی‌های اصولی و همراه با رعایت استاندارد به ویژه در اماکن عمومی شهر، که مورد استفاده اقشار و گروه‌های مختلف است را گوشزد می‌شود (رفیع زاده، ۱۳۸۳: ۴۷). همچنین فرد معلول نیز باید بتواند به آسانی خود را به مرکز تفریحی برساند و در داخل آن، بدون کمک دیگران گردش کند، این مسئله برای کلیه معلولان (از نابینایان تا افرادی که دارای نقص عضو هستند)، صدق می‌کند. برای دستیابی به این هدف، آن‌ها محتاج به فضایی هستند که نه برای دیگران مزاحمتی ایجاد نمایند و نه دیگران برای آن‌ها مشکلی بوجود آورند. متأسفانه پارک‌های شهری نیز همانند دیگر تأسیسات اجتماعی (کاربری‌های شهری) قادر به میزبانی از معلولان نیستند و به آن‌ها بهره کافی نمی‌رسانند (رئیس‌ی دهکردی، ۱۳۷۶: ۲۴۳). از دیگر مشکلات می‌توان به نبود مکان‌های بازی مناسب برای کودکان خردسال و مورد استفاده برای همه‌ی گروه‌های سنی و جداسازی آنان، همچنین محصور کردن زمین بازی که امری مهم از نظر آسیب شناسی و نیازهای جسمی است صورت نگرفته است. توجه به جنس کفپوش‌ها به عنوان مهمترین عامل کاهش دهنده صدمات و انتخاب گیاهان مناسب در کاشت باید مورد توجه قرار بگیرد. پوشش کف تاحدی در صورت نرم و مناسب بودن شدت صدمات ناشی از سقوط و یا زمین خوردن کودکان را کاهش می‌دهد. همچنین بی توجهی به اهمیت حضور والدین و تنوع بازی‌ها و سرگرمی‌ها و عدم رعایت استانداردهای لازم را می‌توان اشاره کرد.

۲- روش تحقیق

روش استفاده شده در این تحقیق در ابتدا مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای و مرور ادبیات مربوط به منظور تدوین چارچوب مبانی نظری تحقیق انجام می‌شود. در این راستا جمع‌آوری اطلاعات برای بررسی و استخراج اصول و ضوابط و معیارها برای طراحی زمین بازی از طریق مرور منابع کتابخانه‌ای، اسنادی، پایگاه‌های اطلاعات داده‌ها، اینترنت، نشریات و مقالات و مجلات علمی معتبر داخلی و خارجی که در رابطه با طراحی پارک کودک در مقیاس کودکان و نیز مورد استفاده برای کودکان معلول در کنار آن‌ها است، صورت می‌گیرد. در ادامه شناخت و مطالعه منطقه مورد نظر از طریق مطالعه کتابخانه‌ای و اسنادی، برداشت‌های میدانی، تهیه نقشه‌ها و اطلاعات از سازمان‌های مرتبط و ارزیابی آن‌ها، همچنین بررسی عکس‌های هوایی منطقه مورد نظر و اصلاح این نقشه‌ها و تصاویر با کمک اطلاعات حاصل از برداشت صورت می‌گردد. در نهایت با بهره‌گیری از اصول و مبانی بدست آمده، به تدوین راهبردهای طراحی پرداخته می‌شود و منطبق با آن‌ها سایت مورد مطالعه طراحی می‌گردد. در نهایت پلان طراحی کاشت آن به منظور درک بهتر روند طراحی نشان داده می‌شود.

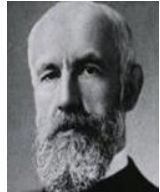
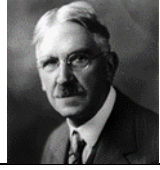
۳- مبانی نظری

کودکان در مواجهه با فضاهایی در مقیاس بزرگسالان، نوعی احساس ضعف، ناتوانی و ترس دارند. به همین دلیل ترجیح می‌دهند که در محیطی با مقیاس‌های کوچک متناسب قد و اندازه خود قرار گیرند. در چنین ابعادی، با دقت و تمرکز بالاتر و به مدت زمان طولانی‌تر به بازی‌های پیچیده‌تری خواهند پرداخت. این نکته همچنین در ایجاد نوعی حس استقلال و عدم وابستگی کودکان به بزرگسالان مهم است زیرا از این طریق می‌توانند توانایی‌ها و ترجیحات فردی خود را بر محیط اعمال نمایند. توجه به مفهوم "تقویت خلاقیت" در طراحی فضاها و محوطه‌های مناسب برای کودکان در راستای برانگیزش و ارتقاء سطح خلاقیت، از

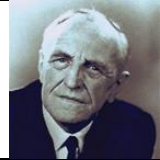
محورهای مورد بحث جامعه علمی است؛ چنانچه عقیده معماران در طرح ساختمان‌های کودکان بر این است که با "احساس تعلق به فضا" و اینکه در خانه خودشان هستند، بتوان خلاقیت آن‌ها را تحریک کرد. (کرونر، ۱۳۸۸: ۹۷). هر چند که مراحل رشد کودکان تدریجی است و از کودکی به کودک دیگر متفاوت؛ اما به طور واضح هیچ توجهی برای ادغام این دو گروه سنی وجود نخواهد داشت؛ بنابراین وجود فضاهای گوناگون برای فعالیت‌های مختلف و متناسب سن و رشد کودکان ضروری است؛ مانند فضاهایی برای بازی خلاق‌گونه (مربوط به همه‌ی گروه‌های سنی)، بازی‌های با قاعده (مخصوص کودکان مدرسه رو)، فضایی برای بازی با عناصر طبیعی چون آب، شن و بازی‌های آرام و ساکت. بدین ترتیب، کودکان فرصت‌های گوناگونی برای تأمین نیازهای جسمی، روحی و اجتماعی خود خواهند یافت.

در جدول صفحه بعد به تعدادی از نگرش‌ها و نظریه‌های روانشناسان و شهرسازان و معماران در مورد بازی کودکان اشاره می‌شود:

جدول ۱- نگرش‌ها و نظریه‌های روانشناسان و شهرسازان و معماران در مورد بازی کودکان

تصویر	سال	نام و نظریه	عقاید و نظریات آنان
	۱۹۸۰- ۱۸۹۶	ژان پیاژه (Jean Piaget)	از صاحب‌نظران موفق در امر روانشناسی کودکان است؛ کودکان جهان هستی را متفاوت از بزرگسالان می‌بینند و آن‌ها از راه تجربه مستقیم با محیط پیرامون به درک و فهم امور می‌پردازند (هرگنهان و اولسون، ۱۳۷۹). بازی جنبه‌ای از رشد شخصیت کودک است و اساس شخصیت فرد در بزرگسالی، در بازی دوران کودکی او قرار دارد. در مرحله ابتدایی زندگی کودک (دوره حسی- حرکتی)، بازی به طور عمده تقلیدی از صدا و کارهای اشخاص و حیوانات محیط اطراف کودک است. بازی قسمت اصلی زندگی پیش از دبستان را تشکیل می‌دهد و جنبه بالارزشی از رشد شناختی، اجتماعی و عاطفی کودک است.
	۱۹۴۶- ۱۸۶۱	نظریه پیش تمرینی کارل گروس (Karl Groos)	بازی یک انگیزه دهنده برای رشد ناقص ویژگی‌های ارثی است. به علت پیچیدگی‌های وجود انسان، او به زمانی طولانی برای تمرین و کسب مهارت‌های ویژه‌ی بزرگسالی نیاز دارد که بازی این مشکل اساسی را از پیش روی او برمی‌دارد.
	۱۹۳۴- ۱۸۴۶	نظریه بازپیدایی استانلی هال (Stanley Hall)	بازی عملی است غریزی که گذشته انسان را بازگو و تکرار می‌کند و وسیله‌ای است برای ابراز غرایز کودکان که در نتیجه آن این غرایز کورنگ‌تر و ضعیف‌تر می‌گردند؛ مانند جنگیدن کودکان که شوق جنگیدن را در دوران بزرگسالی کاهش خواهد داد و این رفتار با بزرگتر شدن کودک کم‌رنگ‌تر خواهد شد (ایزدپناه چهرمی، ۱۳۸۳: ۳۴). کودک به بازی می‌پردازد تا محتوی و صحنه‌هایی را که اجدادشان ایجاد کرده بودند تجدید کنند، یعنی کودکان ویژگی بازی را به ارث می‌برند.
	۱۹۵۲- ۱۸۵۹	جان دیویی (John Dewey)	یکی از صاحب‌نظران امر آموزش و پرورش و از نظریه پردازان تئوری تعامل گرایی، معتقد بود هرگونه اهداف آموزشی از جمله شکوفایی و پرورش خلاقیت در مورد کودکان باید بر حل مسایل ومشکلاتی منطبق باشد که کودک در جریان زندگی روزمره و در محیط اجتماعی خود با آن‌ها مواجه است (شاتو، ۱۳۷۶).
	۱۹۳۹- ۱۸۵۶	نظریه روان تحلیل گری زیگموند فروید (Sigmund Freud)	اهمیت بازی در درجه اول هیجانی است، چرا که به کودکان امکان می‌دهد تا از اضطراب خود بکاهند. او به سه نوع اضطراب اشاره می‌کند که عبارتند از: اضطراب عینی، اضطراب غریزی و اضطراب وجدانی.
	۱۹۳۴- ۱۸۹۴	نظریه اجتماعی- تاریخی ویگوتسکی (Lev Vygotsky)	وی عقیده داشت فرآیند رشد کودک دو خط‌مشی همزمان دارد که دائما با یکدیگر در تعامل هستند. خط‌مشی طبیعی، رشد داخلی که در دوسال اول زندگی حائز اهمیت است و خط‌مشی اجتماعی-تاریخی که سبب رشد خارجی و پس از دوسالگی تاثیر فراوانی پیدا می‌کند. همچنین او بازی را برای رساندن مفاهیم فرهنگی و هنجارهای اجتماعی اساسی آن جامعه به کودک است. منشا بازی هم عوامل هیجانی هستند هم عوامل اجتماعی.

نظریات روانشناسان

نظریات شهرسازان و معماران		۱۹۷۴- ۱۸۹۶	وینی کات (Donald Winnicott)	بازی برای تکامل اجتماعی و عاطفی کودک ضروری است و بین بازی و یادگیری ارتباط خیلی نزدیکی وجود دارد. او به ویژه تحت تأثیر برداشت ما از نقش مهم تسلی بخش بچه‌ها بود و آن‌ها را اشیاء انتقالی نامید.
		۱۹۶۵- ۱۸۸۷	لوکوربوزیه (Le Corbusier)	به جهت ذخیره بیشتر زمین برای اختصاص هر چه بیشتر به فضای سبز عمومی و فضاهای بازی برای کودکان، ساختمان‌ها را به روی هم طراحی نمود و به منظور کاهش ترافیک عبوری با طراحی شبکه معابر اصلی عبور و مرور در سه سطح ۱- زیرزمین، جهت ترافیک سنگین ۲- هم‌سطح زمین، جهت ترافیک میان محله‌ای ۳- مسیرهای روگذر، برای ترافیک سریع، باعث روان شدن ترافیک و از بین رفتن خطرات احتمالی برای کلیه اقشار به ویژه کودکان شده (است-حیی، ۱۳۹۶: ۲۹-۳۳).
		۱۹۹۰- ۱۸۹۵	مامفورد (Lewis Mumford)	در صورتی که فضاهای شهری فاقد فضاهای مناسب برای بازی و تفریح کودکان باشد آن شهر به فضای خشک سنگدل بدی می‌شود.
		۲۰۰۶- ۱۹۱۶	جین جیکوبز (Jane Jacobs)	وی معتقد است، کودکان شهر به تنوع مکانی بسیاری برای بازی و آموختن نیاز دارند. لازم است برای ورزش و تفریح، مکان‌های تخصصی بسیار زیاد و قابل دسترس فراهم آید؛ اما آنان به فضاهای غیر تخصصی نیز احتیاج دارند، فضاهایی خارج از خانه که در آنجا بازی کنند، پرسه زنند و تصورشان از جهان را بسازند. در عمل، این امر فقط از طریق تماس با بزرگسالانی میسر است که به طور منظم در پیاده‌روهای شهر با آن‌ها برخورد می‌کنند (حیی، ۱۳۹۶: ۳۹-۳۴).

زمین بازی بر حسب گروه سنی کودکان را می‌توان به صورت زیر تقسیم نمود:

- ۱- زمین بازی مختص کودکان زیر ۳ سال: این زمین‌ها ترجیحاً باید در فاصله ۵۰ متری محل سکونت قرار گرفته و محصور شده باشند. حصار دور زمین بازی را می‌توان با کاشت گیاه پرچینی همیشه سبز و یا بوسیله مصالح دیگر (مانع فیزیکی با ارتفاع کم) ایجاد کرد که باعث ایجاد مانع صوتی گردیده و محیط محدودی را بوجود می‌آورد تا کودکان در معرض دید والدین قرار گیرند و از هر طرف براحتی خارج نشوند. نیمکت‌ها را می‌توان در مجاورت زمین بازی مستقر کرد تا والدین مراقب کودکانشان باشند.
- ۲- زمین بازی کودکان بین ۳ تا ۷ سال: این فضا باید تقریباً جدا از زمین بازی بزرگترها باشد تا آنان با خطرات ناشی از دوچرخه سواری و توپ بازی مواجه نشوند. این نوع فضای بازی به زمین‌های به صورت طبیعی (چمن) برای جنب و جوش و استراحت به صورت نیمه سفت و دارای تجهیزات بازی و تفریحی از قبیل تاب و نردبان که ایجاد تحرک کنند و به صورت پایدار یا آسفالت برای تپله بازی و سه‌چرخه سواری تقسیم می‌شود.
- ۳- زمین بازی کودکان بین ۷ تا ۹ سال: این گروه به استقلال و روابط اجتماعی نیاز دارند و می‌توان زمین‌هایی چند منظوره، خاص فعالیت‌های پر تحرک ایجاد کرد. این زمین‌ها می‌توانند دارای شیب و از نوع نیمه سفت و چمنزار باشند.
- ۴- زمین بازی کودکان ۹ تا ۱۲ سال: این کودکان مستقل‌تر هستند در نتیجه در زمین و فضاهای وسیع تر با حصار کمتر بازی می‌کنند فضاهای ورزشی که ممکن است آسفالت باشند نیز جزو زمین‌های بازی این گروه سنی هستند. صرف نظر از سن کودکان و فعالیت‌های آن‌ها، باید سه عنصر اساسی در فضاهای بازی کودکان در نظر گرفته شود، زمین و نوع تحرک در آن، گیاهان و آب (ژان پیر موره و همکاران، ۱۳۷۳).

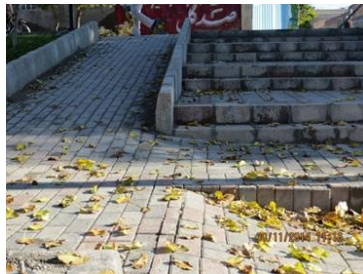
استفاده همسان کودکان معلول در کنار سایر کودکان: اگرچه درصد کمی از کودکان از کم توانی رنج می‌برند اما توجه به نیازهای آنان در مسائل طراحی شهری از ضروریات به شمار می‌رود. در همین راستا طراحی معابر باید به گونه‌ای باشد که مانعی بر سر راه کودکان وجود نداشته باشد. ایجاد فضاهایی که هم برای کودکان عادی و هم برای کودکان معلول قابل استفاده باشد، موجب ارتباط بین کودکان و سرزندگی آن‌ها می‌شود و احتمال منزوی شدن کودکان کم توان را در فضاهای عمومی به حداقل می‌رساند. در نظر گرفتن رمپ‌هایی با شیب بسیار ملایم در همه فضاها حتی زمین‌های بازی و تعبیه نرده در مکان‌های مختلف، از بهترین و ساده‌ترین راه حل‌های ممکن است. استفاده‌ی همسان کودکان معلول در کنار سایر کودکان به معنای طراحی به منظور ایجاد محیط‌هایی است که در آن کودکان معلول نیز بتوانند بدون نیاز به تغییر و تعدیل، از آن استفاده کنند؛ یعنی فضای بازی به طور آزادانه، بدون موانع فیزیکی و اجتماعی در دسترس قرار گیرد. این کار لزوماً به معنای جداسازی کودکان معلول از سایر کودکان

نیست، بلکه به معنای خلق نوعی طراحی منعطف و خلاقانه است که طیف گسترده‌ای از کودکان را در بر گرفته و امکان فرایند اجتماعی شدن را فراهم می‌سازد.

تصویر ۱ و ۲- مکانی که همه می‌توانند بازی کنند در تگزاس

ورودی مکان بازی کودکان: برای ورود به مکان بازی کودکان استانداردهای مفصلی در این زمینه وجود دارد ولی در کل زمین بازی کودکان باید از زوایای مختلف امکان دسترسی امن داشته باشد زیرا بسیاری کودکان هنگام دیدن محل بازی احساساتی می‌شوند و با حد اکثر سرعت می‌خواهند از نزدیکترین مسیر به آن برسند و نباید این نزدیکترین مسیر مسیری خطر ساز باشد. ورودی زمین نباید در مجاورت بزرگراه و خیابان‌های اصلی باشد زیرا به دلیل سرعت و حرکت وسایل نقلیه در این مکان‌ها برای رفت‌وآمد کودکان مشکلاتی به‌وجود خواهد آمد.

تصویر ۳- ورودی مکان بازی کودکان

همچنین اگر از پله برای ورودی مکان بازی کودکان استفاده می‌شود ایجاد یک رمپ با شیبی ملایم و به طول حداقل یک متر در کنار آن و وجود نرده به ارتفاع حداکثر ۱۲۰ سانتی‌متر یک ضرورت است (علیمردانی و همکاران، ۱۳۹۵). اگر محل بازی کودکان چندین ورودی دارد حداقل یکی از این ورودی‌ها باید دارای رمپ باشد تا کودکان معلول و یا کالسکه‌کودک بتوانند به آسانی و امن وارد و خارج شود.

مبلمان مناسب در پارک کودک: در پارک کودک نیمکت‌ها و صندلی‌هایی که برای اطفال در نظر گرفته می‌شوند باید کوتاه و از حداقل ارتفاع برخوردار باشد و نیز ارتفاع نیمکت‌ها باید با اندکی اختلاف ارتفاع ساخته شود تا کودکان براساس سن و قد بتوانند از آن‌ها استفاده کنند. نیمکت بزرگسالان برای استفاده کودکان کار نامناسبی است و باعث می‌شود که کودکان به خود اتکاء نداشته و والدین آن‌ها را روی نیمکت بنشانند. همچنین نیمکت‌ها و صندلی‌ها باید در تورفتگی مسیرهای تردد جانمایی گردد، زیرا اطفال از دویدن لذت می‌برند و چنانچه این نیمکت‌ها در مسیر قرار گیرد باعث برخورد کودکان با آن‌ها می‌شود. ارتفاع نیمکت‌ها بایستی متفاوت باشد که برای کودکان و بزرگسالان مورد استفاده باشد و ترجیحاً مصالح و مواد استفاده شده در نیمکت‌ها باید قابل شستشو باشد و از سوراخ و شکاف‌های کوچک که امکان گیر کردن انگشت یا گردن کودکان در آن هست خالی باشند و لبه تیز نیز نداشته باشند. سطوحی زباله باید زیبا و کوتاه باشد تا قد اطفال به آن برسند، می‌توان با ساخت اشکال مختلف به شکل حیوانات یا پرندگان جنبه آموزشی نیز ایجاد کرد (بافنده اسلام دوست، ۱۳۹۲).

تصویر ۴ و ۵- نیمکت‌های کودکان به شکل کتاب در لندن

<https://www.samatak.com/funny/tale/benches-in-london-as-a-child-and-as-a-book.html>

گیاهان مناسب در پارک کودک: گیاهان بوجود آورنده سایه، تعادل و امنیت هستند و فضاهای دنج و پوشیده فراهم می‌سازند. برای دستیابی به این امر می‌توان از کاشتن گیاهان حساسیت‌زا و سمی مثل: خرزهره، گل انگشتانه، کرچک و ... و نیز گیاهان تیغ دار جداً پرهیز کرد. همچنین باتوجه به علاقه کودکان به پرندگان، درختان اطراف زمین بازی را می‌توان از گونه‌های جلب کننده

پرندگان انتخاب نمود مثل توس، توسکا و بلوط. اگر انواع درختچه‌ها در اطراف زمین بازی کاشته می‌شوند بهتر است از گونه‌های مانع آلودگی صوتی مثل بوداغ، مورد و استفاده شود. از گل‌ها می‌توان تعدادی از گل‌های یکساله و دائمی نسبتاً مقاوم را که با خوردن توپ و غیره زود از بین نمی‌روند انتخاب کرد مثل: گازانیا، میخک و در مجاورت وسایل بازی می‌توان با گیاهان علفی و یا پرچینی همیشه سبز و بدون خار، مانند برگ نو، شمشاد و یا انواعی از سوزنی برگان، محیطی به صورت دالان‌های پرپیچ و خم سبز برای انواعی از بازی‌های کودکان ایجاد نمود (زان پیر موره و همکاران، ۱۳۷۳). کاشتن درخت‌های جوان و بدون میوه مثل بید مجنون و امثال آن و در نتیجه عدم استفاده از درختانی مانند: کاج، گردو و توت؛ زیرا خطر سقوط میوه درخت کاج و گردو بر سر کودکان وجود دارد و نیز کثیفی درخت توت و لیز شدن زمین و یا افتادن میوه روی خاک و استفاده از میوه آلوده توسط کودکان، همه اینها مواردی است که باید در انتخاب گونه گیاهی پارک کودک مورد توجه قرار گیرد، همچنین امکان سقوط درخت تناور مانند سپیدار در اثر باد به روی کودکان را نباید از نظر دور داشت (بافنده اسلام دوست، ۱۳۹۲).

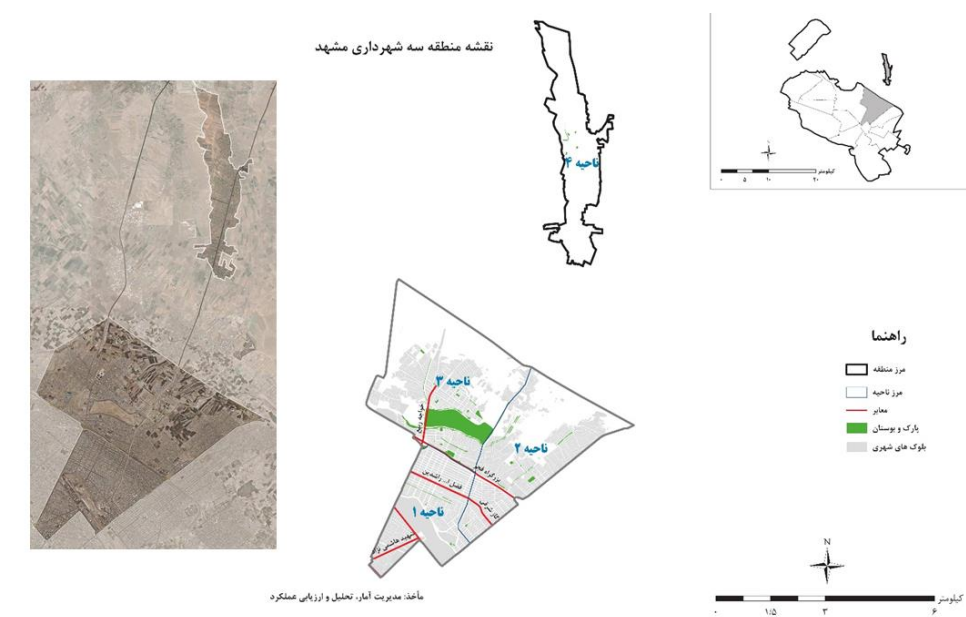
جدول شماره ۲- فهرست گیاهان مورد استفاده در طراحی

گیاهان	نام علمی	گیاهان	نام علمی
ابریشم شب خسب	<i>Albizzia julibrissin</i>	شاهی‌سند درختی	<i>Lantana camara</i>
بید مجنون	<i>Salix babylonica</i>	مروارید درختی	<i>Symphoricarpos albus</i>
سدروس	<i>Cedrus</i>	شاه بلوط هندی	<i>Aesculus hippocastanum</i>
زبان گنجشک	<i>Fraxinus ornus</i>	افرای ژاپنی	<i>Acer palmatum</i>
اقاقیا معمولی	<i>Robinia pseudoacacia</i>	توری	<i>Lagerstroemia indica</i>
اقاقیا توبی	<i>Robinia pseudoacacia umbraculifera</i>	سرو شیراز	<i>sempervirens Cupressus</i>
باران طلایی	<i>Koelreuteri</i>	چنار	<i>Platanus orientalis</i>
زیتون تلخ	<i>Melia azedarach</i>	ارغوان	<i>Cercis siliquastrum</i>
سه رنگ	<i>Photinia</i>	پیچ اناری	<i>Trumpet vine</i>
بید فری	<i>Salix mastudana</i>	چمن باربال	<i>Lolium perenne</i>
کاج موگو	<i>Pinus mugo</i>	چمن مخلوط اسپورت	<i>Sport mixture</i>
کاج ایرانی	<i>Pinus eldarica</i>	برگ نو معمولی	<i>Ligustrum ovalifolium</i>
بداغ	<i>Viburnum spp.</i>	شمشاد ابلق	<i>Euonymus fortune</i>
پامپاس گراس	<i>Cortaderia</i>	آهار	<i>Zinnia</i>
اسطوخودوس	<i>Lavandula</i>	سلوی	<i>Salvia spp.</i>
درخت پر	<i>Cotinus coggyria</i>	جعفری	<i>Tagetes erecta</i>
پیچ گل‌سین	<i>Wisteria floribunda</i>	اختر	<i>Canna spp.</i>
سنجد معمولی	<i>Elaeagnus angustifolia</i>	تاج خروس	<i>Celosia argenta</i>
ارس خزنده	<i>Juniperus chinensis</i>	ابری	<i>Ageratum</i>
یوکا	<i>Yucca</i>	بومادران	<i>Achillea</i>

۴- موقعیت و تاریخچه منطقه ۳

منطقه سه شهرداری در سال ۱۳۶۲ با ۵ ناحیه که شامل کل محدوده مناطق ۴ و ۵ و قسمتی از منطقه ۶ کنونی می‌باشد تشکیل گردید. از سال ۱۳۷۱ به تدریج منطقه ۶ و سپس مناطق ۴ و ۵ از این منطقه تفکیک و اداره خدمات شهری با ۴ ناحیه به کار خود ادامه داد. بر اساس سیاست‌های تفکیک مناطق در سال ۱۳۷۸، قسمتی از منطقه سه به منطقه ثامن الحاق شد و نواحی خدمات شهری از ۴ ناحیه به ۳ ناحیه تقلیل یافت. موقعیت قرارگیری منطقه به لحاظ نزدیکی و دید مستقیم برخی خیابان‌ها به حرم مطهر امام رضا (ع) مورد استقبال زائرین و مجاورین آن حضرت می‌باشد.

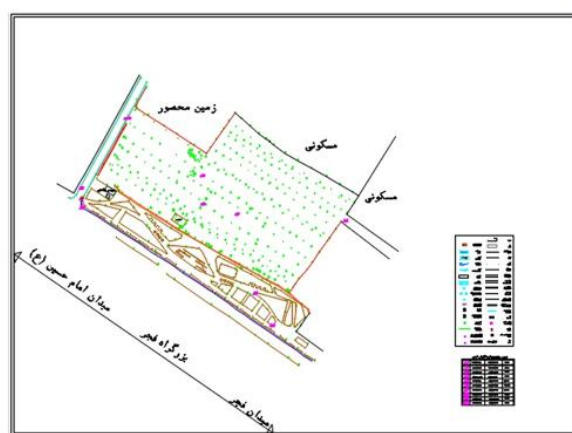
این منطقه با حدود ۲۶ میلیون متر مربع به لحاظ جغرافیایی در شمال شرقی مشهد واقع شده که از شمال به رودخانه کشف رود، از جنوب به خیابان آیت اله شیرازی و از شرق به خیابان آزادی و بلوار طبرسی و از غرب به خیابان آیت اله عبادی (خواجه ربیع) و محور جاده کلات منتهی می‌گردد (پورتال شهرداری منطقه ۳ مشهد، zone3.mashhad.ir).

تصویر ۶- نقشه منطقه ۳ مشهد، مأخذ: مدیریت آمار، تحلیل و ارزیابی عملکرد و پورتال منطقه ۳ شهرداری مشهد، zone3.mashhad.ir

تصویر ۷- وضع موجود سایت مورد طراحی، (مأخذ: نگارنده)

تصویر ۸- بررسی وضعیت محدوده مورد مطالعه در ارتباط با توپوگرافی وضع موجود و موانع

۵- طراحی زمین بازی برای کودکان ۱۲-۳ سال

موارد در نظر گرفته شده جهت فعالیت‌ها و فضاهای تفریحی موجود در پارک کودک به شرح زیر می‌باشد:

فضایی برای تحرک داشتن و بازی‌های بدنی: بازی‌هایی که نیاز به فعالیت‌های جسمی بیشتری دارند، از جمله پریدن، دویدن، دوچرخه سواری، خزیدن، بالارفتن یا سریدن، اغلب به هیچ چیز جز فضای مناسب و محافظت کافی در برابر خطر پرت شدن احتیاج ندارند. در این فضا ها مانند دیگر پارک‌های معمولی شهری، محیط وسیعی برای بازی با وسایل چون تاب و سرسره و الاکلنگ و.... قرار گرفته شده که به لحاظ مکانی نزدیک به دفتر پارک می‌باشد و در اطراف آن جایگاه ویژه‌ای برای والدین در نظر گرفته شده است. با وجود این توصیه می‌شود که از برخی شکل‌های قطعات وسایل بازی، ساختار و زمین‌های گوناگون اطمینان حاصل شود؛ یعنی همه آنچه که امکانات مختلف را برای کنش و بازی‌های حرکتی فراهم می‌کند. در این فضا نیاز به زمین بازی برای فوتبال، پیست اسکیت، مسیر سلامت با وسایل متناسب بدنی و کش‌های بازی و میز پینگ پنگ می‌باشد.

فضایی برای تخیل و بازی‌های فکری و خلاق: مواد قابل انعطاف و شکل پذیر مانند ماسه، علف، آب، گل رس یا ماسه در این نوع بازی به کار می‌روند. برای کودک بسیار سخت است که در برابر این گونه مواد از خود مقاومت نشان دهد. ویژگی فیزیکی این مواد کودک را قادر می‌سازد تا بازی‌های بسیاری با آن‌ها انجام دهد. تخیل و خلاقیت مهمترین و اصلی ترین عنصر این بازی-ها است، امری که ویژگی غالب شخصیت کودکان خردسال است. این فضا به لایبرنت اختصاص داده شده که در آن پوشش گیاهی با قابلیت هرس‌پذیری استفاده می‌شود و کودکان با وارد شدن از یک سمت به آن سعی در پیدا کردن راه خروج را خواهند داشت. کودکان از قوه‌ی تخیل و ابتکار خود برای لذت بردن از بازی استفاده کنند. اجزائی که در این فضا به عنوان مکمل برای بازی قرار گرفته شده شامل تنه درختان، لاستیک ماشین و می‌باشد که به صورت‌های مختلف در زمین قرار گرفته شده و میزهای چوبی برای خمیر بازی و کودکان با دیدن این وسایل و اجسام، آن‌ها را به شکلی متفاوت تعبیر می‌کنند و با توجه به تخیل خود آن انتظاری را که برای لذت بردن از بازی دارند برآورده می‌سازند. انتزاعی که با عناصر مؤلفه‌ای مانند چرخ‌ها، پله‌ها، صندلی و

تغییرات سطوح شکل می‌گیرد دامنه وسیعی از تحولات و تغییرات را برای کودکان به همراه می‌آورد همانقدر ممکن است کودکی با دیدن یک تنه درخت که به صورت افقی روی زمین قرار گرفته آن را به صورت اسب فرض کند، کودکی دیگر ممکن است آن را چون قایقی در رودخانه ببیند و از اینجاست که بازی با تخیل کودکان همراه می‌شود.

فضایی برای آموزش و یادگیری:

(الف) آموزش بازی‌های فکری و رایانه‌ای: شامل شطرنج و لگو و پازل بازی‌های رایانه‌ای که در هردو بازی سن مطرح نبوده و از کودک ۵ الی ۶ ساله تا همراهان خود چون پدر و مادر می‌توانند سرگرم شوند.

(ب) آموزش بازی‌های علمی: آموزش مباحث علوم تجربی (به عنوان مثال با قرار دادن حیوانات دوزیست از جمله وزغ و... یا به صورت المان در پارک و یا به صورت طبیعی در کناربرکه مصنوعی موجود در سایت) مباحث ریاضی و یادگیری ساعت و حروف الفبا و حروف انگلیسی و یا آموزش از طریق نمایش فیلم‌های آموزشی مربوط به این مباحث.

(ج) آموزش بازی‌های هنری و تجسمی: مانند نقاشی، موسیقی، خمیربازی و سفالگری

(د) آموزش باغبانی و گلخانه

(ه) آموزش ترافیک: آموزش‌ها در این مجموعه به دو صورت عملی و نظری برای کودکان ارائه می‌گردد؛ آموزش‌های نظری در مکان‌هایی از جمله: کلاس و سالن آمفی تئاتر و آموزش‌های عملی در فضاهای باز که شامل: شبکه معابر، میادین، تقاطع‌ها، مسیرهای دوچرخه سواری، پیاده‌روها و... صورت می‌گیرد.

کلاس‌های آموزشی را می‌توان در مکانی به صورت آمفی تئاتر روباز که ارتفاع پله متناسب با کودکان تعبیه شده است، برگزار کرد.

فضایی برای تجربه و بازی های حسی: اگرچه حس‌ها در همه فعالیت‌های انسانی وجود دارد، کودکان پیشگامان واقعی آزمون حس‌های پنجگانه‌اند و دلیل اصلی بازی آن‌ها با وسایلی که نیاز به تجربه حسی دارد نیز از همینجاست، ممکن است وسایلی که برای تحریک حس بساواپی، شنوایی، بینایی و حتی بویایی نیز طراحی می‌شود، شامل آن‌ها شود.

فضایی برای پیست آب بازی: زمینی که در آن فواره‌هایی در زمین کار گذاشته شده که آب از درون آن‌ها به هوا پرتاب می‌شود و کودکان می‌توانند از بین فواره‌ها عبور کرده و با آب تماس مستقیم داشته باشند.

فضایی برای سرگرمی و بازی های جمعی: بازی های جمعی یا ارتباطی آن دسته از بازی‌هایی هستند که شامل تعقیب و گریز، قایم موشک بازی و نقش بازی در جمع می‌شود، تخیل ابزار اویه مورد استفاده برای همه این بازی هاست. از آنجا که انگیزه-های بسیاری برای برانگیختن تخیل لازم است، بسیار مهم است که ازوسایل انتزاعی استفاده شود که کودکان با آن‌ها بهتر سازگار می‌شوند.

فضایی برای پارکینگ و نمازخانه و اتاق نهبان و سرویس بهداشتی و رستوران سنتی و کافه کتاب

نتیجه گیری

در پایان می‌توان نتیجه گرفت که فضاهای شهری که موفق به جلب رضایت کودکان می‌شوند دارای بخش اعظمی از ویژگی-هایی هستند که پیشتر در این نوشتار با آن‌ها آشنا شدیم. اولویت اول این فضاها مرتبط بودن آن‌ها با زمینه شهری است. لازم به ذکر است که اگرچه وجود نهادهای مختص به کودک مانند فرهنگسرای کودک در یک شهر دوستدار کودک لازم است، اما مسلماً کافی نیست. در شهرهای امروز که به دلایل مختلف از جمله ناامنی کودکان دیگر قادر به بازی در پیاده‌روها و کوچه‌ها نیستند، برای آنان بسیار جذاب‌تر است که در محوطه‌هایی باز، ایمن و مرتبط با خیابان، طبیعت و به بیانی دیگر مرتبط با شهر به بازی مشغول شوند. در این گونه فضاها بچه‌ها می‌توانند با هم سالان خود از هر طبقه اجتماعی ارتباط برقرار کنند و همزمان از مشارکت و حمایت والدین خود نیز بهره ببرند. به این ترتیب با حضور کودکان در متن شهر، چهره شهر شادابتر و شادتر شده و بچه‌ها نیز احساس حضور در شهری مختص به بزرگسالان را نخواهند داشت. طراحان شهری بایستی به این نکته توجه نمایند که تنها با اختصاص فضاهایی ایزوله برای بازی کودکان نمی‌توانند نیازهای آنان را برطرف کنند. کودکان تمایل بیشتری به بازی در متن فضای شهری با حضور والدین خود دارند. در طراحی هر نوع فضا با عملکردهای متعدد، توجه و ملاک عمل قرار دادن کلیه استانداردها و دستورالعمل‌هایی که جهت سهولت بهره‌برداری از فضا و آسایش تعیین شده، لازم و ضروری است. نوآوری در تجهیزات بازی از دیگر مواردی است که در فضاهای بررسی شده در نظر گرفته شده است. آنچه که از مطالعه نمونه های موفق نتیجه میشود این است که کودکان نیازمند محیطهای شهری هستند که آنان را مخاطب قرار دهد، به چالش وادارد و جلب توجه آنان را بکند تا آن‌ها مشاهده کنند و بیاندیشند. در یک شهر خوب برای کودکان فضاهای عمومی باید بنحوی طراحی شوند که بر میزان ارتباط میان افراد در گروه های سنی مختلف و دارای زمینه های اجتماعی متفاوت بیافزایند. علاوه بر این توجه به نقشهای ارزشمند اجتماعی و فرهنگی و مشارکت دادن کودکان در رویدادهای اجتماعی و مذهبی بسیار اهمیت دارد. نوع بافتهای شهری،

ساختمانهای جذاب، رنگ، مواد، شکل و ریخت ساختمانها که علاقه کودکان را برمی انگیزد، در طراحی شهری بسیار اهمیت دارد. نمونه‌های بررسی شده نشان داد که میتوان فضاهایی طراحی کرد که انتظارات کودکی کودکان را برآورده سازد و در یک ارتباط منطقی با کودک و شرایط او به نیازهایش پاسخ دهد. در این محیطهای پاسخده به نیازهای کودکان، خلا ما بین طرحهای تفضیلی (و مبانی موجود در آن) و طرحهای اجرایی پر شده و محصول نهایی به کیفیتی قابل قبول دست یافته است.

تصویر ۹- پلان طراحی کاشت پارک کودک، واقع در مشهد- منطقه ۳ - میدان فجر- خیابان نظام دوست

منابع

۱. ایزدپناه چهارمی، آیدا. (۱۳۸۳). کودک، بازی و شهر: فرایند، اصول و معیارهای برنامه‌ریزی و طراحی فضاهای بازی کودکان. انتشارات سازمان شهرداری‌های کشور، ۱۰۵ صفحه.
۲. بافنده اسلام دوست، افسانه. (۱۳۹۲). فضای سبز و مبلمان شهری. چاپ اول، نشر مشهد، ۵۴۰ صفحه.
۳. رئیس دهکردی، بهمن. (۱۳۷۶). معلولان و سد معبرهای معماری و ساختمانی. انتشارات سازمان حمل و نقل و ترافیک تهران، ۲۹۱ صفحه.
۴. ژان پیر موره، ایو ماری آلن، ماری لیز سابری. (۱۳۷۳). فضاهای شهری: طراحی، اجرا، مدیریت. ترجمه: حسین رضایی، میرمعزالدین مجابی، محسن رسول، انتشارات اداره کل روابط عمومی و بین الملل شهرداری تهران، ۳۳۴ صفحه.
۵. شاتو، ژان. (۱۳۷۶). مریبان بزرگ. ترجمه: غلامحسین شکوهی، چاپ ششم، انتشارات دانشگاه تهران، ۳۸۸ صفحه.
۶. شوای، فرانسواز. (۱۳۹۶). شهرسازی تخیلات و واقعیات. ترجمه: سید محسن حبیبی، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ ششم، ۴۵۸ صفحه.
۷. علیمردانی، مسعود، امیری، حکمت و آرام، ریحانه. (۱۳۹۵). ویژگی فضاهای خاص خردسالان با رویکرد معماری و شهرسازی. چاپ اول، انتشارات دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی، ۱۳۸ صفحه.
۸. کرونر، والتر. (۱۳۸۸). معماری برای کودکان. ترجمه: دکتر احمد خوشنویس و المیرا میررحیمی، چاپ دوم، نشر گنج هنر، ۱۷۰ صفحه.
۹. هرگنهان، بی.آر، اولسون، متیو. (۱۳۷۹). مقدمه ای بر نظریه های یادگیری. ترجمه: علی اکبر سیف، چاپ پانزدهم، انتشارات دوران، ۶۳۴ صفحه.
۱۰. رفیع زاده، ندا. (۱۳۸۲). طراحی معماری مناسب برای سالمندان. نشریه صفا، دوره ۱۳، شماره ۳۷، ۱۱۲.
۱۱. پورتال شهرداری منطقه ۳ مشهد، <https://zone3.mashhad.ir>، تاریخ دسترسی: ۱۳۹۷/۱۰/۸.

مدیریت بحران و نقش آن در توسعه شهری پایدار

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۴/۰۴

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۵/۰۱

کد مقاله: ۹۳۹۸۰

محمدرضا زند مقدم^۱، جواد اصغری قاجاری^۲

چکیده

در این پژوهش سعی بر آن شد تا با آشنایی در خصوص مدیریت بحران و میزان آسیب پذیری شهر در برخورد با حوادث غیرمترقبه مواردی اعلام و با توجه به افزایش دانش بشر در خصوص شهر و شهرسازی و رشد روزافزون تقاضای سکونت افراد در مناطق شهری، لازم است برنامه های مناسب جهت مقابله در هنگام مخاطرات طبیعی محتمل انجام گیرد؛ که سالانه هزینه های بسیار زیاد جانی و مالی را به بار می آورد و در باب مفهوم توسعه پایدار با تأکید بر توسعه و چشم اندازهای شهری مطالبی ارائه گردد. هدف این تحقیق معرفی راه های دستیابی به اهداف توسعه پایدار است. بحث توسعه پایدار بر این فرض است که جوامع نیاز به مدیریت سه نوع سرمایه (اقتصادی، اجتماعی و طبیعی) دارند که ممکن است ناپایدار باشند. توسعه پایدار یک اصل سازمان دهنده برای زندگی انسان است. این فرض یک آینده مطلوب را برای جوامع بشری بدون تضعیف پایداری سیستم های طبیعی و محیط زیست فراهم می کند.

واژگان کلیدی: توسعه شهری، توسعه پایدار، شهر پایدار، مدیریت بحران

۱- استادیار گروه جغرافیا دانشگاه آزاد اسلامی واحد سمنان (نویسنده مسئول) drzandmoghadam@gmail.com

۲- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه آزاد اسلامی واحد سمنان، ایران

۱- مقدمه

مفهوم توسعه پایدار، حاصل رشد و آگاهی از پیوندهای جهانی، مابین مشکلات محیطی در حال رشد، موضوعات اجتماعی، اقتصادی، فقر و نابرابری و نگرانی‌ها درباره یک آینده سالم برای بشر است. توسعه پایدار، مسائل محیطی، اجتماعی و اقتصادی را به هم پیوند می‌دهد. توسعه پایدار، در کمیسیون استراتژی حفاظت جهان که توسط اتحادیه بین‌المللی برای حفاظت طبیعت در سال ۱۹۸۰ میلادی تشکیل شده بود، مدون گردید. به علاوه، با این موضوع توسط کمیته جهانی توسعه و محیط عناوین آینده مشترک ما، در سال ۱۹۸۷ میلادی و حفظ زمین در سال ۱۹۹۱ میلادی، نیز مطرح گشته‌است. در سال ۱۹۷۸ میلادی، کمیته جهانی توسعه و محیط یا همان کمیسیون برون‌داند تعریف جامع از توسعه پایدار ارائه می‌دهند که بنا بر آن بشریت توانایی توسعه پایدار را دارد اگر بتواند تضمین کند نیازهای حال را بدون به خطر افتادن توانایی نسل‌های آینده برای تأمین نیازهایشان، فراهم می‌آورد. از زمان کنفرانس سازمان ملل با عنوان توسعه و محیط که در سال ۱۹۹۲ میلادی در ریو برگزار شد، عنوان «توسعه»، به یکی از حساس‌ترین و مهم‌ترین کلمات در مباحثات تبدیل شده‌است. در سال ۱۹۹۲ در «کنفرانس زمین» توسعه پایدار چنین تعریف شد: رفع نیازهای نسل حاضر بدون مصالحه با نسل‌های آینده در راستای تأمین نیازهایشان. کمیسیون جهانی محیط زیست، توسعه پایدار را این‌گونه تعریف می‌کند: «توسعه پایدار فرایند تغییری است در استفاده از منابع، هدایت سرمایه‌گذاری‌ها، سمت‌گیری توسعه تکنولوژی و تغییری نهادی است که با نیازهای حال و آینده سازگار باشد.» رشد جمعیت شهرنشین و افزایش مهاجرت به شهرها، منجر به توسعه غیر قابل کنترل نواحی شهری، کاهش سطح رفاه انسانی، نیل به سمت حومه‌نشینی و بروز مشکلات فراوان برای مدیران مختلف شهری به ویژه در کشورهای در حال توسعه شده است و مجموعه این عوامل، سبب نگرانی‌های برنامه ریزان شهری شده است و زمینه مطالعه جدی مدیران، برنامه ریزان شهری و همچنین سیاست‌مداران را فراهم نموده است. یکی از مباحث مهم پیرامون مسائل شهری، مفهوم توسعه پایدار شهری است که توسعه ای مبتنی بر نیازهای واقعی و تصمیم‌گیری‌های عقلایی، با در نظر گرفتن ملاحظات مختلف اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی محسوب می‌گردد. در سال ۱۹۸۰ برای نخستین بار نام توسعه پایدار در گزارش سازمان جهانی حفاظت از منابع طبیعی (IUCN) آمد. این سازمان در گزارش خود با نام استراتژی حفظ منابع طبیعی این واژه را برای توصیف وضعیتی به کار برد که توسعه نه تنها برای طبیعت مضر نیست، بلکه به یاری آن هم می‌آید. پایداری می‌تواند چهار جنبه داشته باشد: پایداری در منابع طبیعی، پایداری سیاسی، پایداری اجتماعی و پایداری اقتصادی. در حقیقت توسعه پایدار تنها بر جنبه زیست محیطی اتفاقی تمرکز ندارد، بلکه به جنبه‌های اجتماعی و اقتصادی آن هم توجه می‌کند. توسعه پایدار محل تلاقی جامعه، اقتصاد و محیط زیست است. «توسعه پایدار» را نیز مفهومی می‌دانند که در آن تأمین مستمر نیازها و رضایتمندی افراد همراه با افزایش کیفیت زندگی انسان را مدنظر قرار می‌دهد (الیوت، ۱۳۷۸، ص ۳). پایداری شهری که با معیارهایی نظیر عدالت اجتماعی، مشارکت شهروندی و همبستگی اجتماعی، افزایش کارآمدی نهادهای اجتماعی، ارتقاء فرهنگ شهروندی و کارآمدی سیاست‌ها و برنامه‌های سیاست‌گذاری در حوزه کلان شهری و بهینه سازی مناسبات مدنی قوام می‌یابد، آرمانی برای کیفیت پویایی زندگی شهری و سبک جدید زیستن است.

۲- روش تحقیق

روش تحقیق، پژوهش حاضر توصیفی - تحلیلی و از نوع کاربردی می‌باشد که به منظور جمع‌آوری اطلاعات و داده‌های تحقیق از روش کتابخانه‌ای استفاده شده است.

۳- یافته‌ها

کمیسیون جهانی محیط زیست و توسعه (WCED) در سال ۱۹۸۷، توسعه پایدار را توسعه ای تعریف کرده است که ضمن برآوردن نیازهای نسل امروز، توانایی نسل‌های آتی را در برآوردن احتیاجاتشان به مخاطره نیفکند. بر طبق تعریف فوق اگر منظور از توسعه، گسترش امکانات زندگی انسان است پس ناگزیر باید با نگاهی به آینده ابعاد آن را ترسیم شود (نصیری، ص ۱۹۳). در سال ۱۹۹۲ در «کنفرانس زمین» توسعه پایدار چنین تعریف شد: رفع نیازهای نسل حاضر بدون مصالحه با نسل‌های آینده در باره نیازهای آن‌ها. کمیسیون جهانی محیط زیست، توسعه پایدار را این‌گونه تعریف کرد (عباس پور، ۱۳۸۶): «توسعه پایدار فرایند تغییری است در استفاده از منابع، هدایت سرمایه‌گذاری‌ها، سمت‌گیری توسعه تکنولوژی و تغییری نهادی است که با نیازهای حال و آینده سازگار باشد». کمیسیون «برانت لند» درباره توسعه پایدار می‌گوید: «توسعه پایدار به عنوان یک فرایند لازمه بهبود و پیشرفت است. فرایندی که اساس بهبود وضعیت و از میان برنده کاستی‌های اجتماعی، فرهنگی جوامع پیشرفته است و باید موتور محرکه پیشرفت متعادل، متناسب و هماهنگ اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی تمامی جوامع و به ویژه کشورهای در حال توسعه باشد.»

تعاریف زیادی از توسعه پایدار وجود دارد اما دو تعریف زیر ماهیت این واژه را بیشتر روشن می سازد (willis, 2006):

۱. ارتقای کیفیت زندگی در ضمن در نظر گرفتن ظرفیت تحمل محیط زیست

۲. پاسخ گویی به نیازهای نسل حاضر بدون آنکه توانایی و امکانات نسل های آینده برای تأمین نیازهایشان محدود شود.

توسعه پایدار توسعه ای است که بتواند در دوره زمانی طولانی بدون اینکه خسارتی به محیط زیست وارد کند تداوم یابد. این عبارت حکم شعار حزبی سیاست های زیست محیطی دهه ۱۹۹۰ را یافته است. توسعه پایدار بر تحولات و رشد اقتصادی و اجتماعی به صورت فراگیر و همه جانبه با تأکید بر همبستگی میان نسلی استوار است. به این معنا که توسعه یافتگی و بهره مندی از مواهب کره خاکی حق همه بشر دانسته شده و معتقد است که نسل های بشر از هم گسسته نیستند، بلکه در مقابل یکدیگر مسئولیت دارند. این برهان بر استفاده پایدار از منابع طبیعی به خصوص منابع تجدید نشدنی و همچنین بهره مندی انسان ها از آب سالم، بهداشت مناسب و حفاظت از جنگل ها و مراتع تأکید دارد. اگر چه در ظاهر امر، توسعه پایدار یک مفهوم زیست محیطی است، اما به نظر می رسد این بحث زمانی منطقی از کارآمدی برخوردار خواهد بود که چهار بعد توسعه اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی و فرهنگی با هم و در ارتباط متقابلشان مورد بحث قرارگیرد و توسعه پایدار بدون در نظر گرفتن هر یک از این مؤلفه ها به توسعه ای ناپایدار مبدل می شود (معصومی، ۱۳۹۰، ص ۲۳). نحوه نگرش توسعه پایدار نسبت به برنامه ریزی کاربری زمین به گونه ای می باشد که ضرورت توجه به شاخص های اجتماعی توصیه می گردد که از تأثیرات مهم به کارگیری شاخص های اجتماعی در برنامه ریزی کاربری زمین، دستیابی به معیارهای جامع تر و دقیق تر در مورد شناخت و ارزیابی نیازهای فضایی است که مفهوم و کاربردی وسیع تر از استانداردهای سرانه ی کاربردی زمین دارد (مهدی زاده، ۱۳۷۹). توسعه پایدار بر سه اصل عمده پایداری بوم شناختی، پایداری اجتماعی فرهنگی پایداری اجتماعی استوار است. پایداری بوم شناختی تضمین کننده آن است که توسعه با حفظ فرایندهای اساسی زیست محیطی، تنوع و منابع گونه های زیستی سازگار باشد (سینایی، ۱۳۷۴، ص ۱۳۴).

پایداری فرهنگی اجتماعی تضمین می کند که توسعه با فرهنگ و ارزش های مردمی که متأثر از آن هستند سازگار بوده و هویت جامعه را حفظ کند. پایداری اقتصادی تضمین می کند که توسعه واجد کارایی اقتصادی بوده و منابع به ترتیبی اداره شوند که بتوانند پشتیبان نسل های آینده باشند. چون انسان به عنوان مرکز توجهات توسعه پایدار معرفی شده است (لوانسی، ۱۳۷۴، ص ۱۱۴). توسعه دارای ابعاد مختلفی است. از جمله توسعه اقتصادی، توسعه اجتماعی، توسعه فرهنگی، توسعه سیاسی، توسعه انسانی و موارد دیگر. هر کدام از این ابعاد جنبه های مختلفی از توسعه را در بر می گیرند. توسعه اقتصادی فرایندی است که در طی آن شالوده های اقتصادی جامعه دگرگون می شود. به طوری که حاصل چنین دگرگونی و تحولی در درجه اول کاهش نابرابری های اقتصادی و تغییراتی در زمینه های تولیدی، توزیع و الگوهای مصرف جامعه خواهد بود. توسعه اجتماعی و توسعه فرهنگی جنبه های مکمل و پیوسته یک پدیده اند و هر دو نوع الزاماً به ایجاد وجوه تمایز فزاینده جامعه منجر می گردد (صدوق، ۱۳۸۰، ص ۱۰). توسعه سیاسی فرایندی است که زمینه لازم را برای نهادی کردن تشکل و مشارکت سیاسی فراهم می کند که حاصل آن افزایش توانمندی یک نظام سیاسی است (ازکیا، ۱۳۸۰، ص ۱۸). توسعه انسانی روندی است که طی آن امکانات افراد بشر افزایش می یابد. هر چند این امکانات با مرور زمان می تواند به شکل اساسی دچار تغییر در تعریف شود، اما در کلیه سطوح توسعه، مسأله اساسی برای مردم عبارت است از: برخورداری از زندگی طولانی همراه با تندرستی، دستیابی به دانش و در نهایت توانایی نیل به منابعی که برای پدید آوردن سطح مناسب زندگی لازم است (همان، ص ۲۲). برای این که بتوان توسعه را پایدار نامید، باید دارای چهار مشخصه باشد که عبارت است از: بهره وری، عدالت، انعطاف پذیری و ثبات. بهره وری در واقع یک معادله پویاست بین سیستم طبیعی و سیستم های اجتماعی-اقتصادی که تولید غذا و دیگر کالاها را برای مردم تضمین می کند، بدون این که برای سیستم ضرری داشته باشد. بهره وری ظرفیت جامعه برای استفاده یا تغییر شکل سیستم های طبیعی در تولید غذا و کالا با زنده بهینه را می سنجد. عدالت یعنی ظرفیت جامعه در توزیع عادلانه فرصت ها و تهدیدهایی که ناشی از کاربرد یا تغییر سیستم های طبیعی پیرامون هستند، مانند توزیع آن چه که از فرایند توسعه حاصل می شود. این اصطلاح در مورد توزیع ثروت در بین مردم نیز به کار می رود. انعطاف پذیری یعنی قابلیت سیستم برای ترمیم یا نگهداری سطح بهره وری در بی نظمی های کوتاه یا طولانی مدت. ثبات یعنی ظرفیت جامعه در ادامه استفاده یا تغییر فرایند سیستم های طبیعی بدون دگرگونی شدید (مولدان و بیلهارز، ۱۳۸۱، ص ۳۸۷). از نظر لمن و کاکس توسعه پایدار فرایند اصلاح و بهبود اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است که مبتنی بر فناوری و همراه با عدالت اجتماعی باشد به طریقی که اکوسیستم را آلوده و منابع طبیعی را تخریب نکند. توسعه پایدار به معنی افزایش منابع انسانی (توانمند سازی جوامع به سمت افزایش توانمندی های اقتصادی، اجتماعی، فناوری و فرهنگی) است. همچنین توسعه پایدار نمی تواند بدون تفکر دقیق و در نظر داشتن امکان های انسانی اتفاق افتد نکته بارز این نظریه این است که توسعه پایدار را یک فرایند دیده است فرایندی پویا، پایدار و چند بعدی که بر فناوری و توام با عدالت است بنابراین توسعه پایدار یک اتفاق یا رویداد نیست که یکباره اتفاق بیافتد، بلکه یک فرایند پویا و هدفمند است که در طول زمان و با برنامه ریزی تحقق می یابد و هدف آن ارتقاء سطح حیات انسان است و نیاز به هوشمندی، تجربه، شناخت و خلاقیت دارد. نکته مهم این نظریه توجه به عدالت

اجتماعی است، یعنی توسعه پایدار باید در روند خود همواره عدالت اجتماعی را مد نظر قرار دهد و نابرابری های اجتماعی را از نظر فرهنگی و اقتصادی در مسیر خود بزداید. نکته غایی این تعریف افزایش منابع انسانی و توانمند سازی جامعه است؛ یعنی توسعه پایدار در فرایند خود باید منابع انسانی را افزایش دهد که انسان هایی آگاه، کارآمد و خلاق تربیت کند (اسلامی، ۱۳۸۱، ص ۴۵).

۴- مفهوم توسعه پایدار شهری

امروزه شهرها به عنوان مصرف کننده و توزیع کننده اصلی کالاها و خدمات، کانون توجه بحث پایداری شده اند؛ بنابراین به منظور دستیابی به یک وضعیت پایدار واقعی در شهرها، تدوین سیاست هایی جهت حصول به شهرهای پایدار ضروری می نماید. به همین منظور مقوله ای مهم تحت عنوان توسعه شهری پایدار در طول دهه ۱۹۹۰ و تا به امروز مورد توجه قرار گرفته است. در بسیاری از شهرهای جهان مسائل و چالش های اساسی مانند ترافیک و تراکم زمین، ساختمان های متروک و خالی از سکنه، تغییر کاربری زمین، آلودگی صوتی، آلودگی آب و بسیاری از موضوعات زیست محیطی دیگر موضوع پایداری شهرها را مطرح می کنند. لذا با توجه به مسائل و مشکلاتی که کلانشهرها دارند بایستی به ابعاد و اصول توسعه پایدار شهری توجه نمود و برای رسیدن به توسعه پایدار انسانی، شهر پایدار و پایداری شهری، باید برنامه ریزان، شهرسازان و مدیران شهری، با مدیریت صحیح و سالم بتوانند فضایی سالم و درخور برای مردم ایجاد کنند. از طرفی با مهاجرت بی رویه به کلانشهرها، مباحثی مانند اسکان شهروندان، حاشیه نشینی و بیکاری مطرح می گردد. بخش عمده ای از گسترش افقی شهرها به این دلیل رخ می دهد که بافت موجود پاسخگوی نیازها و انتظارات جمعیت ساکن در آن نیست و اجتماع ساکن در جستجوی محیط پاسخگوتر و مناسب تر محیط انسان ساخت جدیدی را در بستری جدید بنیان است. بافت های تاریخی نواحی مرکزی شهرها، پاسخگوی نیاز و انتظارات شهروندان آن نبوده و از جمعیت اصلی تهی می شود، بافتی که از لحاظ زیست محیطی و اکولوژیکی پایدار بوده، اما پایداری اجتماعی و اقتصادی را از دست داده است (عزیزی، ۱۳۸۵). اندیشه توسعه شهری پایدار از جنبه های بسیار گسترده مطالعات در امور توسعه است. ارائه یک تعریف مشخص در این رابطه زیاد ساده نیست، اما سعی می شود معنی توسعه شهری پایدار از بین مفاهیم، اصول و تاریخچه مطالعات کاربردی تشریح شود. اندیشه توسعه شهری پایدار تنها در ارتباط با تحولات تاریخی مطرح نمی شود، بلکه در این رابطه توسعه خردمندانه علوم مختلف و دانش اجتماعی نیز مطرح است. توجه به تحولات باعث می شود حجم و کیفیت دانش موجود درباره محیط زیست شهری افزایش یابد؛ از جمله علم شناسایی و رفع آلودگی هوا، گازهای گلخانه ای، تغییرات جهانی آب و هوا و موارد دیگری از این قبیل در این رابطه مطرح می شوند. پیشرفت در زمینه علوم اجتماعی نیز با کمک دستور کارهای تحقیقی مختلف درباره توسعه پایدار صورت می گیرند. آن چه ذکر شد نشان دهنده این است که بحث توسعه شهری تحت تأثیر مفاهیم و موضوعات مختلفی قرار گرفته و با علومی چون سیاست های اقتصادی و دانش تئوری و تجربی به مقابله برخاسته است و بعضی اوقات نیز با تحولات تاریخی شکل گرفته یا تغییر جهت داده است (نصیری، ۱۳۷۹، ص ۱۷). توسعه پایدار شهری به معنی بهره وری در استفاده از زمین و تشویق به استفاده مجدد از ساختمان هاست. با توجه به این که امروزه با مسائلی همچون گرم شدن هوا، مصرف بی رویه انرژی و استفاده بی قید و بند از منابع تجدید ناپذیر روبرو هستیم و شهرها جزو عوامل اصلی بروز این ناهنجاری ها در انسان و طبیعت می باشند، باید سیاست گذاری های اصولی و فرامنطقه ای را در به کارگیری و مصرف در پیش بگیریم. درواقع شهرهایی در قرن های آتی قابل زیست خواهند بود که پایداری خود را مدیون فروتنی، عطوفت و قبول مفهوم قناعت هستند (بحرینی، ۱۳۷۸، ص ۲۹۷). با توسعه شهرها و تمرکز پیوسته رو به رشد و فعالیت های اقتصادی در مراکز شهری، به ویژه در کشورهای کمتر توسعه یافته، پایداری شهری بیشتر مورد توجه قرار گرفته است (کاظمی محمدی، ۱۳۸۰، ص ۹۶)؛ زیرا بی توجهی به پایداری شهرها، سبب خواهد شد مسایل و مشکلات موجود در شهرها، از قبیل نابرابری و فقر، کاهش سطح کیفیت زندگی، وضعیت مسکن و توسعه فیزیکی شهرها، بیکاری و اشتغال کاذب و جرم و فساد، بیش از پیش افزایش یابد؛ بنابراین، نه تنها بی توجهی به پایداری در فرآیند توسعه، بر شهرها تأثیر منفی خواهد گذاشت، بلکه در مناطق پیرامون و سکونت گاه های انسانی کوچک (روستاها) نیز تأثیرات منفی خواهد داشت که این امر، لزوم توجه به پایداری شهرها را در گرو توسعه منطقه و برنامه ریزی بهینه منطقه ای ضروری می نماید. دراکاکیس اسمیت، در فرآیند شهرنشینی پایدار، اصول و رهیافت های توسعه پایدار را به عنوان اصلی در مطالعات توسعه شهرها پیشنهاد می کند که توجه به برابری و مساوات در رشد اقتصادی، عدالت اجتماعی و حقوق شهروندی، دسترسی مناسب به خدمات و نیازهای اساسی و ارتقای آگاهی نسبت به محیط زیست، حرکتی مناسب به سوی کارایی بیشتر در استفاده از منابع، محیط زیست و عدالت اجتماعی خواهد بود که به نوبه خود شهرها را به سوی پایداری سوق خواهد داد (نسترن و دیگران، ۱۳۸۹، ص ۸۵). مفهوم توسعه پایدار به تغییرات شهری و به فرم کالبدی شهری نیز توجه دارد و نکاتی مانند برنامه ریزی آموزشی، بهداشتی و رفاه اجتماعی را نیز در بر گرفته است (مجتهدزاده، ۱۳۷۸). توسعه پایدار شهری بهره وری در استفاده از زمین و تشویق به استفاده مجدد از ساختمان هاست. با توجه به این که امروزه با مسائلی همچون گرم شدن هوا، مصرف بی رویه انرژی و استفاده بی قید و بند از منابع تجدید ناپذیر روبرو هستیم و شهرها جزو عوامل اصلی بروز این ناهنجاری ها در

انسان و طبیعت می باشند، باید سیاست گذاری های اصولی و فرامنطقه ای را در بکارگیری و مصرف در پیش بگیریم. درواقع شهرهایی در قرن های آتی قابل زیست خواهند بود که پایداری خود را مدیون فروتنی، عطوفت و قبول مفهوم قناعت هستند (بحرینی، ۱۳۷۸، ص ۲۹۷). توسعه پایدار شهری لزوماً به معنای شهر پایدار نیست. شهر پایدار برآمده از فرآیند توسعه ای است که ذهنیت و امکان ارتقاء همیشگی سلامت اقتصادی - اجتماعی بوم شناسانه شهر و منطقه آن را فراهم کرده و این ذهنیت و امکان را به عینیت و اقدام مبدل ساخته است. توسعه پایدار شهری به عنوان شبه پارادایمی مسلط در راهبردهای توسعه شهر در واکنش به نارضایتی های اقتصادی - اجتماعی از منظر بوم شناختی شکل گرفت و اشارات اولین آن برای سیاست های توسعه شهری، حفظ فضای سبز و پاکیزگی آب، جلوگیری از آلودگی هوا و کاهش تولید زباله در سطح محلی بود (صرافی، ۱۳۷۹، ص ۸). در شکل شماره یک دیدگاه اقتصاددانان در مورد توسعه پایدار شهری ملاحظه می گردد.

نظریه توسعه پایدار شهری موضوع های جلوگیری از آلودگی های محیط زیست شهری و ناحیه ای، کاهش ظرفیت های تولید محیط محلی، ناحیه ای و ملی حمایت از بازیافت ها، عدم حمایت از توسعه زیان آور و از بین بردن شکاف میان فقیر و غنی را مطرح می کند. همچنین راه رسیدن به این اهداف را با برنامه ریزی اهمیت بسیاری می دهد و معتقد است دولت ها باید از محیط زیست شهری حمایت همه جانبه ای کنند. این نظریه پایداری شکل شهر، الگوی پایداری سکونتگاه ها، الگوی مؤثر حمل و نقل در زمینه مصرف سوخت و نیز شهر را در سلسله مراتب ناحیه شهری بررسی می کند؛ زیرا ایجاد شهر را فقط برای لذت شهر نشینان می داند (Scout, 2005, p:89). میان توسعه پایدار و مقوله قدرت ارتباط تنگاتنگی وجود دارد تا جایی که برخی معتقدند عدالت اجتماعی و تعادل زیست محیطی لازم و ملزوم یکدیگرند و تحقق یکی بدون دیگری غیرممکن است. توسعه پایدار شهری را می توان بهره وری در استفاده بهینه از زمین و تشویق بر بهره گیری مجدد از ساختمان ها دانست که امکان عدالت گسترده اجتماعی، در بستر فضا و برابری اجتماعی را محقق گرداند و با فراهم نمودن امکانات رفاهی، اجتماعی، خدمات شهری و حقوق شهروندی، بهبود کیفیت زیست محیطی شهری و رضایت شهروندی را ممکن گرداند. بر این اساس شهرسازی بایستی به عنوان ابزاری مؤثر برای اجرا و تحقق سیاست های ملی و محلی فرصت هایی مطلوب را برای استفاده بهینه از منابع انرژی زمین و محیط زیست در ساختار شهری ارایه کند تا به ایجاد سکونت گاهی امکان دهد که نه تنها زندگی مطلوب و شایسته برای نسل حاضر بلکه نسل های آینده را نیز فراهم می کند بلکه پایداری کره زمین و روح انسانی را نیز تضمین می نماید (بحرینی، ۱۳۷۸). حقیقت این است که نمی توان شهر پایدار را با دقت و وضوح تصویر کرد و در نتیجه راهکارهای دستیابی به آن را مشخص ساخت؛ زیرا از یک سو، مقوله پایداری از مقیاس جهانی تا مقیاس محلی (که شهر در این مقیاس است) همبسته است و ازسوی دیگر، هنوز بر سر پیامدهای بسیاری از اقدامات و فرایندهای توسعه، نظریات متناقضی وجود دارد؛ بنابراین شهرپایدار نه به شیوهای اقتدارگرایانه و از "بالا"، بلکه به گونه ای مردم سالارانه و از "پایین" ساخته شود (معصومی، ۱۳۹۰، ص ۲۳). نگرش توسعه پایدار بر این اندیشه است که فن آوری نمی تواند هر گونه کاهش منابع طبیعی را جبران سازد و سرمایه طبیعی مکمل سرمایه انسان ساخت است و در این راستا سازمان ملل از مبانی و دیدگاه مفهومی توسعه پایدار حمایت می کند و راه دستیابی به توسعه پایدار را وجود بسترهای فرهنگی مناسب می داند که با آموزش و آگاهی دادن به مردم می توان به آن دست یافت (کیانی، ۱۳۸۳، ص ۵). بر این اساس توسعه پایدار شهری در تکوین مفاهیم زیر جنبه کارآمدی به خود می گیرد:

الف- بستر سازی عدالت اجتماعی و شهروندی

ب- بستر سازی مشارکت شهروندی و همبستگی اجتماعی

پ- بستر سازی تقویت بنیان نهادهای اجتماعی و بنیان خانوادگی

ث- رویکرد استراتژیک بر پدیداری توسعه پایدار شهری

ج- گسترش آداب و فرهنگ شهرنشینی

چ- مساعدت و سازماندهی ارگان های دولتی و خصوصی

ح- کارآمد سازی سیاست ها و برنامه های سیاست گذاری در حوزه کلان شهری

خ- گسترش حقوق شهروندی و بهینه سازی مناسبات مدنی

طراحی پایدار در ساختار شهری بر مبنای سه اصل اساسی شکل می گیرد: اصل اول را می توان صرفه جویی در مصرف منابع دانست که در صدد است تا با مصرف بهینه منابع، میزان کاربرد ذخایر تجدید ناپذیر را در سخت و کارکرد بناهای شهری پایین آورد. اصل دوم بر طراحی بر اساس چرخه حیات مبتنی است که نتایج و تبعات زیست محیطی کل چرخه حیات منابع ساخت و ساز شهری را از مرحله تدارک تا بازگشت به طبیعت در بر می گیرد. اصل سوم را طراحی انسانی می داند که ریشه در نیاز به حفظ عناصر زنجیره ای نظام های زیستی دارد و تداوم حیات و بقای انسان را در پی دارد. بر این اساس طراحی شهری و معماری پایدار می بایستی کیفیت محیط های کار و زیستی را بهبود بخشد که موجب افزایش بهره وری و کاهش فشارهای روانی انسانی و بهبود شرایط زیستی می گردد که همان مفهوم رفاه اجتماعی و شهروندی را به ذهن متبادر می کند (باشگاه اندیشه، ۱۳۹۱، ص ۶-۵).

ساختار مدیریت شهری باید مبتنی بر اصولی باشد که در واقع شالوده این ساختار را به وجود می‌آورند. این اصول را می‌توان بدین صورت بیان نمود:

- ۱- اصل تربیت شهری و آموزش شهروندی
- ۲- اصل نظریاتی مداوم از شهروندان
- ۳- اصل ضوابط مدون و منتشر شده برای آگاهی و راهنمایی شهروندان
- ۴- اصل رعایت بعد زمان در اقدامات و اجرای امور
- ۵- اصل بازیابی و تجدید نظر در اقدامات انجام شده در پند آموزی از تجربه‌های گذشته (مزینی، ۱۳۷۹).

۵- شاخص‌های توسعه پایدار شهری

کمسیون جهانی محیط زیست و توسعه، اصول زیر را به عنوان ویژگی‌های ضروری یک شهر پایدار عنوان می‌کند:

۱. افزایش فرصت‌های اقتصادی و اجتماعی، به گونه‌ای که ساکنان شهری را پوشش دهد.
 ۲. کاهش سهم انرژی در رشد شهری
 ۳. استفاده بهینه در مصرف آب، زمین و سایر منابعی که مورد نیاز چنین رشد شهری است.
 ۴. کمینه کردن میزان تولید زباله و فاضلاب و بیشینه کردن بازیافت از پسماندها
 ۵. ایجاد سیستم‌های مدیریت با قدرت و کارایی کافی جهت نیل به اهداف اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی
 ۶. سوق دادن فن‌آوری‌های مورد استفاده در شهر به سمت اهداف توسعه پایدار
 ۷. تقویت توان مناطق مختلف شهری، در راستای جلوگیری با پاسخ‌گویی به تهدیدات و اهداف اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی که در نتیجه عوامل طبیعی یا انسانی به وجود می‌آیند، همچنین انعطاف‌پذیری در روبرویی با اختلالات غیرمنتظره در سیستم شهر. در این ارتباط شهر پایدار شهری است که در آن بهبود در عدالت اجتماعی، تنوع و امکان زندگی با کیفیت مطلوب (یادگیری، ۱۳۸۰، ص ۲۲).
- شاخص‌هایی که شایسته است در بررسی پایداری شهرها مورد بررسی قرار گیرد، شامل موارد ذیل هستند (قرخلو و حسینی، ۱۳۸۵، صص ۱۷۴-۱۶۴):

۱. جمعیت: اصلی‌ترین عامل در بحث از پایداری شهری، جمعیت و اثرات اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی و نهایتاً مدیریتی آن روی شهرها و حتی زیست کره می‌باشد. پس بجاست در بحث از پایداری شهری و شاخص‌شناسی آن به جمعیت نیز به عنوان مهم‌ترین عامل توجه نمود. بررسی تعداد جمعیت، نرخ رشد آن، میزان مهاجرت‌ها و اثرات آن در ساختار جمعیتی شهر و ... می‌تواند در رسیدن به پایداری شهری مؤثر واقع شود.
۲. موقعیت اقتصادی: شهرها به عنوان سیستم‌های باز در عصر جهانی شدن و دهکده جهانی و ارتباطات به ناچار در جهت تداوم و بقاء، نیازمند گسترش ارتباطات با سطوح منطقه‌ای، ملی و جهانی خواهند بود. در جهت حفظ شرایط پایداری شهر در طول زمان از نظر اقتصادی شهرها نیاز خواهند داشت که در تدوین راهکارهای توسعه خود و زیرساخت‌های اقتصادی خود به گونه‌ای عمل نمایند که بتوانند بیشینه استفاده را از موقعیت‌ها و پتانسیل‌های خود در ابعاد مختلف محلی و ملی و بین‌المللی در جهت حفظ و تداوم کیفیت بیشتر زندگی ساکنانشان ببرند. هدف اصلی شهر در یک محیط رقابت جهانی باید بر دو نکته متمرکز شود: یکی حداکثر استفاده از پتانسیل‌ها و قابلیت‌های اقتصادی و دومی تأکید بر ایجاد فعالیت‌های اقتصادی متنوع در شهر، بدین جهت که شهر بتواند در مقابل نوسانات و اختلالات غیرمنتظره محیط جهانی انعطاف‌پذیری و توان مقاومت لازم را داشته باشد.
۳. تغییر اقلیم: با توجه به گسترش بیش از پیش شهرنشینی در سال‌های آتی، شناخت تغییرات ناشی از شهرنشینی در اقلیم جهانی در جهت دستیابی به پایداری شهری یا به عبارت بهتر پایداری جهانی، ضروری به نظر می‌رسد. به طور کلی معاهدات بین‌المللی زیست محیطی یک ساز و کار کلیدی ایجاد می‌کند که در آن ملل و کشورهای مختلف به یک درک مشترک از مشکلات زیست محیطی و توافقات دو جانبه جهت حل و کاهش این مشکلات می‌رسند.
۴. آلودگی هوا: با توجه به این موضوع که شهرها اصلی‌ترین آلوده‌کننده‌های کیفیت هوای محیط زیست در مقیاس محلی، ملی و بین‌المللی اند، شناخت عوامل آلوده‌ساز و تشدیدکننده آن‌ها در محیط‌های شهری و تلاش در جهت کاهش آن‌ها از ضرورت‌های دستیابی به پایداری شهری اند.
۵. کیفیت آب طبیعی: لازمه تلقی یک شهر به عنوان پایدار، فراهم کردن منابع آبی سالم و بهداشتی برای ساکنان، جلوگیری از ایجاد اختلال در کیفیت بیولوژیکی و زیستی منابع آبی سطحی و زیرزمینی پیرامون شهرها و عدم ایجاد آلودگی و یا اختلال در

منابع آبی سایر شهرها و نواحی زیستی پیرامون شهرها از طریق استفاده بیش از اندازه و یا آلوده کردن منابع زیستی این شهرها می باشد.

۶. جامعه باز: شهرها نه تنها سطوح مختلف سلسله مراتبی مشخص را اشغال می کنند، بلکه بخشی از یک شبکه نیز محسوب می شوند. در این شبکه جهانی شهرها جریان های مختلفی از اطلاعات، سرمایه، نیروی کار، کالا و خدمات و ... در جریان است. درک مشترک شهرها در این شبکه نسبت به موقعیت خود و سایرین و وجود ارتباطات متقابل وسیع میان این شهرها به عنوان تضمین کننده پایداری در این شبکه خواهد بود. وجود پیوستگی متقابل میان شهرها در حوزه های مختلف اقتصادی، زیست محیطی، اجتماعی و فرهنگی و ... باعث شده است که شهرها در شبکه شهری جهانی نیازمند همراهی با یکدیگر در جهت دوام و بقای خود باشند.

۷. برنامه ریزی واحد و یکپارچه: در موضوع شناسی مسائل و مشکلات شهری جهت برنامه ریزی مناسب، تعدد موضوعات و سازمان های دخیل در امر برنامه ریزی به دلیل پیچیدگی ذاتی شهرها، برنامه ریزان و سیاستگذاران شهری را ناگزیر به اتخاذ رویه برنامه ریزی واحد و یکپارچه جهت ایجاد هماهنگی بین اولویت ها و نیازهای مختلف این مداخله کنندگان می نماید. امروزه بیش از گذشته این نکته مورد تأکید قرار گرفته است که برای برنامه ریزی شهری کارآمد و مؤثر، یکپارچگی در قوانین و مقررات و ضوابط اجرایی در بین نهادها و سازمان های مسئول ضروری است. ایجاد و کاربرد مجموعه ای از ضوابط و قوانین یکپارچه و نظام مند، روشی است که بازده مؤثری را از طریق همکاری های اندیشه شده و هم آهنگ فراهم می آورد که امکان بازخورد های آن ها به عنوان راهکار پایه ای از طرف شهرها برای تقویت ارتباطات، انسجام و پیوستگی مورد توجه قرار گیرد.

۸. توانایی و پتانسیل نوآوری و ابداع: برای این که شهری ظرفیت و پتانسیل انطباق پذیری و سازگاری را دارا باشد، باید قادر به نوآوری و ابداع باشد. بدون وجود نوآوری مناسب و زیربنایی، یک شهر قادر نخواهد بود با سرعت عمل مناسب در زمان اختلالات و نابسامانی ها، با شرایط جدید انطباق پیدا کند. توانایی تکامل در درون یک بازار رقابت جهانی، اساس و پایه ای را برای یک الگوی شهری سازگار ایجاد می کند. یک شهر با توانایی تفکر روی یک سطح برنامه ریزی استراتژیک را داشته باشد و سیاستگذاری ها و برنامه ریزی ها به گونه ای باشد که به شهر امکان شرکت در تعیین سرنوشت آینده خویش را بدهد.

۹. پتانسیل و ظرفیت مربوط به زیرساخت منطقه ای: منظور از پتانسیل های زیرساختی، تأسیسات و تجهیزاتی است که شهر را با بقیه نقاط جهان در ارتباط قرار می دهد، مانند سیستم های حمل و نقل (ریلی، هوایی، جاده ای، دریایی) و ارتباطات. این زیرساخت ها باید توسعه یابند تا مانعی برای مشارکت شهر در اقتصاد جهانی ایجاد نگردد. عامل سرعت، یک پیش نیاز اساسی و پراهمیت مشارکت در روند تجارت جهانی است و اگر که مردم، اطلاعات و کالاها نتوانند با سرعت در بین مکان ها و نواحی حرکت نمایند، شهر در وضعیت نامناسبی از نظر اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و غیره قرار خواهد گرفت. برای ارزشیابی این شاخص می توان به مواردی چون ظرفیت دروازه های ورودی و خروجی شهر برای صادرات و واردات کالاها و خدمات مانند ظرفیت فرودگاه ها در ارتباط با حمل بار و مسافر، ظرفیت پایانه های مسافربری و باربری و کیفیت تأسیسات و تجهیزات آن ها، کیفیت ارتباطات راه دور در شهر همانند تعداد مشترکین تلفن و اینترنت و غیره اشاره کرد.

۱۰. سرمایه اجتماعی: بر اساس نظر جیمز کلان، جامعه شناس آمریکایی، سرمایه اجتماعی عبارت است از توانایی افراد برای همکاری با یکدیگر به منظور دستیابی به اهداف مشترک در گروه ها و سازمان ها (مولدان و بیلهارز، ۱۳۸۱، ص ۳۰۲). برای شناخت میزان و یا ظرفیت سرمایه اجتماعی در شهری می توان از شاخص های زیر استفاده کرد: تعداد و نوع تشکل ها، سازمان ها و انجمن های غیر دولتی و محلی، سرانه آن ها و طول زمان عضویت، گروه های اجتماعی و تعداد سرانه آن ها، میزان آگاهی و شناخت مردم نسبت به ساختارهای اجتماعی؛ به عبارت دیگر سرمایه اجتماعی از طریق سنجش میزان عضویت در گروه ها و شبکه ها تعیین می شود.

۱۱. آموزش: تغییر و تحرک اجتماعی با توانایی سیستم آموزشی برای مجهز کردن جمعیت به مهارت های زندگی و همچنین اشتغال مرتبط می باشد. در زمانی که اقتصاد شهرها بیش از پیش جهانی می شود و بخش خدمات متنوع تر می شود، شغل ها تخصصی تر می شوند و در نتیجه نیاز به افزایش آگاهی ها برای ارتباط با جهانی نوین به سرعت توسعه پیدا می کند.

۱۲. امنیت: برقراری امنیت به عنوان اساسی ترین نیاز انسانی، می تواند علاوه بر تأمین نیازهای اصلی (فیزیولوژیک)، زمینه ساز تأمین سایر نیازها مانند تعلق، احترام و خودشکوفایی نیز باشد. یک شهر پایدار نیازمند یک محیط پایدار و ایمن برای ساکنانش است.

۶- بحران^۱

از دیدگاه پوجانت و میتراف عبارت است از «از هم گسیختگی که بصورت فیزیکی بر کل یک سیستم اثر می‌گذارد و مفروضات پایه‌ای، احساس وجود ذهنی و محور حیاتی وجود آن را مورد تهدید قرار می‌دهد» (Pauchant, et al, 1992). یکی از زیر مفاهیم مرتبط با بحران «پدافند غیرعامل» می‌باشد که عبارتند از مجموعه اقداماتی که جهت مقاوم سازی تجهیزات و تأسیسات کشور در برابر آسیب‌های عمدی و غیر عمدی و کاهش آسیب‌پذیری نیروی انسانی و مراکز حیاتی کشور و کنترل و بازگرداندن سریع جامعه به شرایط عادی است. (سایت پایگاه مقالات علمی مدیریت سال ۲۰۱۰)

از نظر آسیب‌شناسی عبارت است از وقفه کامل و یا بخشی از فعالیت‌های گروهی جامعه که همراه با ضایعه جانی، خسارت‌های مادی و آسیب‌های محیطی گسترش یافته و جامعه مربوطه با منابعی که در اختیار دارد قادر به جبران آن نمی‌باشد. (UNDP, 2002: 34).

بحران قطع و انفصال روند طبیعی زندگی (چنین انفصالی معمولاً بسیار سخت و ناگهانی بوده و به هیچ وجه قابل پیش‌بینی نیست)، اثرات ناگوار انسانی مانند فوت، آسیب دیدگی، مشقت و بیماری، اثرات مخرب بر تشکیلات اجتماعی مانند از بین رفتن و یا خسارت دیدن سیستم‌های دولتی، ساختمان‌ها، مخابرات و سرویس‌های ضروری و گسترش فزاینده نیازهای مردمی مانند سرپناه و غذا و پوشاک، کمک‌های پزشکی و درمانی (ناطق الهی ۱۳۷۹: ۱۳).

«بحران» حادثه‌ای که بطور طبیعی یا توسط بشر بصورت ناگهانی و یا فزاینده بوجود آمده و سختی و مشقتی را برای جامعه انسانی تحمیل نماید. (سایت مرکز اطلاعات علمی و تخصصی مدیریت؛ سال ۱۳۹۰)

بحران از دیدگاه «واینر و کان» عبارت است از :

- نقطه چرخشی در رویدادها و کنش‌ها و پیامدهای غیر منتظره‌ای که به دنبال می‌آورد.
- شرایطی که واکنش سریع شرکت‌کنندگان را می‌طلبد.
- کاهش کنترل بر رویدادهای ایجاد شده (Coombs, 2007).

«بحران» شرایطی است که در اثر حوادث، رخدادها و عملکردهای طبیعی و انسانی (به غیر موارد موضوعه در حوزه‌های امنیتی و اجتماعی) بطور ناگهانی یا غیر قابل کنترل بوجود می‌آید و موجب ایجاد مشقت و سختی به یک مجموعه یا جامعه انسانی می‌گردد. (قانون تشکیل مدیریت بحران کشور، ۱۳۸۷)

در بحران زیر ساختارها دچار آسیب شده و گاه بطور کامل تخریب می‌شوند. این امر را می‌توان وجه تمایز بحران‌ها از حوادث پرتلفات در نظر گرفت. حوادث با تلفات متعدد نیز موجب مرگ و میر با صدمات بیشمار قابل توجهی از مردم می‌گردد اما زیر ساخت‌های جامعه برای پاسخگویی به اینگونه حوادث دست نخورده باقی می‌ماند. (Rootman, 2006)

۷- مدیریت بحران

هرگاه سخن از «مدیریت بحران» به میان می‌آید قبل از هر چیز عمل‌گرایی و اجرایی بودن در ذهن متبلور می‌گردد. شاید این نکته خیره‌کننده در مدیریت بحران اصلی‌ترین عامل در فراموش نمودن آن باشد که تال تعریفی دقیق از بحران بطور جامع در بین تمامی دست‌اندرکاران بحث مدیریت بحران ارائه نگردد هیچگاه قادر نخواهیم بود که بطور قاطع بگوئیم بحران، مدیریت خواهد شد. یکی از عوامل موثر بر تداوم بحران‌ها، مخصوصاً در بحران‌های ایجاد شده بر اثر حوادث، تداخل مدیریت‌ها و نیز ناهمگونی دیدگاه‌ها در ارزیابی بحران و در نتیجه نرسیدن به یک اتحاد و همبستگی در نحوه مدیریت به بحران پیش‌رو می‌باشد. (سایت مرکز اطلاعات علمی و تخصصی مدیریت، ۱۳۹۰). صاحب‌نظران و نویسندگان تعاریف متعدد و مختلفی را در خصوص بحران ارائه نمودند که در زیر به بیان برخی از آنها می‌پردازیم. بر اساس تعریف برنامه‌عمرانی سازمان ملل متحد «مدیریت بحران» عبارت است از سیاست‌گذاری، اخذ تصمیمات مدیریتی و انجام اقدامات اجرایی به منظور آمادگی، کاهش اثرات مخرب، پاسخگویی، بازسازی و ترمیم اثرات ناشی از بلایای طبیعی یا انسان‌ساخت (UNDP, 2005).

۸- شهر و مدیریت بحران شهری

بر اساس سرشماری نفوس و مسکن مرکز آمار ایران جمعیت کشور در سال ۱۳۹۵ به حدود ۸۰ میلیون نفر رسیده، بر اساس این برآورد جمعیت شهری در این سال ۶۸/۶۴ درصد کل جمعیت کشور را تشکیل می‌دهند ای این رو ایجاد فضای مطلوب انسان‌گرا و کاهش فزاینده مخاطرات طبیعی و غیر طبیعی در زندگی شهرهای کنونی از جایگاه خاصی برخوردار است. (پرویزی، ۱۳۹۶: ۲۰)

در عصر حاضر یکی از پدیده های مهم و عمومی جهان رشد سریع شهرنشینی و به تبع آن توسعه کالبدی شهری است. این مسائل عموماً با گسترده ترین دخالت های سنجیده انسانی در محیط های طبیعی از جمله ساخت و سازهای بی رویه در حریم گسل ها، عدم وجود و یا بی توجهی به ضوابط و استانداردهای ساخت و ساز و بسیاری دیگر از عواملی بوده که موجب شده بحران های حاصل از سوانح طبیعی تشدید شود (آزموده و همکاران، ۱۳۸۵: ۲۹)

یکی از موضوعاتی که بیشتر شهرهای بزرگ جهان با آن دست بر گریبان هستند موضوع حوادث طبیعی است با توجه به ماهیت غیر مترقبه بودن غالب حوادث طبیعی و لزوم اتخاذ سریع و صحیح تصمیم و اجرای عملیات، مبانی نظری و بنیادی، دانش تحت عنوان مدیریت بحران به وجود آمده است. (عبداللهی، ۱۳۸۰: مقدمه).

نتیجه گیری

«مدیریت شهری» می تواند بر اساس دانش خود و همچنین اطلاعاتی که در مورد شهر خود دارد مانع گسترده تر شدن بحران ها گردد. بطور مثال درنظر داشته باشید شهری همچون تهران که در روی مسیر زلزله واقع شده است و همچنین دارای شبکه سراسری گاز می باشد، اگر در هنگام وقوع زلزله سیستم های مناسبی برای کاهش اثرات آن درنظر گرفته نشده باشد و یا برای قطع گاز در زمان وقوع زلزله فکری نشده باشد نه تنها در شهر زلزله می آید بلکه شهر در آتش خواهد سوخت. البته حل بحران های محیطی شاید نیاز به سرعت عمل بیشتری داشته باشد اما حل بحران های اجتماعی - اقتصادی نیاز به زحمت بیشتر و همکاری و هماهنگی بیشتر بین نهادهای موجود در شهر دارد. به دلیل اینکه مدیریت شهری دارای وظایفی است و همین وظایف با وظایف سایر مدیریت های موجود در شهر همپوشانی دارد، لذا قبل از وقوع بحران یا حین و حتی بعد از بحران این ارتباط موثر و مثبت باید بین مدیران برقرار باشد البته مدیر شهری در حین بحران و بعد از بحران نقش کلیدی و اساسی تری را به عهده دارد. بطور کلی باید گفت که مدیریت شهری بر همه نهادهای موجود در شهر تاثیر مستقیم دارد و با یک مدیریت نامناسب شهری نمی توان توقع اقتصادی مناسب، اجتماعی خوب، آموزش و پرورش عالی و ... داشت. باید به مسائل شهری با دید سیستمی نگریسته شود. بارها اتفاق افتاده که تصمیماتی در شهر گرفته شده است که نه تنها هیچ مشکلی را حل نکرده بلکه خود باعث بروز مشکلات دیگری شده است (دیودونیه تن برگ، ۱۳۷۳). شهر پدیده ای چندبعدی، پیچیده و پویاست و برنامه ریزی دقیق و کامل برای تمام عناصر آن امری دشوار است و بر همین اساس، به عنوان مصرف کننده و توزیع کننده اصلی کالاها و خدمات، کانون توجه بحث پایداری شده اند. با توجه به این که توسعه پایدار بیش از هر معیاری بر معیارهای کیفی و انسانی تأکید می کند، بنابراین به منظور دستیابی به یک وضعیت پایدار واقعی در شهرها، تدوین سیاست هایی جهت حصول به شهرهای پایدار ضروری می نماید. علی رغم اهمیت جنبه های اقتصادی توسعه، به نظر می رسد که توسعه چیزی بیش از رشد اقتصادی است و گذشته از بهبود سطح مادی زندگی، عدالت اجتماعی و ارزش ها و سنت های بومی را نیز در بر می گیرد. لذا توسعه را می توان به معنای ارتقاء مستمر جامعه و نظام اجتماعی به سوی زندگی بهتر دانست؛ و به عبارت دیگر توسعه فرایندی است که شرایط زندگی نامطلوب را به مطلوب تبدیل می کنند. بر این اساس هدف اساسی توسعه را بهره رساندن به انسان می دانند که بهبود کیفیت زندگی را در بر می گیرد و در قالب افزایش درآمد و گسترش اشتغال و رفاه عمومی امکان بروز می یابد. در واقع توسعه بیانگر این است که مجموعه ارکان یک نظام، هماهنگ با نیازهای اساسی و خواسته های افراد و گروه های اجتماعی در داخل نظام، از حالت نامطلوب زندگی گذشته خارج شده و به سوی موقعیتی که از نظر مادی و معنوی بهتر است، حرکت می کند. توسعه شهری پایدار به عنوان بخش مهمی از توسعه پایدار بر پایه استفاده بهینه و مناسب از منابع طبیعی استوار است و توسعه شهری به عنوان جزئی از سیاست های توسعه ملی در راستای تحقق رشد اقتصادی و تأمین عدالت اجتماعی حرکت می کند. توسعه پایدار شهری، شهری را متبلور می سازد که دارای چارچوب ارزشی و اخلاقی است و با استفاده از منابع مالی، طبیعی و سرمایه اجتماعی رفاه اجتماعی را برآورده می کند و به این ترتیب پویایی و آسایش اجتماعی در روند توسعه پایدار شهری را فراهم می کند.

در عصر حاضر یکی از پدیده های مهم و عمومی جهان رشد سریع شهرنشینی و به تبع آن توسعه کالبدی شهری است. این مسائل عموماً با گسترده ترین دخالت های سنجیده انسانی در محیط های طبیعی از جمله ساخت و سازهای بی رویه در حریم گسل ها، عدم وجود و یا بی توجهی به ضوابط و استانداردهای ساخت و ساز و بسیاری دیگر از عواملی بوده که موجب شده بحران های حاصل از سوانح طبیعی تشدید شود.

منابع

۱. اسلامی، غلامرضا، مواجهه با مشکلات و توسعه درونزا، نشریه صفه، شماره ۳۴، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ۱۳۸۱.
۱. آزموده اردلان، علیرضا، فروتن، احسان، آقا محمدی، حسین (۱۳۸۵)، مدلسازی مکانی برای کاهش خسارت های زلزله، مجموعه مقالات اولین همایش مقابله با سوانح طبیعی، قطب علمی مهندسی نقشه برداری پردیس فنی دانشگاه تهران.

۲. پرویزی، محمدرضا (۱۳۸۴)، طراحی مناسب فضاهای شهری به منظور کاهش آسیب پذیری شهرها، کنفرانس بین المللی مخاطرات زمین، بلایای طبیعی و راهکارهای مقابله با آنها، تبریز.
۳. عبدالهی، مجید: (۱۳۸۱). بلایای طبیعی مسئله شهرهای امروز، شهرداریها، ماهنامه پژوهشی آموزش و اطلاع رسانی برنامه ریزی و مدیریت شهری، دوره جدید، سال چهارم، شماره ۴۰، انتشارات سازمان شهرداریهای کشور.
۴. الیوت، جنیفر، آ (۱۳۷۸)، مقدمه ای بر توسعه پایدار در کشورهای در حال توسعه، ترجمه عبدالرضا رکن الدین افتخاری و حسین رحیمی، تهران، مؤسسه توسعه روستایی ایران.
۵. بحرینی، سیدحسین (۱۳۸۵)، تجدد، فراتجدد و پس از آن در شهرسازی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران
۶. سینایی، وحید (۱۳۷۴)، توسعه پایدار و گردشگری، نشریه علوم سیاسی، اطلاعات سیاسی-اقتصادی، شماره ۹۵ و ۹۶، صص ۱۳۷-۱۳۴.
۷. صدوق، محمدباقر (۱۳۸۰)، توسعه و توسعه پایدار، مجله محیط زیست، شماره ۳۶، صص ۱۵-۹.
۸. صرافی، مظفر (۱۳۷۹)، شهر پایدار چیست؟ فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۴.
۹. ضرابی، اصغر و مهری اذانی (۱۳۸۰)، توسعه پایدار در جهان صنعتی و در حال توسعه، تهران، مجله رشد آموزش جغرافیا، شماره ۵۹.
۱۰. عباسپور، مجید (۱۳۸۶)، انرژی، محیط زیست و توسعه پایدار تهران، دانشگاه صنعتی شریف
۱۱. عزیزی، محمد مهدی (۱۳۸۰)، توسعه شهری پایدار، برداشت و تحلیلی از دیدگاه های جهانی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی، سال یازدهم، شماره ۳۳، پائیز و زمستان.
۱۲. قرخلو، مهدی و حسینی، سید هادی (۱۳۸۵)، شاخص های توسعه پایدار شهری، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه ای، شماره ۸
13. 14- Drakakis Smith, David (1995). Third world cities: Sustainable urban development: Urban studies.
14. 15- Scout. Allen Jan, City, Rivers of the world, Translation, pantea Lotfe Kazemy, thran publication processing and urban planning.
15. 16- Willis, Michael, 2006, sustainability, the Issue of our Age, And a concern for local government, public Management, No 88, p-p 8-12
16. 17- WHO. 1992. Meteorological service of the World. Manua 12, 45p.
17. 18- <http://athir.blogfa.com/post-45.aspx> (Site: www.itemporl.ir-)
18. 19- Disaster Management Center, University Of Wisconsin. 2001. Disaster Assessment, Training Course for College of Engineering. P89

**Journal of
Urban Design Studies
and Urban Research**

ISSN: 2645-4424

www. UDSJ .ir

مطالعات طراحی شهری
و پژوهش‌های شهری

نشانی: کرج، بلوار امام خمینی (باغستان)، بین
خیابان پنجم و ششم، روبروی مجموعه ورزشی
انقلاب، پلاک ۷۳۵، ساختمان پرنده، واحد ۱

۰۲۱ ۳۳ ۲۰ ۲۴ ۸۷

۰۲۶ ۳۴ ۴۳ ۶۹ ۵۹

۰۲۱ ۴۳ ۸۵ ۷۱ ۲۴